

UITGAVE

**Koninklijke Vereniging ter
Beoefening van de Krijgswetenschap**

Secretaris: J. Hardenbol
Seringenlaan 25, 7313 CH Apeldoorn

Ledenadministratie:
K. Doormanlaan 274, 2283 BB Rijswijk

HOOFDREDACTEUR

T. de Kruijf
generaal-majoor der genie b.d.
p/a Inst. Defensie Leergangen MPC 59H
Postbus 20701, 2500 ES Den Haag
Telefoon (015) 215 27 00

ADJ. HOOFDREDACTEUR

D. Starink
commodore Koninklijke Luchtmacht

REDACTEUREN

ir. J.W. van Bommel
kolonel van de technische staf

J.M.J. Bosch
kolonel der cavalerie

drs. P.H. Kamphuis
hoofd Sectie Militaire Geschiedenis KL

F.H. Meulman
luitenant-kolonel Koninklijke Luchtmacht

drs. G.J.C. Roozendaal
brigade-generaal van de militair psycho-
logische en sociologische dienst

BUREAU-REDACTIE/PRODUKTIE

mw. M.H.C. de Nijs
Brasserskade 227a, 2289 PA Rijswijk
Telefoon (015) 215 27 67

ABONNEMENTEN

f 40,- (studenten f 25,-) buitenland
f 50,- per jaar. Losse nummers f 4,-

ADVERTENTIES

Giethoorn-NND
Postbus 41, 7940 AA Meppel
Telefoon (0522) 26 66 66
I.s.m. CET Reclame & Publiciteit
Rogge 19, 5521 RX Eersel
Commerciële zaken: A.H.C. Thijssen
Telefoon (0497) 51 67 89

NADRUK VERBODEN

JAARGANG 164 NUMMER 12 1995

MILITAIRE SPECTATOR

534 Editoriaal:
Terugblikken en vooruitzien

536 Mededelingen

537 drs. A. Staarman:
Luchtstrijd in de Pacific, 1944-1945

545 prof. dr. P.M.H. Groen:
Buiten de militaire orde: het militaire denken over
niet-interstatelijke oorlogen sinds de 19e eeuw

552 drs. P.W. Geudeke:
De Topografische Dienst in verandering

558 prof. dr. N.P. Mol:
Alles heeft zijn prijs. Doelmatigheidsverbetering
bij ondersteunende diensten

562 J.F.W. van Angeren en drs. A.J. Vinke:
Machiavelli. En de politiek-militaire arena (slot)

567 Boeken

Terugblikken en vooruitzien

Het is niet de gewoonte van de redactie om rond de jaarwisseling de balans van het voorbije jaar op te maken. Maar 1995 is in menig opzicht voor de militaire beroepsgroep een gedenkwaardig jaar geworden. Een jaar waarin veel aandacht werd besteed aan herdenkingen en het ophalen van herinneringen uit het oorlogsverleden. Ingrijpende gebeurtenissen en zeer tegenstrijdige ervaringen in de operationele taakuitvoering bepalen de herinnering van menig actief dienende militair aan het jaar 1995. Voor degenen die beroepshalve de defensiegebeurtenissen in de Haagse politiek op de voet volgen, was er in het afgelopen jaar aanleiding voor zowel tevredenheid als zorg over het defensiebeleid.

Veel indrukwekkende evenementen werden dit jaar georganiseerd om de 50ste verjaardag van onze bevrijding grootscheeps te gedenken. Voor de generatie die het allemaal aan den lijve heeft meegemaakt, was het waarschijnlijk de laatste grote viering. Met de toenmalige tegenstander en bezetter, maar inmiddels onze naaste bondgenoot Duitsland, werd op 30 augustus 1995 een belangrijk nieuw hoofdstuk in de samenwerking geopend, toen in Münster het Duits-Nederlandse legerkorps werd geïnstalleerd.

Voor de Indische militaire en burgerslachtoffers van het Japanse oorlogsgeweld was er rond de herdenkingen – ten slotte – een stuk erkenning voor hun bittere ervaringen tijdens de jaren van bezetting van de archipel. Het bezoek van koningin Beatrix aan het moderne Indonesië attenderde ons echter niet alleen op het verleden, maar ook op de toekomstige relatie met onze voormalige kolonie.

Het past een blad als de Militaire Spectator om bij tijd en wijle uitvoerig stil te staan bij de

gebeurtenissen en lessen uit het verleden. Daarmee is niet gezegd dat het blad een krijgsgeschiedkundig periodiek wil zijn. Waar het om gaat – een enquête onder de lezers heeft dat ook uitgewezen – is dat u een professionele discussie en informatie over heden en toekomst van ons militaire vakgebied wordt gepresenteerd. Kennis van de meer recente geschiedenis kan bijdragen tot een beter begrip van de hedendaagse problemen.

Deze discussie is temeer van belang nu het proces van defensieplanning zich, in tegenstelling tot de afgelopen jaren, lijkt te gaan concentreren op de ontwikkelingen op langere termijn. De lang verwachte komst van het Defensie Strategisch Plan voor de komende twintig jaar en de daarin signaleerde accentverschuivingen, zetten aan tot nadenken over de toekomstige taakvervulling en de vervanging of modernisering van enkele belangrijke hoofdwapensystemen als fregatten, tanks en jachtvliegtuigen.

Het afgelopen jaar vormde ook het eerste lustrium van de periode na de Koude Oorlog. De sedert eind 1989 grondig gewijzigde veiligheids-situatie heeft ondertussen via de Defensienota 1991 en de Prioriteitennota 1993 grote gevolgen gehad voor het Nederlandse defensieapparaat. Alle drie krijgsmachtdelen hebben in de afgelopen vijf jaar intensiever dan ooit ervaring opgedaan met humanitaire hulp en vredesoperaties of andere vormen van optreden binnen of buiten VN-verband. De Golf, Turkije, Israël, Sinaï, Cambodja, Rwanda, Angola, Haïti en vooral het voormalige Joegoslavië zijn de nieuwe operatiegebieden van de krijgsmacht geworden. Met veel enthousiasme en creativiteit zijn de nieuwe taken opgepakt. De krijgsmachtdelen beseften terdege dat een zichtbare deelname aan crisisbeheersingsoperaties van vitaal belang is om het eigen bestaansrecht aan te tonen. Dit in aanvulling op de – nog steeds bestaande maar minder tot de dagelijkse verbeelding sprekende – algemene verdedigingstaak in NAVO-verband. Inmiddels zijn we na de dramatische gebeurtenissen rond Srebrenica een illusie armer. Over de machteloosheid van de VN en daarmee ook van *Dutchbat* werd in het oktobernummer al het nodige gezegd (MS 164(1995)(10)443). Na de terugtocht uit Srebrenica trad er een nieuwe combinatie van factoren op, namelijk het moslim-Kroatische offensief en de wil van de westerse landen de *Rapid Reaction Force* daadwerkelijk in te zetten. Vervolgens maakte dat – in strakke samenhang met het Amerikaanse diplomatieke

offensief – een goed geplande en uitgevoerde toepassing van „air power” door de NAVO-luchtmacht mogelijk om de ontstane impasse in het Bosnische conflict te doorbreken. De Nederlandse luchtmacht eenheid op Villafranca leverde met succes een substantiële bijdrage aan de luchtacties. Deze gang van zaken betekent echter beslist niet dat het ene krijgsmachtdeel beter is aangepast aan de nieuwe taakstelling dan het andere. Wel is het zo dat de luchtacties hebben aangetoond, dat de jarenlange oefening en voorbereiding in NAVO-verband het fundament vormen voor het resultaat van deze operaties. De manier van consultatie en besluitvorming tussen soevereine bondgenoten en de leidende rol van de Verenigde Staten daarbij, onderstrepen het belang dat ook de regering hecht aan het uitgangspunt dat de NAVO de grondslag voor onze veiligheid en het kader van onze defensie blijft. Als supplement bij de Memorie van toelichting op de defensiebegroting voor 1996, hebben de ministers van buitenlandse zaken en defensie een evaluatie van de internationale veiligheidssituatie gegeven. Daarin stellen zij terecht dat:

„Als de NAVO in de toekomst bijdraagt tot operaties van de VN of de OVSE, zal zij betrokken moeten zijn bij de vaststelling van het mandaat en de 'rules of engagement'”. Tevens moet vooraf duidelijkheid bestaan over andere operationele vragen, waarvan die op het vlak van de communicatie, de bevelvoering en de veiligheid van de eigen troepen de belangrijkste zijn.”

Gelukkig bracht 1995 ook goed nieuws voor de luchtmobiele brigade. Na een felle concurrentiestrijd en zwaar aangezette politieke lobby, besliste het kabinet ten gunste van de moderne *Longbow*-versie van de *Apaches*, als bewapende helikopter voor deze brigade. In 1996 kan met de komst van de *Chinook*- en *Cougar*-transporthelikopters, maar ook met de tijdelijk door Amerika uitgeleende *Apaches*, een daadwerkelijk begin worden gemaakt met de *core business* van de brigade, namelijk het luchtmobiel optreden.

Ondertussen gaat de met de Defensienota 1991 en de Prioriteitennota 1993 ingezette herstructurering en verkleining van de krijgsmacht in rap tempo door. In de eerder genoemde evaluatie van de internationale veiligheidssituatie concluderen de bewindslieden van buitenlandse zaken en defensie, dat de traditionele dreiging van een grote verrassingsaanval nog verder naar de achtergrond is gedrongen. De huidige crises en conflicten blijken daarentegen veel minder beheers-

baar te zijn dan destijds werd verwacht, hetgeen hogere eisen stelt aan het politieke en militaire vermogen conflicten te voorkomen of op te lossen. Tegen deze sombere achtergrond vinden in alle geledingen van de krijgsmacht ingrijpende reorganisaties plaats, terwijl gelijktijdig wordt getracht inhoud te geven aan de nieuwe, zakelijker bedrijfsvoering. Toch is het defensiebedrijf niet wegens verbouwing gesloten. Integendeel, in 1995 waren gemiddeld 2400 militairen uitgezonden voor humanitaire en vredesoperaties. Het defensiebudget is ten opzichte van de in 1989 bestaande situatie met ruim een kwart verminderd, maar de presentatie van dit *vredesdividend* is in de nieuwste Memorie van toelichting op de defensiebegroting niet meer voortgezet. Zichtbaar is slechts de daling van het defensiebudget in deze kabinetsperiode (1994-1998), maar deze bedraagt toch nog cumulatief 8,4 procent. Onder druk van het regeerakkoord van het paarse kabinet werd met de zgn. Novemberbrief van 1994 de aanzet gegeven tot een grootscheepse doelmatigheidsoperatie (lees: bezuiniging) in de ondersteunende diensten van de krijgsmacht. In mei 1995 werden terzake concrete voornemens aangekondigd. Ontkokering, concentratie van gelijksoortige activiteiten en het op afstand plaatsen van bedrijfsmatige processen, zijn de nieuwe toverwoorden waarmee een volgende reorganisatiegolf over de krijgsmacht wordt uitgestort. Begin 1995 was de personeelssterkte nog 94.300 mannen en vrouwen; in 2000 is er nog plaats voor 75.250 uitsluitend vrijwillige medewerkers. Voor de gemiddelde defensiemedewerker is de grens van de reorganisatie-flexibiliteit inmiddels bereikt. Commandanten willen nu vooral „rust in de tent” om hun eenheid in staat te stellen zich voor te bereiden op de eigenlijke taak, waarvan uitzending en inzet inmiddels een uiterst reële optie is. Een eerste aanzet om die noodzakelijke rust te brengen is het besluit van het kabinet om de claim van f 250 miljoen uit de Novemberbrief te honoreren, althans voor het gedeelte dat Defensie al niet zelf had opgelost door het *Apache*-contract tegen een zeer gunstige, vaste dollarkoers te verplichten.

Al met al was 1995 een bewogen jaar. Een mengeling van het afsluiten van een stuk verleden en concentreren op een uiterst onzekere toekomst. De Militaire Spectator wenst daarbij een helder baken te zijn. De redactie wenst u en uw achterban prettige feestdagen en een voorspoedig 1996 toe.

Mededelingen

Round Table Conference

De Atlantische Commissie houdt op 4 december a.s. op Clingendael een Round Table Conference. Aanvang 09.30 uur; sluiting 17.00 uur.

Onderwerpen die aan bod komen:

- international security in the Post Cold War: the role of the UN, peacekeeping, non-proliferations and arms control;
- strategic development in Asia;
- politico-military developments in Europe;
- Asia, Europe and the US „a happy triangle or eternal competitors“?

Informatie over de conferentie is te verkrijgen bij de Atlantische Commissie, tel.: 070 - 3639495.

TENTOONSTELLING

50 jaar Verenigde Naties

De tentoonstelling is tot 25 februari 1996 te bezichtigen in het Defensievoorlichtingscentrum. De expositie geeft een beeld van het wel en wee van de wereldorganisatie in de afgelopen vijftig jaar; structuur, organen en geschiedenis van de VN worden overzichtelijk op rij gezet, waarbij de Nederlandse betrokkenheid de rode draad is.

Openingstijden: maandag van 12.00 - 17.00 uur en dinsdag t/m vrijdag van 09.00 - 17.00 uur. De toegang is gratis.

U bent actief dienend officier van de KL of KLu, maar u gaat binnenkort de dienst verlaten?

U wilt echter wel graag de Militaire Spectator blijven ontvangen? Dat kan: als lid van de Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap (contributie f 40,- per jaar; buitenland f 50,-) vindt u hem iedere maand in de bus, en tevens regelmatig het inlegkartern „Mars in Cathedra“. Meldt u als lid bij de ledenadministrateur:

Karel Doormanlaan 274, 2283 BB Rijswijk.

MILITAIRE SPECTATOR

Luchtstrijd in de Pacific, 1944-1945

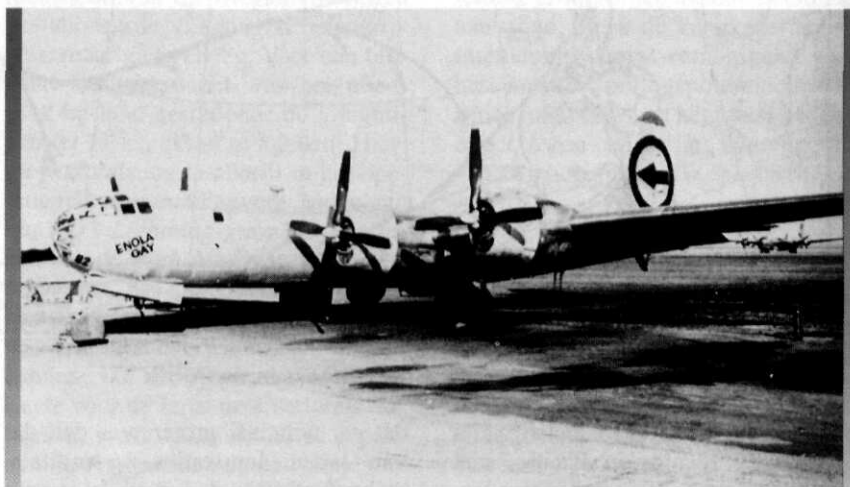
drs. A. Staarman - reserve-tweede-luitenant van de Koninklijke Luchtmacht, Sectie Luchtmachthistorie

The Navy had the transport to make the invasion of Japan possible; the Ground Forces had the power to make it successful; and the B-29 made it unnecessary. GEN DOOLITTLE, november 1945.

In het drukst bezochte museum van de Verenigde Staten, het *National Air and Space Museum* te Washington DC, wordt naar aanleiding van de 50-jarige herdenking van het einde van de Tweede Wereldoorlog op het ogenblik een expositie gehouden over de *Enola Gay*, de B-29-bommenwerper die in augustus 1945 de eerste atoombom afwierp boven Hiroshima (afb. 1). Aan deze tentoonstelling is in de Verenigde Staten een fel debat voorafgegaan; over het karakter van de Amerikaanse militaire inspanning gedurende de Tweede Wereldoorlog in de Pacific in het algemeen, en de noodzaak van de inzet van het atoomwapen tegen Japan in het bijzonder.¹ Veel nieuwe gezichtspunten leverde de discussie omtrent de atoombom evenwel niet op. De twee voornaamste argumenten die in deze controverse sinds jaar en dag tegen elkaar in stelling worden gebracht, luiden als volgt:

Voor: Het inzetten van het atoomwapen was gerechtvaardigd, omdat het een miljoen Amerikaanse en wellicht nog meer Japanse levens heeft gespaard (de invasie van Japan was immers niet meer nodig).

Tegen: In augustus 1945 diende de

Afb. 1 De Boeing B-29-Superfortress „Enola Gay”

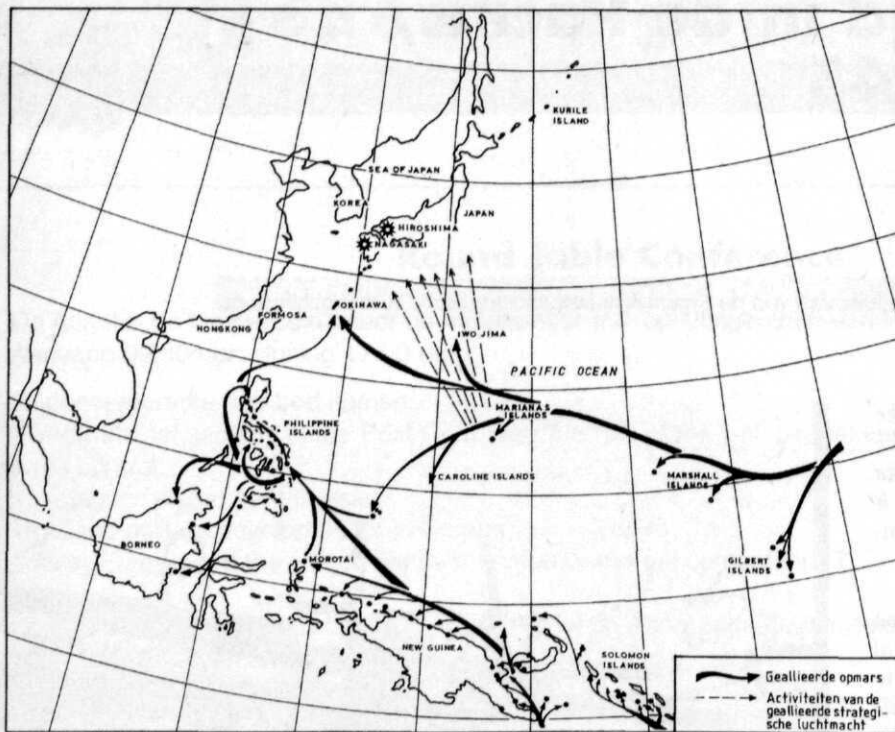
atoombom geen militair doel meer omdat Japan reeds op het punt stond te capituleren. Inmiddels zijn alle herdenkingen rond de Japanse capitulatie achter de rug; de discussie over de inzet van het atoomwapen is echter nog niet gesloten. Het blijft een complex en controversieel probleem omdat bij de benadering ervan zowel militaire, politieke als morele aspecten een rol spelen. Dit artikel gaat nader in op de laatste anderhalf jaar van de Tweede Wereldoorlog in de Pacific. Leidraad daarbij zal zijn de luchtstrijd zoals die door de Verenigde Staten in de oorlog tegen Japan is gevoerd, culminerend in de aanval met atoomwapens op Hiroshima en Nagasaki op respectievelijk 6 en 9 augustus 1945. Overwegingen van niet-militaire aard omtrent de beslissing van president Truman om het atoomwapen in te zetten, worden buiten beschouwing gelaten.

Het toegenomen belang van het luchtwapen

In de jaren '30 gingen militaire planners in de VS er nog vanuit dat een eventuele oorlog tegen Japan een maritieme aangelegenheid zou zijn, resulterend in een invasie van de Japanse hoofdeilanden Honshu en Kyushu. In 1942 bleek deze strategische conceptie achterhaald. Ofschoon dit in Amerika werd ingezien, vond pas ver in 1943 een werkelijke omslag plaats in het militaire denken.

Het besef dat in de Pacific geen vooruitgang kon worden geboekt zonder luchtoverwicht, vertaalde zich in een verschuiving van prioriteiten. Als gevolg hiervan nam het relatieve belang van oppervlakteschepen (slagschepen en kruisers) af ten gunste van het luchtwapen. Een snelle overschakeling op, en een effectieve inzet van

¹ Zie bijv. *Air Force Magazine*, nov. '94, dec. '94, mei '95; *NRC Handelsblad* 15-12-94; *De Volkskrant* 4-7-95.

Afb. 2 Geallieerde opmars in de Pacific

airpower was van groot belang. Het luchtwapen speelde in Pacific, met zijn enorme geografische afstanden, een nog belangrijker rol dan op het Europese strijdtoneel. Effectief gebruik van *airpower* kwam erop neer dat er een goede samenwerking moest worden gerealiseerd tussen land-, zee- en luchtmacht. Hoewel ook binnen de Amerikaanse strijdkrachten voorbeelden zijn te vinden van wedijver tussen landmacht (MacArthur) en zeemacht (Nimitz), werden in de loop van de Pacificoorlog de activiteiten van land-, zee- en luchtmacht steeds beter op elkaar afgestemd. Deze samenwerking, waarbij tactische luchtsteun een sleutelbegrip werd, bleek zeer effectief en droeg in hoge mate bij aan het succes van veel Amerikaanse militaire operaties. Binnen de Japanse strijdkrachten daarentegen, bestond grote rivaliteit tussen leger en marine. Effectieve samenwerking werd hierdoor veelal verhinderd. Van doorslaggevend belang bij de ontwikkeling van *airpower* was het economisch potentieel van de Verenigde Staten,

dat ca. tienmaal groter was dan dat van Japan. Innovaties op militair-technologisch en logistiek terrein resulteerden erin dat Amerika Japan in elk opzicht voorbijstreefde, zowel vanuit kwalitatief als kwantitatief oogpunt bezien. Japan produceerde in de periode 1942-1945 60.000 vliegtuigen, de Verenigde Staten 260.000. In het verloop van de oorlog streefde Amerika Japan eveneens voorbij op het gebied van opleiding, training en uitrusting van zowel vliegend als ondersteunend personeel.

De geallieerde strategie

De geallieerde politieke leiders gaven aan de oorlog in Europa voorrang. „Beat Hitler first” was het credo. Dit betekende echter geenszins dat Japan kon rekenen op een compromisvrede; ook van dit land werd onvoorwaardelijke overgave geëist. De Britten en de Amerikanen hadden het gebied waarin de Japanners moesten worden bestreden opgedeeld in vier sectoren: een Britse en drie Amerikaanse.

Duidelijk was dat de Amerikanen het leeuwedeel van de strijd tegen Japan voor hun rekening zouden nemen. De regeringen van Groot-Brittannië, Australië, Nederland en Nieuw-Zeeland hadden erin toegestemd dat de strategische verantwoordelijkheid voor de oorlog in de Pacific, voor zover het de gebieden onder Amerikaans commando betrof (de *Central-, North-, South-, en South West Pacific Areas*) uitsluitend bij de VS zou berusten. Het plan voor het offensief van de Amerikanen behelsde het terugdringen van de Japanse strijdkrachten langs verschillende aanvalsassen (zie afb. 2). De opzet van de Amerikanen was hierbij te proberen zo snel mogelijk Japan binnen het bereik van de *US Twentieth Air Force* te brengen. Zo zou tegelijkertijd met het terug-

dringen van de Japanse legers een begin kunnen worden gemaakt met een strategisch bommenwerperoffensief tegen de vijandelijke oorlogsindustrie. Dit luchtoffensief vormde weer de inleiding van een in het najaar van 1945 uit te voeren invasie van Japan zelf.

De geallieerde opmars na 1943

Nadat in 1944 de Marianen-eilanden waren heroverd, en daarmee Japan (Tokio) vanuit de Pacific in het bereik van zware bommenwerpers kwam te liggen, veranderde de Amerikaanse militaire leiding, verenigd in de *Joint Chiefs of Staff* (JCOS), van strategie. Aanvankelijk was Zuid-China één van de doelen geweest van de geallieerde operaties. Wanneer de Japanners, die met een miljoen militairen Mantsjoerije en Korea bezet hielden, daar waren verslagen, zou men verdere acties tegen Japan kunnen ondernemen.

De opmars via China werd medio

1944 door de JCOS niet meer nodig geacht. Men wilde nu de aanvalsrichting naar Japan verleggen. Dit zou op twee manieren moeten gebeuren. MacArthur zou met zijn invasieleger via de Filippijnen oprukken naar Japan; Nimitz zou met de *Pacific Fleets* de eilanden Iwo Jima en Okinawa moeten veroveren. Wanneer deze vooruitgeschoven posten waren ingenomen, kon gedacht gaan worden aan een invasie van Japan.

De Filippijnen

De verovering van de Filippijnen was vanuit militair oogpunt gezien belangrijk om twee redenen. Allereerst werden hiermee vitale aan- en afvoerlijnen tussen Zuidoost-Azië en Nederlands-Indië enerzijds en Japan anderzijds afgesneden. Ten tweede zouden de Filippijnen moeten fungeren als springplank voor een invasie op Kyushu, het zuidelijke Japanse hoofdeiland. De Filippijnen zouden dertig geallieerde divisies moeten huisvesten tot X-day (de invasie van Japan) aangebroken zou zijn. MacArthur had tot aan de Filippijnen de tactiek van het *island-hopping* toegepast. De actieradius van op land gestationeerde gevechtsvliegtuigen in samenhang met de beschikbaarheid van vliegvelden bepaalde, nadat luchtoverwicht was verkregen, welk gebied in aanmerking kwam voor een volgende amfibische landing. De Japanners die op tussenliggende eilanden en gebieden (Nieuw-Guinea) waren gestationeerd, raakten als gevolg van het luchtoverwicht dat de Amerikanen telkenmale wisten te realiseren, geïsoleerd en verstoken van aanvoer. Voor de aanval op de Filippijnen had MacArthur een grote re sprong in gedachten. Hij wilde van Morotai een aanval richten op Leyte, op de Midden-Filippijnen. Omdat de tactische luchtstrijdkrachten onder generaal Kenney nog waren gestationeerd op Nieuw-Guinea en Morotai – te ver om Leyte te kunnen bereiken – zou hij luchtsteun krijgen van de vliegkampschepen van de *Pacific Fleet*. De Amerikaanse Chefs van

Staven achtten het een aanvaardbaar risico te meer omdat volgens inlichtingenrapporten de Japanse luchtstrijdkrachten steeds zwakker werden. De verovering van Leyte was een complexe militaire operatie. Grondtroepen, leger- en marineluchtmacht en marine-eenheden verdreven uiteindelijk in een gecombineerde operatie de Japanners, die enorme verliezen leden. De operaties hadden nogmaals het belang van luchtoverwicht onderstreept. Tevens was gebleken dat luchtsteun van op vliegkampschepen gestationeerde vliegtuigen belangrijk was, maar niet genoeg. Voor een blijvend luchtoverwicht was het noodzaak op land gestationeerde vliegtuigen ter beschikking te hebben. Hier toe werd alsnog in allerijl in het operatiegebied een vliegveld aangelegd om *P-38 Lightning*-gevechtsvliegtuigen van de *Fifth Air Force* te kunnen herbergen. Zes dagen na de aankomst van deze tweemotorige vliegtuigen was het luchtoverwicht definitief in handen van de Amerikanen. Nadat Leyte voor de Japanners verloren was gegaan, werd duidelijk dat de Japanners de Amerikanen op de Filippijnen geen halt meer zouden kunnen toeroepen. In de zomer van 1945 was het Japanse leger in de Filippijnen definitief verslagen, en kon een aanvang worden gemaakt met de voorbereidingen voor een invasie.

Japanse kamikaze-acties

Vanaf medio 1944 tot aan het einde van de oorlog in de Pacific, werden m.n. de Amerikaanse zeestrijdkrachten geconfronteerd met zelfmoordaanvallen van Japanse vliegers. Meestal werden jonge onervaren piloten voor deze kamikaze-missies geselecteerd. De tactiek was simpel: de piloten moesten hun met explosieven geladen gevechtsvliegtuigen te pletter vliegen tegen Amerikaanse schepen. De Amerikaanse verliezen als gevolg van deze aanvallen liepen aanvallend zo hoog op, dat de bevelhebber van de *US Army Air Forces*, generaal Henry H. Arnold, besloot B-29's tijdelijk te ontslaan van hun eigenlijke

taak – het aanvallen van Japanse steden en strategische industrieën – om ze in te zetten bij het bombarderen van kamikaze-bases op Kyushu. Tijdens de strijd om de Filippijnen en Okinawa stuurde de Japanse luchtmacht in totaal ruim 2500 kamikazepiloten een gewisse dood tegemoet. Zij brachten in totaal 34 Amerikaanse schepen tot zinken. Niet minder dan 228 raakten beschadigd, waaronder 16 vliegdekschepen. Hoewel men zich binnen de Amerikaanse marineleiding grote zorgen maakte over deze aanvallen, bleek de kamikaze-tactiek uiteindelijk vooral vernietigend voor het Japanse oorlogspotentieel: 475 acties, of 18,6% van het totaal hadden effect, tegen een verlies van vliegtuigen en vliegers van 100%

Iwo Jima en Okinawa

De eilanden Iwo Jima en Okinawa waren van groot strategisch belang voor zowel de Japanners als de Amerikanen. De strijd rond deze eilanden is dan ook zeer hevig geweest. Iwo Jima, een eilandje dat ongeveer 1200 km van Tokio ligt, was voor beide partijen onontbeerlijk: voor Japan in defensief opzicht, voor Amerika in offensief opzicht. De Japanners die er waren gelegerd hadden o.m. tot taak de signalering van Amerikaanse bommenwerpers om het thuisfront te kunnen waarschuwen voor het naderend gevaar. Voor de Amerikanen zou Iwo Jima daarentegen kunnen fungeren als meest vooruitgeschoven post in het strategisch bommenwerperoffensief tegen Japan. Voor operaties op Iwo Jima – en Okinawa – moesten wederom enorme aantallen troepen en hoeveelheden materieel over grote afstanden worden verscheept. Voor elke marinier die op Iwo Jima aan land kwam was vier man varend personeel nodig voor bescherming, bevoorrading, konvooi enz. Voorafgaand aan de invasie van Iwo Jima op 19 februari 1945, werd het eilandje 72 dagen achtereenvolgend gebombardeerd. Dit gebeurde door zowel op vliegkampschepen gestationeerde vliegtuigen als door B-24 en

B-25's van de Marianen. Niet minder dan 23.000 Japanse militairen hadden zich op het eiland verschanst. Het duurde vier weken voordat de 60.000 Amerikaanse mariniers van het *Fifth Marine Corps* het eiland hadden veroverd. De inneming van Iwo Jima, een vulkaaneilandje van 28 km² (minder dan de helft van Schiermonnikoog) was een zwaar bevochten overwinning van de Amerikaanse mariniers. De verliezen aan Amerikaanse kant bedroegen ca. 24.000, aan Japanse kant 22.000.²

Okinawa ligt op ongeveer 600 km van het zuidelijke Japanse hoofdeiland Kyushu. Het eiland had grote strategische waarden vanwege zijn ligging: niet ver van Taiwan, China en Korea, en dwars op de Japanse scheepsroutes naar het zuiden. Om deze reden was het eiland van grote betekenis voor zowel Japan als Amerika. Ook vanuit het specifieke oogpunt van de inzet van luchtstrijdkrachten hechtten de Amerikanen bijzonder gewicht aan Okinawa. Het eiland was groot genoeg om er enkele duizenden bommenwerpers op te stationeren, en het lag tevens dicht genoeg bij Japan om tactische luchtstrijdkrachten te herbergen. Ook zou Okinawa moeten dienen als „springplank” voor een eventuele invasie van het Japanse hoofdeiland Kyushu. Omdat de operaties op Iwo Jima langer hadden geduurd dan was verwacht, moest de aanval op Okinawa worden uitgesteld tot april 1945. Het zou de grootste amfibische operatie tot dan toe in de Pacific worden. Ook ditmaal gingen aan de landingen van Amerikaanse mariniers (drie divisies van het *Third*

Marine Corps) en infanterie (vijf divisies van het *XXIVth Corps*) zware bombardementen vooraf. Gevechten op dit eiland duurden twee en een halve maand. Verliezen aan beide zijden waren ongekend hoog. De Japanse luchtmacht verloor ruim 4000 toestellen, de Amerikaanse ruim 1000. Okinawa is de zwaarst bevochten overwinning geweest van de Amerikanen in de Pacific: het verlies bedroeg ca. 75.000 man.

Voor de Japanners was de strijd desastreus verlopen, er werden ca. 110.000 gesneuvelden geteld.

Strategisch bommenwerper-offensief tegen Japan

De eerste fase van het strategisch bommenwerperoffensief tegen Japan: operatie Matterhorn

Tot medio 1944 was de inzet van luchtstrijdkrachten in de Pacific hoofdzakelijk tactisch van aard geweest. Japan was bespaard gebleven wat Duitsland vanaf 1942 had getroffen: een strategisch bommenwerperoffensief. De reden waarom Japan niet werd blootgesteld aan aanvallen met brandbommen, oppervlaktebombardementen en precisiebombardementen op vitale industrieën is simpel: geen van de tot dan toe beschikbare bommenwerperotypes had voldoende actieradius om Japan vanaf landbases te bereiken. Eenmaal was het gelukt om B-25-bommenwerpers boven Tokio te krijgen. In april 1942 was majoor James Doolittle met 16 B-25-*Mitchells* opgestegen van het vliegdekschip *Hornet* in de Stille Oceaan met de bedoeling Tokio te bombarderen en in China te landen. Het eerste lukte, het laatste niet. Alle toestellen gingen verloren, acht van de tachtig bemanningsleden sneuvelen en vele anderen vielen in handen van de vijand. Hoewel deze gewaagde actie uit militair oogpunt gezien nauwelijks een succes was te noemen, betekende zij wel een enorme opsteker voor het Amerikaanse moreel, nog geen half jaar na Pearl Harbor. De *Doolittle Raid* was echter niet voor herhaling vatbaar; de Japanse

bevolking zou nog twee jaar lang het luchtalarm uitsluitend horen als oefening voor de luchtbescherming.

Met de introductie van een nieuwe bommenwerper, de B-29-*Superfortress*, kwam aan de rust op het Japanse vasteland een einde. Aan de ontwikkeling van de B-29 was al voor de oorlog begonnen, maar het duurde tot juni 1944 voordat het toestel operationeel werd. Voor operaties met de B-29 werd een nieuwe, strategische luchtmacht in het leven geroepen: de *Twentieth Air Force* (bestaande uit het *XX Bomber Command* en het *XXI Bomber Command*). Aanvankelijk stond deze luchtmacht onder bevel van generaal-majoor Kenneth B. Wolfe, later onder commando van generaal Curtis E. LeMay. De *Twentieth Air Force* viel onder direct gezag van de *Joint Chiefs of Staff* (en dus niet onder één van de *theater commanders*, MacArthur, Nimitz of Stilwell). Het *XX Bomber Command* zou doelen in Japan moeten gaan aanvallen vanaf vliegvelden in Nationalistisch China. Deze velden werden op hun beurt weer bevoorradt vanaf bases in India. De eerste aanval met B-29's vond plaats op 5 juni 1944, op doelen in Bangkok. Tien dagen later was Japan zelf doelwit. Vanaf het begin was evenwel duidelijk dat aan deze operaties grote nadelen waren verbonden. Ten eerste konden de B-29's vanuit China niet geheel Japan bestrijken. De belangrijke industriegebieden in en om Tokio bleven voorlopig noodgedwongen buiten schot. Ten tweede waren er grote moeilijkheden op logistiek gebied. Een groot deel van de operationele inzetbaarheid van het *XX Bomber Command* werd besteed aan logistieke missies. De bevoorrading van de vooruitgeschoven bases in China gebeurde merendeels met eigen B-29's vanuit India. De verhouding van het aantal aanvalsmisssies vanuit China en logistieke missies vanuit India bedroeg één op zeven. Hierbij komt nog dat de aanvoerroute – *Hump* genoemd – bepaald niet de gemakkelijkste was. Deze liep namelijk over de uitlopers van het Himalaya-gebergte, alwaar de weersomstandigheden het vliegen

² M.b.t. de hoogte van de verliezen bij de inneming van zowel Iwo Jima als Okinawa moet opgemerkt worden dat er in de literatuur veel verschillen voorkomen in de omvang van de (Amerikaanse) verliezen. Dit wordt mede veroorzaakt door de verschillende interpretaties van het begrip „verlies”. Hier wordt het Amerikaanse *casualties* gehanteerd: *Individuals lost to a command by death, wounds, injury sickness, internment, capture or desertion*. Bron: *Dictionary of U.S. Military Terms*.

Voor de opgave van verliezen wordt verwezen naar Craven & Cate, *The Army Air Forces in World War II*, en Appelman, Burns e.a., *United States Army in World War II*.

sterk bemoeilijkten. Door het *XX Bomber Command* werden bij operationele missies vanuit China ruim 3000 sorties uitgevoerd. Per B-29 is dat gemiddeld twee sorties per maand, een zeer laag gemiddelde. Van de 11.477 ton explosieven die werd gebruikt, werd slechts een klein deel ingezet tegen wat werkelijk strategische doelen kunnen worden genoemd: de Japanse oorlogsindustrie. De rest werd gebruikt voor tactische luchtsteunoperaties, zoals het bombarderen van Japanse kamikazebases op Taiwan. Dit gebeurde tot groot ongenoegen van de bevelhebber van het *XX Bomber Command*, generaal LeMay.

Als gevolg van de geschetste logistieke problemen bleek het *XX Command* niet bij machte Japan aan een intensief bombardement te onderwerpen. Het rendement uit alle inspanningen was dermate laag, dat deze beter hadden kunnen worden aangewend t.b.v. de *Fourteenth Tactical Airforce*, die in Zuidoost-Azië opereerde. De geschiedschrijvers die na de oorlog in de Verenigde Staten van overheidswege de activiteiten van alle Amerikaanse luchtmachtseenheden aan een onderzoek onderwierpen, waren hard in hun oordeel. Zij concludeerden dat het *XX Bomber Command* niet op substantiële wijze heeft bijgedragen aan de capitulatie van Japan. Het besluit over te gaan tot operatie *Matterhorn*, zoals de eerste strategische bombardementscampagne op Japan werd genoemd, werd gekenschetst als een vergissing, de uitvoering van de operatie werd aangemerkt als een mislukking.

Generaal LeMay beklagde zich regelmatig over de onmogelijke opdracht die hij had gekregen. De *Joint Chiefs of Staff* zagen de ondoelmatigheid van operatie *Matterhorn* ook wel in, maar zij stonden onder zware druk van de Amerikaanse publieke opinie en president Roosevelt, om koste wat kost doelen in Japan te bombarderen. Laatstgenoemde wenste ook uit politiek oogpunt voortzetting van operatie *Matterhorn*. Roosevelt achtte het van groot belang om het China van Tsjiang Kai-sjek in het geallieerde

kamp te houden. Het opereren van Amerikaanse bommenwerpers vanaf Chinese bases was één van de middelen om Nationalistisch China aan de VS te blijven binden.

Ondanks de aanvankelijk tegenvallende resultaten, twijfelde binnen de Amerikaanse militaire leiding eigenlijk niemand aan het effect dat een strategisch bommenwerperoffensief op Japan zou kunnen hebben, vooropgesteld dat de logistieke problemen werden opgelost.

Strategisch bommenwerperoffensief vanaf de Marianen

De omslag in het strategisch lucht-offensief tegen Japan kwam in het najaar van 1944. In november van dat jaar werden bases op de Marianen-eilanden in gebruik gesteld. Het voordeel van operaties vanaf bases in de Marianen t.o.v. die uit China was duidelijk. Deze bases konden met Amerikaanse transportschepen worden bevoorrad, zodat de logistieke problemen tot het verleden zouden gaan behoren. Tevens kon nu geheel Japan met B-29's worden bestreken. Met de verovering van Iwo Jima kwam de Tokio-regio ook in het bereik te liggen van escortejagers (vanaf maart 1945: *VII Fighter Command* met *fighter groups* op Iwo Jima. P-51-*Mustangs* voor jagerescorte). Iwo Jima was een ideale noodlandingsplek voor beschadigde B-29's, die de lange weg terug naar de Marianen anders waarschijnlijk niet zouden hebben gehaald. Deze uitwijkmogelijkheid heeft meer dan 2000 aangeschoten vliegtuigen en hun bemanningen gered. Ook konden vanaf Iwo Jima zogenaamde *Air Sea Rescue* acties worden ondernomen.

De eerste fase van de operaties vanaf de Marianen: precisiebombardementen van grote hoogte (nov '44 - mrt '45)

Op grond van opgedane ervaringen in Azië en van de *Eight Air Force* in Europa, kwam in de eerste fase van operaties vanaf de Marianen, de nadruk te liggen op vernietiging van

de Japanse industrie. Met deze precisiebombardementen of *reverse economic planning*, zoals Amerikaanse strategen het noemden, werd voor alles gepoogd de Japanse vliegtuigindustrie uit te schakelen. De grootste bedreiging voor m.n. de Amerikaanse marine vormde op dat moment immers de kamikaze-acties.

Ook met het oog op een eventuele invasie, waarvoor in het najaar van 1944 de plannen gereed lagen, was het van belang dat de Japanse luchtmacht niet de kans kreeg zich te versterken of te herstellen van de gevoelige klappen die ze reeds had ontvangen. Het van grote hoogte (30.000 voet) uitvoeren van precisiebombardementen bleek voorsnog weinig succesvol. De vliegers werden zwaar gehinderd door het slechte weer boven Japan en de sterke wind op grote hoogte. Bij het eerste grote precisiebombardement, op een vliegtuigmotorenfabriek, bleek het geringe effect: slechts één procent van het gehele complex werd beschadigd. Tegenover het matige succes stonden ook kleine verliezen aan eigen zijde. De Japanse overheid bracht de eigen vliegtuigproductie grote schade toe door in allerijl de fabrieken te verplaatsen naar veiliger oorden of ondergronds. Als gevolg van de gebrekkige planning en slechte logistieke ondersteuning werd hierdoor aan productiecapaciteit van de Japanse vliegtuigindustrie ernstig afbreuk gedaan. De Amerikaanse precisiebombardementen, tezamen met de Japanse verplaatsingen van vliegtuigfabrieken, resulteerden in een terugloop van de productie van vliegtuigmotoren met 75%, en van vliegtuigrompen met 70%. Dit is na afloop van de oorlog gebleken uit onderzoek van de *United States Strategic Bombing Surveys*.

In het voorjaar van 1945 schatten de Amerikanen het effect van de precisiebombardementen echter veel lager in. De eerste bevelhebber van *XXI Bomber Command*, generaal Haywood S. Hansell, wilde er echter wel mee doorgaan. Hij beschouwde de eerste fase als een trainingsperiode die noodzakelijk was, teneinde later tot goede resultaten te komen. In

Washington werd men echter ongeduldig, hetgeen zich uitte in een verzoek om een experiment uit te voeren in de vorm van een nachtelijk oppervlaktebombardement met brandbommen, op de stad Nagoya. Deze aanval werd geen succes. Het verwachte effect, totale vernietiging van de grotendeels uit hout opgetrokken stad, bleef uit. Het oppervlaktebombardement vormde voorsnog een uitzondering. Onder generaal Hansell werden geleidelijk betere resultaten behaald, mede als gevolg van de beslissing voortaan aanvallen uit te voeren vanaf een lagere vlieghoogte. De gebrekkige Japanse luchtafweer liet dit toe.

De werkwijze veranderde niet lang nadat generaal Hansell had plaatsgemaakt voor generaal LeMay. LeMay was vastbesloten Washington spectaculaire resultaten te laten zien. Om grotere bomladingen te kunnen vervoeren werden de boordwapens en boordschutters – behalve de staartschutter – thuisgelaten. Elke B-29 kon nu 6000 kilo aan bommen vervoeren: brandbommen wel te verstaan. De vlieghoogte werd drastisch verlaagd (van ca. 25.000 voet naar ca. 7000 voet) terwijl er 's nachts zou gaan worden gevlogen in plaats van overdag.

In de nacht van 8 op 9 maart 1945 werd aldus een massale aanval ondernomen op Tokio. De gevolgen waren desastreus. Een kwart van de oppervlakte van de Japanse hoofdstad werd in de as gelegd, 84.000 mensen vonden de dood, 100.000 raakten gewond en naar schatting een miljoen mensen werd dakloos. De materiële verliezen en het aantal slachtoffers komen ongeveer overeen met de gevolgen van het bombardement op Hamburg in 1943. Er is wel een verschil. Hamburg werd gedurende vijf etmalen bij dag en bij nacht aangevallen door respectievelijk de *United States Army Air Force* en de *Royal Air Force*. Tokio werd slechts één nacht bestookt, maar de gevolgen waren even vernietigend.

Generaal LeMay had zijn superieuren in Washington voldoende overtuigd om de overschakeling op een andere

tactiek mogelijk te maken. Wanneer op deze schaal werd doorgegaan met nachtelijke oppervlaktebombardementen, zou Japan in de visie van LeMay, binnen zeer korte tijd tot capitulatie kunnen worden gedwongen). Na aanvallen op Nagoya (11 maart), Osaka (13 maart), Kobe (16 maart) en weer Nagoya (19 maart), was er geen brandbom meer te vinden in de opslagplaatsen op de Marianen. De overgang naar een nieuwe tactiek had zo abrupt plaatsgevonden, dat de voorraad brandbommen niet voldoende op peil kon worden gehouden. Noodgedwongen schakelde het *XXI Bomber Command* daarom weer over op het in onbruik geraakte precisiebombardement. In april 1945 werd het grootste deel van het *XXI Bomber Command* ingezet voor tactische luchtsteun bij operaties van de Amerikaanse marine bij Okinawa. Generaal LeMay beschouwde dit als nutteloze acties; niettemin werd drie vierde van de beschikbare B-29's hierbij ingezet. De rest werd afwisselend gebruikt voor precisiebombardementen, oppervlaktebombardementen en het leggen van zeemijnen.

In de laatste fase van het luchtoffensief tegen Japan won de Amerikaanse strategische luchtmacht enorm aan kracht. De in juli gevormde *US Army Strategic Air Forces* (USASTAF) werd versterkt met de *Eighth Air Force*, die na het beëindigen van de vijandelikheden in Europa, beschikbaar was gekomen. De *Eighth Air Force* zou eveneens de beschikking krijgen over de B-29. Deze nieuwe organisatie, die zijn beslag nog niet had gekregen toen Japan capituleerde, zou volgens planning maar liefst 49 B-29-groups gaan omvatten.

Resultaten, cijfers en feiten

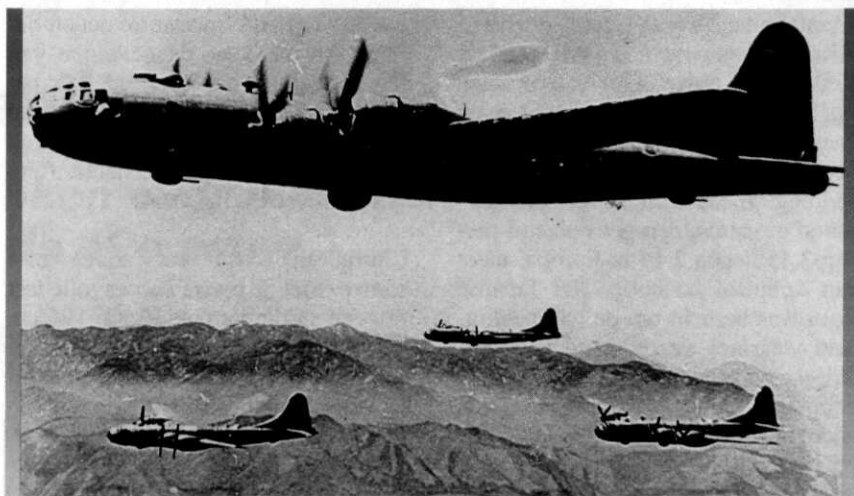
Gedurende de gehele oorlog in de Pacific is door geallieerde vliegtuigen 654.400 ton bommen afgeworpen. Een vierde deel (160.800 ton) werd gebruikt tegen doelen in Japan. Ter vergelijking: boven Europa werd 2.700.000 ton (waarvan boven Duitsland 1.360.000 ton) afgeworpen. Van

de 160.800 ton die boven Japan werd afgeworpen, was 800 ton afkomstig van operaties vanuit China, een te verwaarlozen aantal. Het grootste deel (70%) van het tonnage dat is ingezet tegen Japan, werd aangewend tegen bevolkingscentra. In totaal werden 66 Japanse steden getroffen door aanvallen met brandbommen. Andere belangrijke doelen waren vliegtuigfabrieken, energiecentrales, olieopslagplaatsen enz. Tevens werden door het *XXI Bomber Command* 12.000 mijnen gelegd in de wateren rondom Japan. Bij de conventionele aanvallen op Japanse steden werden naar schatting 250.000 mensen gedood, raakten er 300.000 gewond en werden er 8.000.000 dakloos. Omdat veel kleine toeleveringsbedrijven van de Japanse oorlogsindustrie waren gevestigd in de stedelijke centra, werd ook de industrie hard getroffen, hetzij door materiële schade, hetzij door het hierdoor veroorzaakte absentisme onder arbeiders. Het was al tijdens de oorlog een omstreden kwestie of de oppervlaktebombardementen, afgezien van eventuele morele implicaties, een duidelijk militair doel dienden. In het geval van Japan kon hierop beter een bevestigend antwoord worden gegeven dan m.b.t. Duitsland. Omdat de Japanse leiders het land door de enorme geografische afstanden onbereikbaar achtten voor Amerikaanse bommenwerpers, was het niet of nauwelijks voorbereid op luchtaanvallen; schuilkelders waren er niet en de brandbestrijding was verre van voldoende. In tegenstelling tot Duitsland daalde het moreel van het Japanse volk wel sterk als gevolg van de onophoudelijke luchtaanvallen. Defaitisme en oorlogsmoeheid groeiden naarmate de aantallen evacuees en daklozen toenamen. Niet-tegenstaande waren er in het leger groeperingen die tot het einde toe wensten door te vechten.

Generaal LeMay, de grote initiator van de oppervlaktebombardementen, verklaarde na de oorlog dat wanneer hij in maart 1945 deze aanvallen op grote schaal had kunnen continueren, de oorlog zonder een eventuele invasie en zonder inzet van nucleaire mid-

delen had kunnen worden beëindigd. Ten tijde van de aanvallen op Japanse steden en industrieën was de import van grondstoffen al zeer sterk gedaald als gevolg van de zeeblokkade.

Onderzeeboten van de Amerikaanse marine tezamen met vliegtuigen van marine en luchtmacht en de door het *XXI Bomber Command* gelegde mijnen, veroorzaakten in Japan grote tekorten aan grondstoffen en levensmiddelen. Het effect van de strategische bombardementen was dan ook hoofdzakelijk duplicatief. Op het moment dat de vitale industrieën werden vernietigd, waren ze in de meeste gevallen al geheel of gedeeltelijk buiten gebruik als gevolg van tekorten aan grondstoffen en brandstof. De vernietiging van de Japanse industrie had niet het maximale effect, omdat in 1945 de productiecapaciteit allang niet meer volledig werd benut. De zwakste schakel in de Japanse economie was de transportsector, en m.n. het spoorwegstelsel. Uitgerekend het spoorwegstelsel bleef grotendeels gevrijwaard van systematische Amerikaanse aanvallen. Het Japanse binnenlandse goederenvervoer tussen stedelijke gebieden vond vrijwel geheel per spoor plaats. Het spoorwegstelsel was onverdedigd en vooral kwetsbaar vanwege het grote aantal bruggen in het bergachtige terrein. Met het uitschakelen van het spoorwegstelsel d.m.v. geconcentreerde aanvallen op vitale spoorwegverbindingen en -knooppunten zou de Japanse economie waarschijnlijk grotere schade zijn toegebracht, dan met het lukraak bombarderen van Japanse steden. De Japanse productie stond al op een laag peil. Wat er nog werd geproduceerd zou dan op doeltreffende wijze van transport verstoken hebben kunnen blijven. Er zou in dat geval kunnen worden gesproken van een cumulatief in plaats van een duplicatief effect. Ook zouden de Japanse legerdivisies die klaarstonden om een geallieerde invasie op te vangen, belangrijke aanvoer en troepenversterkingen hebben moeten ontberen. Ten slotte zouden er op deze wijze natuurlijk veel Japanse levens gespaard zijn gebleven. Volgens criti-

Afb. 3 Formatie B-29-bommenwerpers boven Japan

ci werden de oppervlaktebombardementen uitgevoerd in de wetenschap dat het niet de effectiefste manier was om Japan te bestrijden, maar gebeurde dit voornamelijk omwille van de publieke opinie in Amerika.

De laatste fase: operatie Downfall en de atoombom

In de geldende Amerikaanse doctrine gedurende de Tweede Wereldoorlog was de uiteindelijke overwinning op Japan voorbehouden aan de (grond-)troepen van de *US Army*. Hoewel vanaf 1944 in kringen van de *Joint Chiefs of Staff* invloedrijke lieden m.n. uit de hoek van de zee- en luchtmacht ervaardevol overtuigd waren dat Japan ook zonder invasie, de enig denkbare gevolgtrekking uit bovengenoemde doctrine, tot capitulatie zou kunnen worden gedwongen, werd de invasie van Japan toch noodzakelijk geacht. Formeel behoorde het strategisch luchtoffensief dan ook tot de voorbereiding op een uiteindelijke grootscheepse invasie van Japan. Al in mei 1942 kwam een invasie van Japan serieus ter sprake in de Amerikaanse militaire leiding. Twee jaar later, in juni 1944, werd zij tot officiële strategie verheven. Operatie *Downfall* zoals de invasie van Japan door Amerikaanse planners werd genoemd, zou de grootste amfibische operatie uit de geschiedenis worden,

groter dan *Overlord*, de invasie in Normandië. De eerste landingen op het zuidelijke hoofdeiland Kyushu stonden gepland voor 1 november 1945. Deze zouden worden gevolgd door landingen op de kust van Honshu, nabij Tokio, het politieke en industriële hart van Japan. De gehele operatie, uitmondend in de onvoorwaardelijke overgave van Japan, zou naar verwachting anderhalf jaar in beslag nemen, en er zouden ca. 4,5 miljoen geallieerde troepen (hoofdzakelijk Amerikaanse, aangevuld met enkele Britse Gemenebestdivisies) bij worden ingezet. Het Japanse veldleger dat ter verdediging op de Japanse hoofdeilanden was gestationeerd, bestond uit 2,3 miljoen reguliere troepen, die eventueel konden worden versterkt met ca. 4 miljoen bewapende burgerbeambten van leger en marine. De Japanse legerluchtmacht zou nog kunnen beschikken over 9000 kamikaze-vliegtuigen. Op de ruim 2 miljoen militairen die nog steeds overal verspreid over de restanten van het Japanse keizerrijk waren gestationeerd (de meerderheid in China), zou de Japanse legerleiding geen beroep meer kunnen doen. Ze zouden Japan als gevolg van de effectieve zeeblokkade nooit hebben kunnen bereiken, als er al transportschepen voor een dergelijke hergroepering beschikbaar waren geweest. Diegenen die operatie *Downfall* tot een succes moesten maken, mariniers en

infanteristen, waren sterk bevreesd voor de te verwachten verliezen. En niet zonder reden. De Amerikaanse verliezen in verschillende acties in de Pacific waren al hoog geweest, veel hoger dan in Europa. In de de Pacific bedroeg de *casualtie ratio*, ofwel het aantal gesneuvelden-per-duizend-per-dag 7.45, tegen 2.16 in Europa, meer dan driemaal zo hoog. Het Japanse leger was berucht om de hardnekkigheid waarmee verzet werd geboden. Krijgsgevangenen werden nauwelijks gemaakt, want Japanse soldaten vochten zich letterlijk dood. Bij de inname van het strategisch belangrijke maar verder volkomen onbeduidende eilandje Iwo Jima, verloor het Amerikaanse *Fifth Marine Corps* 24.000 man ofwel 30% van de sterkte. De Japanners verloren 22.000 man, terwijl er niet meer dan 212 krijgsgevangenen werden gemaakt. Op Okinawa was het nog erger; de Amerikaanse verliezen bedroegen daar gemiddeld 35%, met uitschieters naar 80% (*29th Marine Regiment*). Deze naar verhouding gigantische verliezen bij de strijd om de buitenposten

van het Japanse imperium, deden het ergste vrezers voor de gevolgen van een aanval op het centrum van het keizerrijk. De schattingen van de te verwachten verliezen varieerden van 500.000 tot 1.000.000 slachtoffers aan geallieerde zijde.

Uiteindelijk zou het zover niet komen. Met de eerste succesvolle test van een atoombom op 16 juli 1945 in New Mexico, kreeg president Truman een wapen in handen waarmee hij Japan op de knieën kon dwingen. Op 6 augustus werd een uraniumbom (*Little Boy*) door de B-29-*Enola Gay* afgeworpen boven Hiroshima en op 9 augustus werd een plutoniumbom (*Fat Man*) boven Nagasaki afgeworpen. Bij de twee aanvallen vielen tussen de 100.000 en 120.000 doden, en ca. 110.000 gewonden.

Besluit

In the between war period the airforce was too small to be of any use, now it is too powerfull to be used. MARSHAL

SIR DERMOT BOYLE, *Chief of the Air Staff RAF, 1958-1959.*

Het belang van het luchtwapen kan voor zover het de oorlog in de Pacific betreft nauwelijks worden onderschat. Het verkrijgen van luchtoverwicht was in de Pacific, evenals in Europa, de eerste essentiële voorwaarde voor het succesvol inzetten van grondtroepen en zeestrijdkrachten. In één belangrijk opzicht verschilde de oorlog in de Pacific echter van die in Europa. Waar ten aanzien van de strijd in het Europese theater altijd grote vraagtekens zijn gezet bij de effectiviteit van de strategische bombardementen, geldt in het geval van Japan dat deze bombardementen, met als sluitstuk het afwerpen van de atoombom, een belangrijke, zo niet de doorslaggevende factor vormde, waardoor de uiteindelijke nederlaag van Japan werd bezegeld.

Zoals reeds in de inleiding van dit artikel ter sprake is gebracht, is het afwerpen van de atoombom al direct na afloop van de Tweede Wereldoorlog onderwerp geworden van een discussie, die sindsdien niet meer is verstomd. Een van de conclusies van het op instigatie van de Amerikaanse regering uitgevoerde onderzoek naar de effecten van de strategische bombardementen op Japan, dat plaatsvond nadat het land had gecapituleerd, luidde dat:

Certainly prior to 31 December 1945, and in all probability prior to 1 November 1945 Japan would have surrendered even if the atomic bombs had not been dropped, even if Russia had not entered the war, and even if no invasion had been planned or contemplated US Strategic Bombing Surveys, 1945.

Deze veronderstelling klinkt wellicht aannemelijk, maar kan desalniettemin niet worden bewezen. President Truman en de *Joint Chiefs of Staff* kan derhalve moeilijk worden verweten een wapen te hebben ingezet, waarvan ze weliswaar de gevolgen op lange termijn wereldwijd niet konden voorzien, maar waarvan ze wel de gerechtvaardigde hoop hadden, dat het Japan op de knieën zou dwingen.

Literatuur

- R.E. Appelman, J.M. Burns (eds) - *United States Army in World War II. The War in the Pacific. Okinawa: The Last Battle.* Washington DC (1948).
- D. Clayton - *American and Japanese Strategies in the Pacific War.* In P. Paret - *Makers of Modern Strategy - from Machiavelli to the Nuclear Age.* Princeton (1986).
- B. Collier - *The War in the Far East 1941-1945. A Military History.* New York (1969).
- A.D. Coox - *The Rise and Fall of the Imperial Japanese Airforces.* In A.F. Hurley & R.C. Ehrhart (eds) - *Air Power and Warfare. The Proceedings of the 8th Military History Symposium U.S. Air Force Academy.* Washington (1979).
- W.F. Craven, J.L. Cate (eds.) - *The Army Air Forces in World War II. Volume V, The Pacific: Matterhorn to Nagasaki June 1944 to August 1945.* Chicago (1957).
- J.F.C. Fuller - *The Second World War 1939-1945. A Strategic and Tactical History.* Londen (1948).
- R.F. Futrell - *Ideas, Concepts, Doctrine:*

- Basic thinking in the United States Air Force 1907-1960. Volume I.* Maxwell (1989).
- R. Higham - *Air Power: a Concise History.* Manhattan (1988).
- C.E. LeMay, MacKinlay Kantor - *Mission with LeMay. My Story.* New York (1965).
- J.T. Lowe - *A Philosophy of Air Power.* Boston (1984).
- D. MacIsaac - *Voices from the Central Blue.* In P. Paret - *Makers of Modern Strategy - from Machiavelli to the Nuclear Age.* Princeton (1986).
- United States Strategic Bombing Surveys. Summary Report (Pacific War).* Washington D.C. (1946).
- S. van der Pol - *Beschouwing over het Strategisch Bombardement op Japan in de Tweede Wereldoorlog.* *Militaire Spectator* 130(1961)(10)371-377.
- W.A. Silkett - *Downfall: The Invasion that never was.* *Parameters. US Army War College Quarterly* XXIV(1994) 3)111-120.
- M.W.A. Weers - *Waardoor de Geallieerden de Luchtoorlog wonnen.* *Militaire Spectator* 150(1981)(10)441-448.

Buiten de militaire orde:

het militaire denken over niet-interstatelijke oorlogen sinds de 19e eeuw

mw. prof. dr. P.M.H. Groen - Sectie Militaire Geschiedenis KL

Laat ik beginnen met een cliché: militaire geschiedenis is de moeder der geschiedschrijving. Deze moeder heeft echter in het Europese academische milieu lang de positie van een ondergeschoven kind gehad. Militaire geschiedenis was een zaak van en voor militairen, die voorbij veldslagen analyseerden op zoek naar lessen waarmee de volgende oorlog kon worden gewonnen. Dit isolément van de militaire geschiedschrijving werd vanaf de jaren '70 geleidelijk doorbroken met de opkomst van wat werd geijkt als „*new military history*”. Uiteraard bestaat geen overeenstemming over de inhoud van deze term. Maar zoveel is duidelijk, zij markeert een verschuiving van de traditionele aandacht voor militaire operaties naar de wisselwerking tussen maatschappij, krijgsmacht en oorlogvoering. Vaagheid troef, hoor ik u denken. Maar juist deze vaagheid, ook wel aangeduid als grensverlegging, hielp om aansluiting te vinden bij de academische geschiedbeoefening.

Kritiek bleef echter niet uit. Een aantal vooraanstaande militair-historici waarschuwde voor de demilitarisering van de militaire geschiedenis. Verbreding is zinvol, maar oorlogvoering moet een, zo niet hét kernobject van de militaire geschiedenis blijven. Niet dat zij terug willen naar de traditionele slagveldbeschrijvingen. Oorlog moet worden onderzocht binnen zijn politiek-maatschappelijke context en met aandacht voor juist ook de onderkant van de militaire piramide. Populair is hun waarschuwing niet, maar juist lijkt zij mij wel. Oorlog-

Deze tekst vormt een ingekorte versie van de inaugurele rede die mw. prof. dr. P.M.H. Groen, medewerkster van de Sectie Militaire Geschiedenis KL, op 30 juni jl. heeft uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar militaire geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Leiden. De benoeming heeft plaatsgehadt vanwege de Stichting Schouwenburg Fonds. Een uitgebreide en geannoteerde versie van deze rede is gepubliceerd door de Rijksuniversiteit Leiden en op verzoek verkrijgbaar bij de Sectie Militaire Geschiedenis KL.

voering is voor de militaire geschiedschrijving wat handel is voor de economische geschiedschrijving, om een uitspraak van Von Clausewitz te parafaseren.

De zijstroom

Maar de constatering dat oorlog een van de kernobjecten van de militaire geschiedschrijving moet blijven, brengt ons bij een fundamentele vraag: wat is oorlog? De militaire geschiedenis antwoordt met een caleidoscopisch beeld: van kruistochten tot jacquerieën, van primitieve tot totale oorlogen. Al deze oorlogen kennen ook hun eigen profeten: van Sun Tzu en Caesar, tot Trotsky en Mao Tse Tung. Een universeel geldig antwoord op de vraag wat oorlog is,

valt dan ook niet te geven. Het is afhankelijk van tijd, cultuur, iemands positie in een conflict en de criteria die men hanteert zoals doel, partij en middelen. In het westerse militaire denken is echter wel een traditie te onderscheiden. Vanaf de zeventiende eeuw is de term oorlog gaandeweg gereserveerd voor gewapende conflicten tussen soevereine staten naar Europees model; dat wil zeggen staten met een afgebakend territorium, een centraal gezag en een speciale van de burgerbevolking te onderscheiden organisatie, de krijgsmacht, die als enige in opdracht van dat centrale gezag geweld mag uitoefenen. Sinds het denken over oorlogvoering in de vorige eeuw een vak apart werd, richtten theoretici binnen de gevestigde westerse militaire orde zich voornamelijk op deze gewapende conflicten tussen staten-Europese-stijl, die veelal door nationale strijdkrachten op geregelde wijze werden uitgevochten. Naast deze hoofdstroom, zoals het recent werd getypeerd, is de laatste twee eeuwen echter ook een kleine zijstroom te ontwaren, of een aantal zijstroompjes zo u wilt. Daarin filosofen denkers uit de westerse militaire gemeenschap over niet-internationale oorlogen. Zij houden zich bezig met militaire conflicten binnen een staat, zoals gewapende opstanden, revoluties en burgeroorlogen. Daarnaast buigen zij zich over gewapende confrontaties tussen enerzijds westerse staten en anderzijds maatschappijen, volken en organisaties zonder westers staatsverband. Deze zal ik verder aanduiden met de niet geheel juiste, maar wel eenvoudi-

ger term niet-statelijke organisaties. Tot deze zijstroom kunnen bijv. de zogeheten frontier- en koloniale oorlogen worden gerekend.

Wat geldt voor het westerse militaire denken, geldt ook, zij het in mindere mate, voor de westerse militaire geschiedschrijving over het krijgsmiddelen in de laatste twee eeuwen. Ook daar trekken oorlogen tussen staten de meeste aandacht. Natuurlijk zijn er de bekende uitzonderingen op de regel. Sommige conflicten binnen een staat, zoals de Franse revolutie en de Amerikaanse burgeroorlog, lijken tot op de laatste kogel onderzocht. Ook bepaalde koloniale avonturen, zoals de Nederlandse verovering van Aceh, hebben de pennen in beweging gebracht. En, zo haast ik mij hieraan toe te voegen, aan de Leidse Universiteit althans, mag de koloniale oorlogvoering in zijn algemeenheid zich in een warme belangstelling verheugen. Maar ook een Leidse zwaluw maakt nog geen lente.

Tegen de traditie in het westerse militaire denken, om oorlogen te bezien als het exclusieve instrument van staten om hun onderlinge conflicten te beslechten, is recent heftig protest aangetekend door twee gelauwerde militair-historici, John Keegan en Martin van Creveld. Zij houden hiervoor de Pruisische stafofficier verantwoordelijk wiens naam al is gevallen, Carl von Clausewitz, de schrijver van de 160 jaar oude klassieker *Vom Kriege*. Beiden richten hun geschut vooral op Von Clausewitz' centrale stelling dat oorlog de voortzetting is van politiek met inmenging van onder andere militaire middelen. Die stelling is gebaseerd op het idee dat oorlog een drieëenheid is tussen de bevolking ofwel de sociale krachten in een staat, de strijdkrachten die een instrument vormen in handen van de regering, en de regering zelf die het politieke doel van de strijd bepaalt. Keegan en Van Creveld achten deze visie Europacentrisch en a-historisch. In andere tijden en culturen werden oorlogen zeker niet altijd van staatswege en om louter politieke doelen gevoerd. Maar het is m.n. het heden

dat hen dwarszit, de burgeroorlog in Joegoslavië en de strijd tussen Israël en de Palestijnen. Deze conflicten, die passen in de zijstroom van de westerse militaire praktijk, laten zich volgens hen niet analyseren met Von Clausewitz in de hand.

De waarde van deze kritiek schuilt niet zozeer in de analyse van het werk van Von Clausewitz of de invloed die hem wordt toegedicht. De staatkundige en militaire praktijk in Europa sinds de zeventiende eeuw lijkt mij van grotere invloed op de westerse visie op het verschijnsel oorlog. De Europese staten werden uit oorlog geboren en marsmuziek hield hen sindsdien op de been. Ook valt nog te bezien of Von Clausewitz' werk nutteloos is voor de analyse van conflicten in de zijstroom.

Sir Michael Howard, de *eminence grise* der militair-historici, wees er eerder op dat analisten van dekoloniatieoorlogen, conflicten uit de zijstroom dus, er wijs aan hadden gedaan hun Von Clausewitz' nog eens ter hand te nemen. Diens aandacht voor de sociale krachten achter oorlogen had hen te stade kunnen komen. De waarde van de kritiek van Keegan en Van Creveld lijkt mij vooral, dat zij het belang onderstrepen van onderzoek naar de zijstroom van het westerse militaire denken en doen. Sinds de Tweede Wereldoorlog zijn het vooral revoluties, opstanden en burgeroorlogen waarmee de westerse wereld wordt geconfronteerd. Het is zinvol dat militair-historici aan dit onderzoeksveld meer aandacht schenken, zowel vanuit wetenschappelijk als maatschappelijk oogpunt.

Om die reden wil ik hier een korte excursie maken langs het denken binnen de gevestigde westerse militaire orde, over deze conflicten in de zijstroom van de militaire geschiedenis van de afgelopen twee eeuwen. Welke problemen rezen er bij het formuleren van theorieën en doctrines, welke oplossingen boden zij, welke aanknopingspunten biedt dit voor nader onderzoek in de zijstroom en kan daarbij Von Clausewitz' werk al dan niet naar de vuilnisbak?

Revolutie en restauratie

Van 1770 tot 1870 werden Europa en de Europese volksplanting aan de overzijde van de Atlantische oceaan overspoeld door een golf van revoluties en opstanden. Toch liet dit revolutionaire tijdslechts een rimpeling na in de zijstroom van het westerse militaire denken. Een deel ervan, zoals de Amerikaanse revolutie en burgeroorlog, werd dan ook uitgevochten en geanalyseerd als een geregelde oorlog tussen staten. Slechts in de jaren 1830-1870 verschenen er studies naar speciale tactieken ter bestrijding van stedelijke en plattelandsrevoluties, waarbij het staatsleger tegenover de bevolking stond. Deze eenzijdige contra-revolutionaire belangstelling van militaire denkers is niet verwonderlijk. Zij waren in dienst van regeringen voor wie restauratie van het interne staatsgezag het parool was. Opmerkelijk is wel dat deze theorievorming beperkt bleef tot tactische studies. Juist in het Europa van de Restauratie, toen interne ordehandhaving de belangrijkste taak van de krijgsmacht was, had men meer theorievorming mogen verwachten. Daarom dit uitbleef, behoeft nader onderzoek. Was dat omdat militaire denkers het optreden tegen burgers bewapend met straatstenen en hooivorken als een oneigenlijke en inferieure taak zagen, of omdat dit hun theorieën geweld aandeed, waarin de krijgsmacht niet als partij binnen, maar als hoeder van de natiestaat werd opgevoerd?

Koloniale oorlogen

Hoe het ook zij, pas rond de eeuwwisseling ontstond er opnieuw beweging in de zijstroom. Deze vloeide voort uit de talrijke botsingen in de vorige eeuw tussen westerse staten en niet-westerse volken tijdens de Amerikaanse, Russische en West-Europese trektocht over de continenten. Verhoudingsgewijs bleef de theorievorming zeer beperkt. Slechts een handjevol West-Europese militairen boog zich over de koloniale oorlog-

voering in Azië en Afrika. Enerzijds dachten theoretici weinig eer te kunnen behalen aan de reeks van kleinschalige gevechten, een guerrilla, waaruit de strijd tegen niet-westerse volken vaak bestond. Anderzijds werd de theorievorming bemoeilijkt door de grote verschillen in terrein, klimaat en in tegenstanders waarop de westerse legers stuitten: dit varieerde van semi-geregelde legers tot wat werd betiteld als nauwelijks georganiseerde fanatieke halsafsnijders. Juist vanwege dit andere karakter van de tegenstander waren de koloniale leermeesters eenstemmig van oordeel, dat de regels van de Europese krijgskunst in hun praktijk nutteloos waren. Zo hield generaal Van Heutsz de grasgroene officieren uit Breda voor: „Kom je van de academie? Dan ken je natuurlijk niets!”. Maar door de grote variëteit in omstandigheden, konden zij daar, afgezien van een overvloed aan tactische adviezen, slechts een beperkt aantal algemene principes voor de koloniale oorlogvoering tegenover stellen. Zij benadrukten dat deze steeds moesten worden aangepast aan de specifieke vereisten in iedere situatie. Gemeenschappelijk hadden alle leermeesters een voorliefde voor het aanvallend optreden. Dat hing o.m. samen met hun onmiskenbare westerse superioriteitsgevoelens. Maar andere principes verschilden zodanig, dat wel wordt gesproken van een Britse en Franse school. Met enige aarzeling zou men daaraan een Nederlandse kunnen toevoegen.

De aanvankelijke principes van de Franse school werden al rond 1840 geformuleerd door generaal Bugeaud. Zijn contra-guerrilla tegen de Algerijnse stammen definieerde hij als een strijd tegen de bevolking. De oplossing zocht hij in mobiliteit en vuurkracht, verenigd in mobiele colonnes, en in razzia's waarbij have en goed van de bevolking systematisch werden verwoest. Rond de eeuwwisseling propageerden de generaals Galliéni en Lyautey een andere koers, de befaamde *tache d'huile* methode. Koloniale veroveringen moesten liefst hun beslag krijgen door

een geleidelijk uitdijend netwerk van militaire posten te installeren. Militairen moesten vandaar echter niet alleen of zozeer militaire repressie uitoefenen, als wel de Franse beschavingsmissie gestalte geven. Door het stimuleren van economie en onderwijs moest met minimaal geweld de ziel van de bevolking worden veroverd. De Franse koloniale oorlogvoering ontwikkelde zich in theorie kortom van militaire repressie naar gewaarde ontwikkelingshulp.

In de Britse koloniale militaire school, belichaamd door kolonel Callwell, bleef militaire repressie daarentegen tot de Tweede Wereldoorlog het sleutelwoord. Callwells grondregel luidde in onvervalst koloniaal proza, dat de „moreel inferieure” tegenstander gevoelig was voor machtsvertoon door „de krachten der beschaving”. Deze moesten imponeren door stoutmoedig initiatief en resolute actie. Zo'n psychologische opdoffer liet zich echter niet eenvoudig uitdelen. Allereerst tekende zich vaak geen duidelijk militair doel af, een mysterie dat samenhang met het tweede probleem, het ongeregelde karakter van deze oorlogen. Zij ontvaardden veelal in een guerrilla waarbij bevolking en krijgers niet waren te onderscheiden. De remedie zocht Callwell in het beleggen van een gebied met een netwerk van militaire posten. Daarbinnen moesten mobiele eenheden de bevolking tot gehoorzaamheid dwingen, zo nodig door strafmaatregelen, zoals het platbranden van dorpen.

Als er een Nederlandse koloniale school bestond, dan was de grondlegger ervan de held van Aceh, Van Heutsz. Hij en zijn leerlingen laten zich positioneren tussen de Britse en late Franse school. Als bewonderaar van Bugeaud zocht Van Heutsz zijn heil bij mobiele colonnes, die, zoals hij het uitdrukte, „een flink pak slaag aan de kwaadwilligen” konden toedienen. Maar het verwoesten van „huizen, land en vee” achtte hij, op papier althans, contra-productief. Aan resterend guerrillaverzet moesten kleinere, zeer mobiele groepen een einde maken. Daarbij stond hem wel een duidelijk doel voor ogen, de

zogeheten „bendeleiders”. Anders dan de Fransen zag Van Heutsz voor het koloniale leger vooral een militaire taak weggelegd. Door de Pax Neerlandica te bevechten, was zij wegbereider, maar geen uitvoerder van de ethische politiek, de Nederlandse tegenhanger van de Franse *mission civilisatrice*.

Dekolonisatie oorlogen

In de eerste decennia van deze eeuw leidden conflicten als de Russische revolutie en de Spaanse burgeroorlog, door de hang naar een geregeld optreden, niet tot nieuwe inzichten in de zijstroom van het westerse militaire denken. En een eenling als Lawrence of Arabia maakte met zijn revolutionaire theorieën slechts furore in de *mess* van de Britse Generale Staf. Pas na de Tweede Wereldoorlog kreeg de theorievorming in de zijstroom een nieuwe impuls. Westerse mogendheden werden toen in hun koloniale staten geconfronteerd met gewelddadige nationalistische en soms ook sociale revolutionaire bewegingen. Deze namen, zeker in eerste aanleg, hun toevlucht tot een onorthodoxe strijdwijze. Deze wordt veelal getypeerd als revolutionaire oorlogvoering, een beeldende, maar politiek beladen omschrijving, omdat zij afkomstig is uit de koker van Mao Tse Tung, de profet van de revolutionaire oorlog. De theorievorming over het bestrijden van deze anti-koloniale revoluties was voornamelijk een Britse en Franse aangelegenheid. De Britten schoven het klassieke koloniale antwoord van Callwell vrij snel terzijde. Ervaringen als in Palestina leerden dat diens strikt militaire aanpak niet meer voldeed en zorgde voor een slechte internationale pers. Maar bovenal kon Albion zich financieel dit vertoon van spierballen niet wereldwijd meer veroorloven. De nieuwe methodiek, die gaandeweg de ontakeling van het *empire* werd ontwikkeld, resulteerde in de jaren '60 in een officieuze *counter-insurgency*-doctrine. Deze bestond uit een vracht aan tactische voorschriften en uit een aantal

algemene principes. Veel algemene regels konden de Britse analisten niet geven, om dezelfde reden die hun koloniale voorgangers eerder noemden: de grote variëteit in politieke en natuurlijke omstandigheden waaronder moest worden opgetreden. Ook nu was aanpassing aan de specifieke vereisten in iedere situatie het sleutelwoord.

Het centrale geloofsartikel in deze *counter-insurgency*-doctrine was dat een gewapende revolutionaire beweging zich alleen staande kon houden door steun van de bevolking. Zonder die steun kon zij de guerrilla niet volhouden, waartoe zij noodgedwongen eerst haar toevlucht moest nemen. De oplossing zocht men dan ook in een aanpak die greep gaf op de bevolking en de guerrillastrijders isoleerde. Deze werkwijze werd betiteld als de *hearts and minds* of passender als de *carrot-and-stick*-benadering. Deze bestond enerzijds uit een politiek en sociaal-economisch programma. Dit moest inspelen op de grieven van de bevolking en kansen bieden om inheemse bondgenoten te werven. Naast deze wortel, wij zouden zeggen de worst die de bevolking moest worden voorgehouden, werd anderzijds militaire dwang, het gebruik van de stok, niet geschuwd. De bevolking moest worden gecontroleerd door o.m. posten, patrouille- en inlichtingennetwerken, zelfdefensiesystemen en herhuisvestingsprogramma's zoals in Maleisië, waar een kwart van de Chinese bevolking werd verslept. De zo hopelijk geïsoleerde strijders moesten worden uitgeschakeld in kleinschalige acties door al dan niet speciale, zeer mobiele eenheden.

De algemeenheden waren simpel, de toepassing was dat niet, zo wisten ook de Britse theoretici. Het eerste probleem was het onderkennen van de oorzaken van de opstand of revolutie. Dat werd bemoeilijkt door het Koude-Oorlogdenken, koloniale superioriteitsgevoelens en de universele neiging de hand liever niet in eigen boezem te steken. Zo werd aanvankelijk het anti-koloniale verzet primair toegeschreven aan communistische stobranden bewapend met het Rode

boekje. Het tweede probleem, in het verlengde hiervan, was het ontwikkelen van een politiek en sociaal beleid dat aansloot bij de oorzaken van de opstand. Tegelijkertijd moest dat beleid echter de Britse belangen blijven dienen. Alleen machiavellistisch pragmatisme, het handelsmerk van het Britse imperiale bestuur, resulteerde met horten en stoten in een politiek van geleide dekolonisatie. Het derde probleem was dat deze aanpak aanpassing en flexibiliteit vroeg van westerse militairen. Een nauwe samenwerking tussen militairen en civiele diensten was een absoluut vereiste om worst en stok in de juiste verhouding te kunnen hanteren. Militairen zijn echter gewend en geschoold om binnen politieke grenzen hun eigen militaire plan te trekken. Evenzo vergde deze aanpak geduld en omzichtigheid, wat haaks staat op de traditie van „*proper soldiering*”: direct, agressief en krachtig optreden. Ook na afloop van het dekolonisatieproces fungeerden deze algemene wijsheden als officieuze Britse doctrine voor het bestrijden van revolutionaire woelingen die nog niet waren ontaard in conventionele burgeroorlogen. Nieuwe ervaringen, met name de strijd in Ulster, leverden wel nieuwe tactische inzichten op, maar geen fundamentele veranderingen in deze *counter-insurgency*-doctrine. Wel werd meer dan daarvoor, indachtig de situatie in Ulster, het belang onderstreept van een duidelijke en attractieve politieke doelstelling. Sommige Britse historici gaan verder. Zij schrijven het relatieve Britse succes bij koloniale *counter-insurgency*-operaties primair toe aan politieke machinaties, hetgeen militair-historici bestrijden. Dit debat met zijn kip-ei karakter lijkt weinig vruchtbaar. Politieke en militaire middelen sloten elkaar bij deze conflicten niet uit, maar vulden elkaar aan.

Het Franse antwoord op de naoorlogse revoluties in hun koloniën was de gedetailleerd uitgewerkte theorie van de *guerre révolutionnaire*. De geestelijke vaders ervan hadden in 1954 in Vietnam een bittere nederlaag geleden tegen de communistische rebel-

lenlegers. Nog datzelfde jaar werden zij geconfronteerd met een gewapende revolutie in Algerije. Ook dat was volgens hen een slagveld in de permanente strijd op leven en dood, waarin zij Oost en West verwickeld zagen. De theoretici van de *guerre révolutionnaire* poogden een universeel toepasbaar antwoord te geven op dit communistisch gewroet in de West-europese koloniën. Zij meenden evenals de Britten, dat opstandelingen die in eerste aanleg een guerrilla moesten voeren, niet zonder steun van de bevolking konden. Ook zij zagen het aanbrengen van een scheiding tussen beiden als het kernprobleem. De oplossing zochten zij deels in het klassieke Franse koloniale mengsel van militaire en sociaal-economische maatregelen. Deze verschilden niet wezenlijk van de Britse activiteiten, met een belangrijke uitzondering: in de Franse theorie heiligde het doel alle repressieve middelen. Ter verovering van de door het communisme bedreigde ziel achtten de Franse theoretici daarnaast een ideologisch tegenoffensief nodig, gebaseerd op anti-communisme en Frans nationalisme. In deze ideologische bevlogenheid lag een ander belangrijk verschil met de Britse methodiek. Daarin werden pragmatischer politieke analyses gewaardeerd. Het verloop van de Algerijnse oorlog illustreerde het belang een aansprekend politiek perspectief te scheppen. Het pro-Franse, anti-communistische ideologische tegenoffensief liep namelijk vast in het Algerijnse nationalisme. Meer en meer werd daarom een uitweg gezocht in militaire repressie. Maar met het uiteindelijke Franse vertrek uit Algerije, waarvoor bijna een burgeroorlog in Frankrijk nodig was, was ook het lot van de theorie van de *guerre révolutionnaire* bezegeld.

Algerije was de laatste grote koloniale passie van Frankrijk. Na het soepele vertrek uit hun andere Afrikaanse koloniën, sloegen de Fransen radicaal andere wegen in. Zij mengden zich in het post-koloniale tijdperk – althans tot voor kort – alleen nog in conflicten binnen hun vroegere koloniën ten

zuiden van de Sahara, waarmee zij speciale relaties onderhielden en op verzoek van de zittende regeringen. En dan nog pas na een pragmatische afweging van Franse belangen. Axioma's daarbij zijn dat de interventie een strikt militair karakter draagt, uitgevoerd kan worden door speciaal opgeleide beroepseenheden en een beperkte duur heeft. Alleen zo kan men verhoeden dat inmenging teveel nationale en internationale kritiek oproept, een redenering waaraan de herinnering aan de Algerijnse kwestie niet vreemd zal zijn. Daarenboven kan zo een wat de Fransen noemen „Vietnamisering” van een conflict worden voorkomen.

Van counter-insurgency tot LIC

Met de term Vietnamisering doelen de Fransen niet op hun eigen ervaringen, maar op die van de Verenigde Staten, geenszins de enige andere, maar wel de machtigste naoorlogse westerse mogendheid die zich ook over conflicten in de zijstroom boog. In de ban van de Koude Oorlog groeide daar eind jaren '50 de vrees, dat de Sovjet-Unie en China munt wilden slaan uit de politieke instabiliteit en sociaal-economische problemen van wat toen de Derde Wereld ging heten. Die vrees en een idealistisch beeld van Amerika als strijder tegen het kwaad, brachten John F. Kennedy in het geweer. In 1962 beloofde hij steun aan alle bevriende regimes in de Derde Wereld die in het nauw werden gebracht door wat het Pentagon revolutionaire guerrillabewegingen, en Moskou nationale bevrijdingsbewegingen noemde. Anders gezegd, de Verenigde Staten wierpen zich op als interventor in onconventionele militaire conflicten binnen derde-wereldlanden. Dit was een fundamenteel andere positie dan die van de koloniale mogendheden tijdens hun dekolonisatieoorlogen. De rol van intervenor was de Amerikanen overigens niet vreemd. Voor de Tweede Wereldoorlog hadden Amerikaanse mariniers diverse malen ingegrepen in de Ame-

rikaanse achtertuin. Zoals vaker bij grote bureaucratische organisaties, waren de *lessons learned* in deze „bananenoorlogen” begin jaren '60 volstrekt vergeten.

De roep om een *counter-insurgency*-doctrine als wapen in de Koude Oorlog tekende de theorievorming. Recente revoluties en opstanden werden primair gezien als onderdeel van de ideologische strijd tussen Oost en West, een standpunt vergelijkbaar met dat van de theoretici van de *guerre révolutionnaire*. Het antwoord zochten de Amerikaanse doctrinebouwers, naar het voorbeeld van hun Britse en Franse koloniale collega's, in een mengsel van militaire en niet-militaire maatregelen, zoals psychologische oorlogvoering, natievorming en civiele opbouwprogramma's. Maar de nadruk in de Amerikaanse doctrines lag toch op de militaire activiteiten: het afsluiten van de grenzen en het elimineren van de guerrillastrijders met conventionele tactieken. Militair traditionalisme, de opvatting dat een gewapend conflict uiteindelijk met militaire middelen wordt beslist, speelde de doctrinebouwers dus duidelijk parten.

De belangrijkste proef op de som volgde in de jaren '60 in Zuid-Vietnam, een strijd die voor de Amerikaanse krijgsmacht uitliep op een traumatisch débâcle. Pas in de jaren '80 werden de doctrines dan ook tegen het licht gehouden. De meningen zijn echter verdeeld, al naar gelang men de strijd in Zuid-Vietnam primair beschouwt als het resultaat van een inheemse revolutie of als een Noordvietnamees exportprodukt. Zij die deze laatste mening zijn toegedaan, stellen dat het euvel niet zozeer school in de doctrines, als wel in het politieke beleid. Deze naar een dolkstootverklaring neigende visie oogstte veel applaus binnen de Amerikaanse krijgsmacht. Zij die de oorlog primair het resultaat achten van een Zuidvietnamese revolutie stellen daarentegen dat de doctrines niet deugden. Daarin werden onvoldoende het belang en de problemen onderkend om door niet-militaire acties de steun van de bevolking te verwerven. Verder

boden de doctrines onvoldoende houvast, omdat ze niet waren toegesneden op de Vietnamese situatie. Het besef ontbrak welke politieke jujitsu er juist van een interventor wordt vereist om een bedreigde bondgenoot op het gewenste spoor te zetten zonder zijn geloofwaardigheid nog verder uit te hollen. Tot slot bleven zij het antwoord schuldig op de hamvraag welke situatie zich voor een dergelijke interventie leent. Het ging er niet alleen om een helder, maar ook een haalbaar politiek en militair doel te formuleren.

Deze discussie over de „Vietnamdoctrines” vormt in Amerika een onderdeel van de theorievorming over wat werd genoemd *low intensity conflicts*. Deze term werd in de jaren '70 gebezigd als een eufemisme voor de inmiddels beladen term *counter-insurgency*. In de jaren '80 kwam zij in zwang – ook buiten Amerika overigens – als vlag die een keur aan onconventioneel genoemde militaire activiteiten moest dekken, van rampenbestrijding en *counter-insurgency* tot *peacekeeping*. De Amerikanen poogden een alomvattende theorie te ontwikkelen voor dit militaire rariteitenkabinet. Maar het was een moeizame speurtocht naar een verband tussen fundamenteel verschillende militaire activiteiten, die slechts gemeen hadden dat zij afweken van de conventionele norm. Bovendien bestond in de Amerikaanse krijgsmacht na Vietnam een afkeer van betrokkenheid bij onconventionele conflicten, waarin de rolverdeling tussen goeden en kwaden omstrede is, waarin militair-technische overmacht niet snel tot gelding kan worden gebracht en waarin moet worden samengewerkt met civiele diensten.

Pas in 1989 zag de eerste doctrine over *low intensity conflicts* het licht. Deze werd in het officiële Amerikaanse legertijdschrift ontvangen met het commentaar „*a low intensity conflict is like an object seen vaguely through a fog*”, en terecht. Deze conflicten werden omschreven als politiek-militaire, vaak ideologisch beladen en langdurige confrontaties tussen staten en groepen beneden het

niveau van een conventionele oorlog. Zij spelen zich veelal af in derde-wereldlanden en worden uitgevochten met militaire en niet-militaire middelen. Interventies in dergelijke conflicten kunnen bestaan uit onder meer *counter-insurgency*, anti-terrorisme en *peacekeeping*-operaties, maar ook uit drugsbestrijding en rampenhulp. Bij al deze operaties moet het primaat van het politieke beleid wordt geëerbiedigd, moeten militaire en niet-militaire activiteiten op elkaar en op de specifieke vereisten in elk conflict worden afgestemd, en moet mentale souplesse worden getoond. En tot slot moet alle activiteit de legitimiteit vergroten van het eigen optreden en dat van de ondersteunde partij. Uit dat laatste blijkt overigens duidelijk de *counter-insurgency*-oriëntatie van deze doctrine.

De mist die in deze doctrine werd verspreid, trok niet op toen deze onconventionele conflicten na het einde van de Koude Oorlog plotseling alle aandacht trokken van westerse krijgsmachten op zoek naar nieuwe taken. Die belangstelling leidde in Amerika tot een nog steeds voortwoedende discussie over dit verzamelbegrip. In essentie worden echter steeds de ingrediënten uit de bekritiseerde doctrine op andere wijze geordend en voorzien van nieuwe namen. Nieuwe kleren van de keizer, zoals de term *uncomfortable wars*, illustreren slechts hoe in de Amerikaanse krijgsmacht – en daar niet alleen – wordt gedacht over dit takenpakket. Terecht riep dit debat kritiek op. Deze zoektocht naar één doctrinaire sleutel die past op al deze onconventionele conflicten leidt slechts tot het intrappen van inmiddels bekende open deuren en tot het verdwijnen van iedere differentiatie tussen deze conflicten. Waaraan het ontbreekt, is analytisch gereedschap waarmee kan worden bepaald of een conflict zich leent voor inmenging en zo ja, voor welke wijze van inmenging. Simpel gezegd: de doctrine maakt geen onderscheid tussen conflicten in bijv. Peru of Rwanda en biedt evenmin een handvat om uit te maken welke wijze van inmenging hier adequaat zou zijn. Wellicht wordt

deze kritiek tenminste gedeeltelijk ondervangen in de nieuwe doctrines voor m.n. *counter-insurgency* en *peacekeeping*-operaties, waaraan westerse krijgsmachten momenteel weerhaast werken; een positieve noot mag tenslotte niet ontbreken. Of deze hoop is gerechtvaardigd, ligt verborgen in de schoot der toekomst, het niemandsland van de historicus; tijd derhalve de theoretische brokstukken in het gelid te zetten.

De balans opgemaakt

We kunnen constateren dat het westerse militaire denken over conflicten binnen staten en met niet-statelijke organisaties, in de laatste twee eeuwen beperkt bleef tot de jaren van restauratie in Europa, de tijd van het modern imperialisme, de jaren van dekolonisatie en ons huidige tijdsgewricht. Duidelijk is ook dat voornamelijk die conflicten in de zijstroom leidden tot theorievorming, waarbij westerse legers slaags raakten met een tegenstander die geen geregelde oorlogvoering bedreef. Anders gezegd, geregelde conflicten in de zijstroom, zoals bijv. de Amerikaanse burgeroorlog, waren primair voer voor oorlogsfilosofen in de hoofdstroom die zich bezighielden met geregelde oorlogen tussen staten. Logischerwijze had de theorievorming in de zijstroom dan ook hoofdzakelijk betrekking op de conflictueuze relatie tussen westerse staten en de niet-westerse wereld. Als constante kan worden gesignaleerd dat theoretici zo beducht zijn voor tegenstanders met een ongeregelde strijdwijze, omdat militair-technisch overwicht dan minder gewicht in de schaal legt en bovenal omdat westerse legers daardoor verward raken in een directe confrontatie met de burgerbevolking, in welke vorm dan ook. In deze beperkte westerse theorievorming is wel een bepaalde ontwikkeling te bespeuren. In de negentiende-eeuwse theorieën over binnenstatelijke en koloniale oorlogen, wordt de oplossing in strikt militaire antwoorden gezocht. Dat veranderde in de

Franse koloniale militaire filosofie aan het eind van die eeuw. Daarin werd een mengsel van militaire en sociaal-economische maatregelen aangeprezen. Deze trend nam een hoge vlucht in de theorieën over dekolonisatieoorlogen. Ook in het post-koloniale militaire denken over onconventionele conflicten binnen staten en met niet-statelijke organisaties blijft het westers antwoord, uitgezonderd het Franse, bestaan uit een gemengd pakket van militaire en niet-militaire maatregelen.

Kenmerkend voor bijna alle theorieën in de zijstroom is dat zij, afgezien van vele tactische adviezen, slechts een zeer bescheiden aantal wel zeer algemeen gestelde principes omvatten. Het probleemoplossend vermogen van deze theorieën was dan ook beperkt. Zij boden niet meer dan een indicatie van de richting waarin het antwoord moest worden gezocht. Veelal werd dan ook de noodzaak beklemtoond om deze algemeenheden toe te snijden op de bijzonderheden van een conflict. Over het hoe van dat toesnijden werd echter gezwegen. De problemen werden zo verschoven van de theorie naar de praktijk waar deze zeer globale richtlijnen moesten worden toegepast. Dit bleek echter veelal geen sinecure.

Dit brengt ons bij de kernvragen waarom de theorievorming in de zijstroom zo bescheiden bleef, en waarom de schaarse leidende principes in deze theorieën zo algemeen van karakter en zo moeilijk toepasbaar waren. Daarvoor zijn tenminste drie belangrijke redenen te geven. Allereerst leert het voorafgaande dat westerse theoretici grote moeite hadden zich een helder beeld te vormen van de tegenstander. In de koloniale theorieën blijft het beeld diffuus, in de theorie over de *guerre révolutionnaire* en in de eerste generatie Amerikaanse *counter-insurgency*-doctrines is sprake van een monolithisch vijandbeeld, in de latere post-koloniale theorieën is het beeld volstrekt amorf. Westerse superioriteitsgevoelens en het Koude-Oorlogdenken waren hieraan debet, alsmede recent de poging om alle onconventionele confronta-

ties op één doctrinaire hoop te vegen. Zo bezien past de jongste trend in het Atlantisch bondgenootschap, om de complexe ontwikkelingen in de Islamitische wereld af te doen met de term Islamitisch fundamentalisme, in een lange westerse traditie.

De tweede, hiermee samenhangende reden is dat westerse militaire denkers grote moeite hadden de oorzaken van deze onconventionele conflicten te doorgronden. De remedie werd weliswaar meer en meer gezocht in een complex van politieke, sociaal-economische en militaire medicijnen. Echter, de criteria bleven onduidelijk op basis waarvan per conflict kon worden bepaald hoe en in welke verhoudingen deze middelen konden worden toegediend. Bovendien, ook als de diagnose en de medicatie in theorie wel goed werden gesteld, bleef het de vraag in hoeverre uitvoering in praktijk mogelijk was. Belangentegenstellingen kunnen een blok aan het been zijn. Van een regering wier macht berust op grootgrondbezit, vallen bijv. zelden landhervormingen te verwachten ook al is dit nodig om de kleine boeren te apaiseren. Ook kan een ingrijpen ten behoeve van één partij in een binnenlands conflict, zeker door een beschermheer met een belast verleden, zo niet onuitvoerbaar dan toch improductief blijken. Het doet immers snel afbreuk aan de gezagsaanspraken van de ondersteunde partij. Een Franse interventie in Algerije zou bijv. koren op de molen van het verzet zijn.

De derde reden waarom de theorievorming beperkt, algemeen van karakter en moeilijk toepasbaar bleef, lag in de mentale aanpassing die deze conflicten in de zijstroom vergden van de westerse militair. Veelal werd verlangd dat hij optrad tegen de burgerbevolking, kleinschalige gevechten in een contra-guerrilla uitvoerde, intensief samenwerkte met civiele diensten en een politieke radar had voor de implicaties van zijn optreden. Dit spoorde niet met het optreden

zoals hij dat gewoon was op wat hij beschouwde als zijn eigenlijke werkveld, het uitvechten van geregelde internationale oorlogen. Daar was hij binnen politieke grenzen baas in eigen huis, terwijl daarbuiten de vijand duidelijk herkenbaar met dezelfde wapens vocht.

Keren we nu terug naar de beginvraag: welke aanknopingspunten biedt dit militaire denken in de zijstroom de militair-historicus? Duidelijk mag zijn dat theorieën en doctrines die in zulke algemene termen zijn gesteld, niet de altijd passende sleutel opleveren voor onderzoek op dit terrein. Wel levert deze rondgang een aantal aandachtspunten op. Juist die factoren waardoor de theorievorming in de zijstroom zo beperkt, algemeen van aard en moeilijk toepasbaar bleef, verdienen de bijzondere belangstelling van de historicus die het verloop van deze onconventionele conflicten niet alleen wil beschrijven, maar ook wil verklaren. Militair-historici zullen zich enerzijds een duidelijk beeld moeten vormen van de tegenstander van de westerse krijgsmacht en de oorzaken van het conflict, en anderzijds van het beeld dat hierover bestond binnen de westerse wereld. Juist de frictie tussen wat ik gemakshalve betitel als de historische werkelijkheid en het beeld van westerse militaire theoretici en praktizeurs, kan inzicht geven in het handelen van de verschillende spelers, en zo verklaringen bieden voor het verloop van het conflict. Hoe belangrijk deze frictie is, blijkt bijv. uit de dekolonisatieoorlog tussen Nederland en de Republiek Indonesië, waarin de Nederlands-Indische legerleiding zich liet leiden door een weinig realistisch vijandbeeld. Daarnaast is het zinvol dat de militair-historicus zich buigt over de mentale aanpassing die werd gevraagd van de westerse militair, maar die niet overeenkwam met zijn zelfbeeld. Dat de frictie tussen nieuwe eisen en oude tradities inzicht kan

bieden in het verloop van een conflict, bleek bijv. tijdens de laatste Vietnamoorlog.

Tot slot resteert nog één vraag: heeft het werk van Von Clausewitz nog enige waarde bij het analyseren van onconventionele conflicten binnen staten of met niet-statelijke organisaties? Mij dunkt van wel. De axioma's van Von Clausewitz, dat oorlog de voortzetting is van politiek met inmenging van militaire middelen en het produkt van de drieëenheid, volk, krijgsmacht en regering, gelden ook voor westerse staten die conflicten uitvochten in de zijstroom. Het ging hier om de voortzetting van koloniale, binnenlandse en buitenlandse politiek met inmenging van uitsluitend of o.m. militaire middelen. Ook de houding van de bevolking van de westerse staten was van grote betekenis voor hun opstelling in deze conflicten, zoals de Algerijnse kwestie illustreert. Het loont dan ook om bij onderzoek naar het optreden van westerse staten in deze conflicten de drieëenheid van Von Clausewitz als analytisch kader te hanteren.

Wel is het aantal complicerende factoren in deze driehoeksverhouding bij conflicten in de zijstroom groter dan bij internationale oorlogen. Zo is bij een koloniale oorlog aan westerse zijde, behalve de regering in het vaderland, ook die in de kolonie in het geding. Bovendien is de westerse bevolking verspreid over de kolonie en patria. Bij interventies staan op de speelhelft van de interventor niet alleen haar regering, strijdkrachten en bevolking opgesteld, maar ook de ondersteunde regering, haar strijdkrachten en dat deel van de bevolking dat de bedreigde regering nog steunt. Dat er variaties bestaan op de Clausewitziaanse drievuldigheid doet evenwel niets af aan de waarde van het grondpatroon. Bovendien, complicaties zijn gebruikelijk bij driehoeksverhoudingen en vormen smakelijke historische kost. ■

De Topografische Dienst in verandering

drs. P.W. Geudeke – directeur Topografische Dienst Nederland

„Met het ondertekenen van een convenant door de Bevelhebber der Landstrijdkrachten, luitenant-generaal M.J. Wilmlink, en de directeur Topografische Dienst Nederland, drs. P.W. Geudeke, is zelfbeheer bij de KL een feit geworden”, meldde de Defensiekrant van 18 april 1991. Daarnaast werd nog aan toegevoegd dat „Volgens de Legerraad, die nog een lange en moeilijke weg verwacht naar meer zelfbeheer, was de Topografische Dienst de aangewezen instantie om de primeur binnen de KL te krijgen. De TDN ambieerde meer eigen bevoegdheden en was er qua cultuur rijp voor”.

Hoe dit zelfbeheer in de praktijk van de Topografische Dienst (TDN) uitwerkte en welke stappen op weg naar verdere verzelfstandiging worden gezet, is het onderwerp van deze bijdrage.

180 jaar informatievoorziening

De kiem voor de Topografische Dienst is gelegd met de oprichting – naar Frans voorbeeld – van een Topographisch Bureau bij het Depot-Generaal van Oorlog in 1806. Dit vormde de aanzet tot de ontwikkeling van een centrale, nationale karteringsdienst die, zoals in vrijwel alle Europese landen, werd ingebed in de militaire organisatie. Met de heroprichting van dit bureau in 1815, verscheen de directe voorloper van de huidige dienst, die overigens pas na diverse reorganisaties bij Koninklijk Besluit uit 1932 haar huidige vorm en naam

kreeg. De dienst is sindsdien praktisch ongewijzigd in taakstelling en organisatievorm gebleven. In tegenstelling tot collegadiensten in veel Europese landen ressorteert de dienst nog steeds onder het ministerie van defensie.

De eerste, grote activiteit van de dienst was het opnemen en publiceren van de kaartserie 1:50.000, die onder de titel „Topographische en Militaire Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden”, hét 19e eeuwse monument van de overheidskartografie is geworden (zie afb. 1). Deze in oorsprong militaire kaartserie, later stafkaart genoemd, heeft vanaf haar eerste verschijnen in 1850 ook een civiel belang gediend. Ze deed onder meer dienst als basis voor de waterstaatkaart en de geologische kaart van ons land. Het heeft overigens lang geduurd voor de burger gemakkelijk toegang kreeg tot topografische producten. Pas in 1923 werd een eigen afdeling kaartverkoop ingesteld. Het civiele gebruik is sindsdien alleen maar toegenomen.

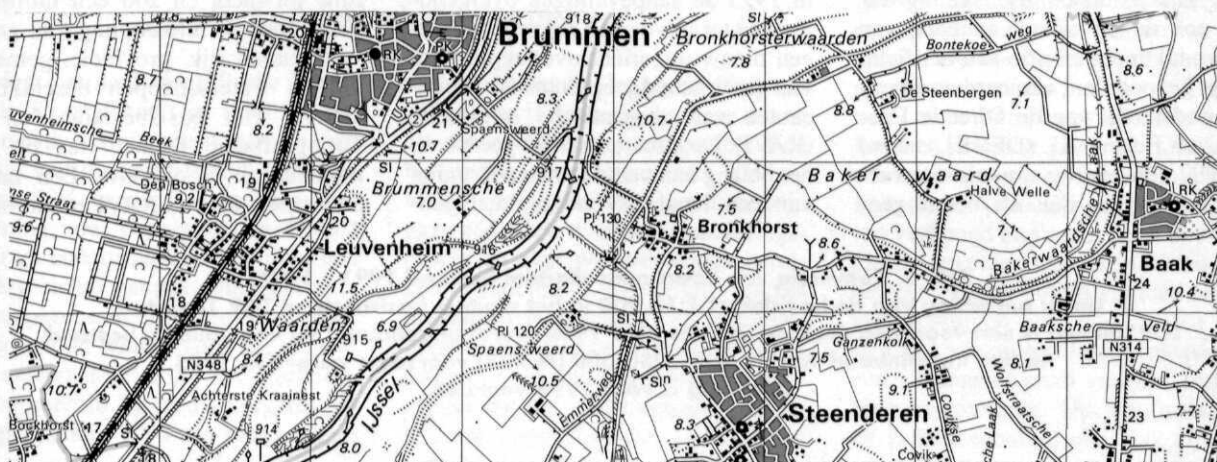
In de multifunctionaliteit van de topografische producten, zowel voor militaire als civiele toepassingen, ligt een aanknopingspunt voor het streven naar verdere verzelfstandiging. Sinds 1991 is dit vormgegeven in zelfbeheer. Thans worden stappen gezet naar een vorm van verzelfstandiging die ruimte biedt om breder te opereren, militaire en andere maatschappelijke belangen te dienen en daarbij een breder financieel draagvlak te creëren voor de opbouw en instandhouding van een nationale, topografische informatievoorziening.

Zelfbeheer: de uitdaging

Begin jaren '80 ontstonden binnen de overheid diverse proeftuinen voor zelfbeheer, een nieuw managementconcept dat vorm moest geven aan het decentralisatieproces. Bij Defensie beet in 1987 het Marine Elektronisch en Optisch Bedrijf de spits af.

Wat zelfbeheer inhoudt, is in ambtelijke documenten en in vele artikelen beschreven. Richtlijnen, randvoorwaarden, gevolgen, voor- en nadelen en valkuilen zijn voldoende in kaart gebracht om de beginnende zelfbeheerder steun te geven en voor vallen te behoeden. Hoe zelfbeheer uitpakt, is nog niet in den brede onderzocht, althans niet in een samenhangend overzicht van alle zelfbeherende organisaties binnen het ministerie van defensie. Het afstudeerproject van Woudman [1992] geeft een beeld van zelfbeheer in de praktijk bij enkele organisatieonderdelen van de KL, waaronder de Topografische Dienst. In 1990 stelde de Bevelhebber een werkgroep zelfbeheer KL in, met als taak alle activiteiten die nodig zijn om te komen tot zelfbeheer te coördineren, over de invoering bij eenheden te adviseren en de invoering te begeleiden. De Topografische Dienst was één van de eerste KL-eenheden die met zelfbeheer te maken kreeg. Na de voorbereiding van het eerste convenant binnen de werkgroep, ging zelfbeheer bij de dienst op 1 januari 1991 van start.

Het besluit om bij de Topografische Dienst zelfbeheer in te voeren was mede gebaseerd op de politieke wens ook binnen de KL dit concept uit

**Afb. 1 (boven) Fragment van de Topographische en Militaire Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden op de schaal 1:50.000 (Blad 33 Zutphen, 1852)
(onder) Fragment van de Topografische Kaart van Nederland 1:50.000 (Blad 33 Oost Apeldoorn, 1990)**

te bouwen. Aan de invoering was geen toegespitst organisatieonderzoek voorafgegaan.

De zuiver uitvoerende taak van de dienst, alsmede de meetbare (kaart-)productie hebben ongetwijfeld een overweging gevormd. Aan een aantal belangrijke randvoorwaarden werd op dat moment niet voldaan. Dit is ook onder woorden gebracht in het jaarverslag over 1992: „omdat TDN nog niet voldeed aan de voorwaarden voor het succesvol kunnen toepassen van deze nieuwe managementvorm, is het zelfbeheer opgepakt als een uitdaging om op korte termijn wél aan de voorwaarden te kunnen voldoen”.

Terugblikkend kan anno 1995 worden

geconstateerd, dat vier jaar nodig zijn geweest om die uitdaging waar te maken. Daarbij komt nog dat in diezelfde periode twee ontwikkelingen hebben plaatsgevonden die voor het functioneren en het voortbestaan van de dienst ingrijpende gevolgen hadden: transformatie van het productieproces en politieke besluitvorming op het terrein van de vastgoedinformatievoorziening.

Van analoge kaart naar digitaal bestand

De voorgenomen invoering van zelfbeheer werd in 1990 publiekelijk

bekendgemaakt door de toenmalige staatssecretaris van defensie, tijdens de viering van het 175-jarig jubileum van de Dienst. De uitdaging van zelfbeheer werd op dat moment overvleugeld door een nog groter lijkende technologische uitdaging. Door het beschikbaar komen van geschikte software en de drastische prijsverlagingen van hardware, stond de Dienst op het punt om de topografie van ons land, traditioneel vastgelegd in kaarten, om te zetten in digitale bestanden. Deze conversie beoogde niet alleen een doelmatiger kaartproductie te realiseren, maar sloot ook aan bij de groeiende behoefte aan digitale basisinformatie ten behoeve van nieu-

we navigatie-, *command*- en *control*- en andere informatiesystemen. Kaartlezers werden informatiegebruikers (zie afb. 2).

Bij gelegenheid van bovengenoemd jubileum werd aangekondigd dat rond 1997 de volledige inhoud van alle kaartseries digitaal beschikbaar zou zijn. In het eerste convenant (1991) is dit als onderdeel van het strategisch plan opgenomen. Deze technologische uitdaging resulteerde in een volledige transformatie van het productieproces. Binnen een periode van 1 à 2 jaar is overgeschakeld van praktisch volledig handmatig werken naar werken met interactieve grafische systemen. Tijdens deze omschakeling traden ook de onvolkomenheden van de productieorganisatie aan het licht. Mede gevoed door een eerder organisatieonderzoek van de Directie Economisch Beheer KL (DEBKL), werd in 1992 een nieuwe organisatiestructuur ontworpen, die een betere pro-

duktiesturing mogelijk moest maken. De eerste ervaringen met zelfbeheer konden tevens in de nieuwe structuur worden verwerkt. Met ingang van 1 juni 1993 werd de nieuwe organisatie van kracht (zie afb. 3).

Nationale informatie-voorziening

In 1992 werd in opdracht van de staatssecretaris van VROM, coördinerend bewindsman voor de vastgoedinformatie, een structuurschets voor de vastgoedinformatievoorziening opgesteld. De ministerraad heeft in 1993 de aanbevelingen overgenomen en ter uitvoering aangeboden aan een nieuw opgericht overlegplatform van (overheids)gebruikers en producenten van geografische informatie (RAVI). De structuurschets geeft o.m. het belang aan van de totstandkoming van een landsdekkend digitaal geo-

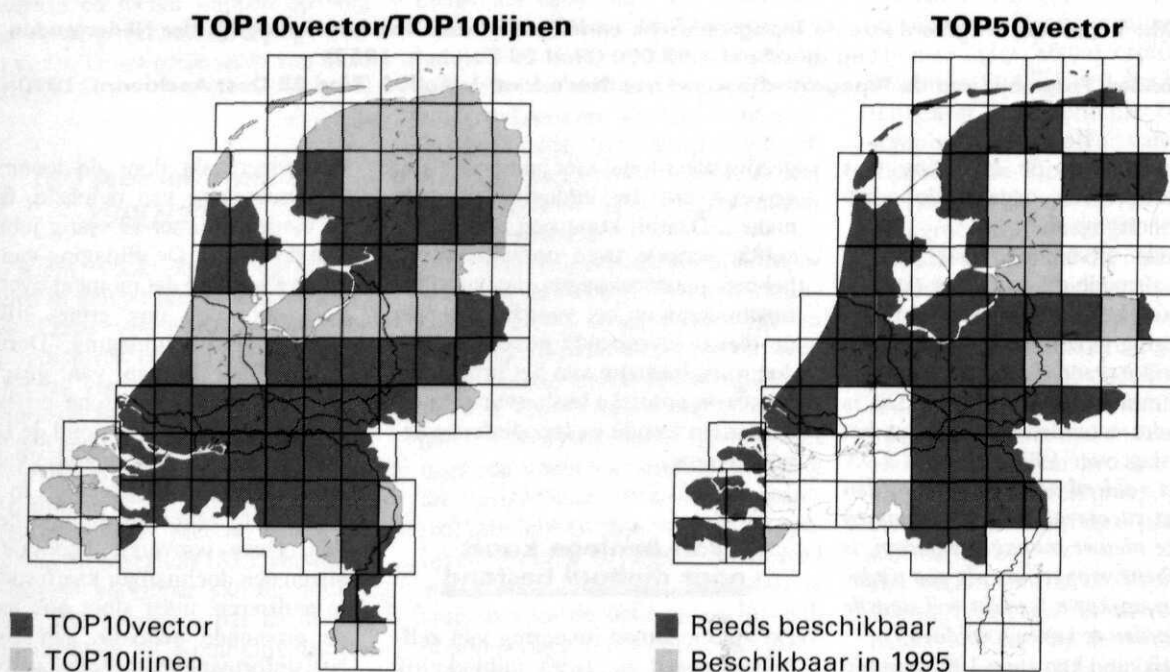
metrisch bestand voor beleid, beheer en inrichting. De desbetreffende aanbevelingen uit de structuurschets luiden:

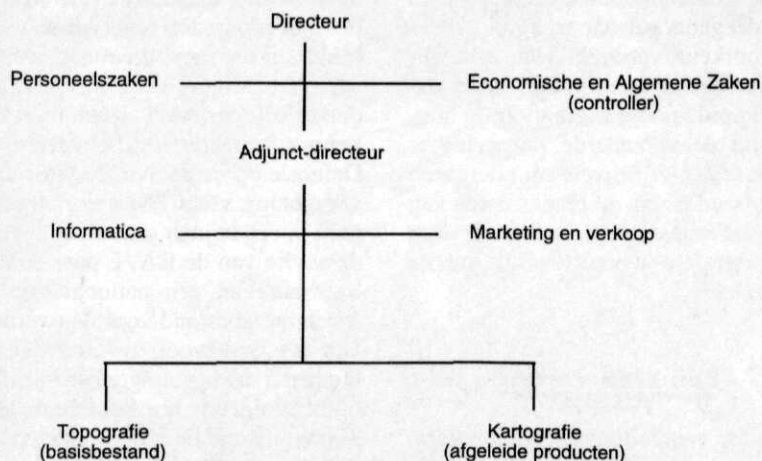
„Gezien het publieke belang dienen vanwege de overheid de randvoorwaarden te worden gecreëerd waarbinnen een digitaal topografisch bestand op schaal 1:10.000 tot stand kan komen”. En „De minimale staatszorg op onderhavig gebied bestaat uit het tegen nader bepalen voorwaarden beschikbaar stellen van het basisbestand van de Topografische Dienst.”

Door toepassing van dit zogenaamde kernbestand voor alle overheidsdiensten werd een aanmerkelijke besparing verwacht en zou een uniforme basis voor de uitwisseling van gegevens tussen rijk, provincie, gemeenten en waterschappen beschikbaar komen. Het basisbestand van de Topografische Dienst was op dat moment al in opbouw. Een nader onderzoek door de RAVI en uitvoerig

Afb. 2 Conversie van kaart naar digitaal bestand 1991 - 1997.

Links: omzetting van de basiskaart 1:10.000 in het digitale basisbestand TOP 10vector. TOP10lijnen is een voorlopig deelbestand dat vóór 1998 wordt uitgebouwd tot een volledig bestand. Rechts: kaartinhoud van de serie 1:50.000 (M 733) voorzover gereed in 1995. Voltooiing is vóór 1998 voorzien.

Afb. 3 Organisatiestructuur TDN

overleg met de Topografische Dienst en de KL-staf heeft in 1994 tot een belangrijk besluit geleid over de productie van dit kernbestand. Defensie neemt 50% van de kosten voor haar rekening; de Topografische Dienst heeft tot taak de andere 50% door een marktgerichte aanpak, via gebruiks-overeenkomsten terug te verdienen. Werk aan de winkel voor het nieuwe bureau(tje) Marketing en Verkoop, opgenomen in de nieuwe organisatie en op 1 januari 1994 van start gegaan.

Evaluatie zelfbeheer

Op het moment van invoering van zelfbeheer werd niet voldaan aan de randvoorwaarden. De bedrijfsadministratie was nog volledig handmatig en een actueel handboek administratieve organisatie (AO) ontbrak. Een goedkeurende accountantsverklaring op het jaarverslag was al jaren niet gegeven. Kengetallen moesten nog worden ontwikkeld. Productienormen bleken achterhaald bij de invoering van het nieuwe digitale productieproces. De bestaande bedrijfsadministratie kon slechts moeizaam en onvolledig managementinformatie verschaffen. De produktiesturing van het nieuwe proces diende nog te worden vormgegeven. Een strategisch beleid was niet ontwikkeld en de begrippen cultuur en cultuurverandering

waren onbekend. Het hoofdeffect van zelfbeheer is geweest dat deze zaken als uitdagingen werden gezien. Een belangrijk neveneffect was dat we binnen de organisatie bewuster zijn gaan nadenken over het veranderingsproces en over wat we wilden bereiken. Duidelijk is geworden dat het dragen en waarmaken van resultaatverantwoordelijkheid moet worden geleerd. Veel zaken zijn krachtig aangepakt en met ondersteuning van de KL-staf (controller LAS, DEBKL) tot ontwikkeling gekomen. De bedrijfsadministratie is gemoderniseerd, een handboek AO is beschikbaar en de interne controle werkt. Reeds over de financiële verslaglegging 1992 en later ook 1993 kon een goedkeurende accountantsverklaring worden afgegeven.

In de jaarlijkse convenanten werden vanaf 1991 een aantal kengetallen inzake productie, produktiviteit en ziekteverzuim weergegeven. De productie werd voorts uitgedrukt door middel van indicatoren, die elk een bepaald tussenprodukt in het langdurige productieproces van bestanden en kaarten representeren.

De beheersing van het nieuwe digitale productieproces is gelijk opgegaan met het zelfbeheer-leerproces. De kengetallen over 1991 en 1992 lieten een slecht resultaat zien. In 1993 werd 90% van de afgesproken productie gehaald en in 1994 praktisch

100%. Het halen van de convenantafspraken, die zijn afgestemd op het beleid om in 1997 volledig digitale kaartinhouden te bereiken, toont de doelgerichtheid aan.

Een goed meetinstrument voor de doelmatigheid is nog niet ontwikkeld, zodat ook van doelmatigheidsuitkeringen nog geen sprake is geweest. Ook de interne informatiestructuur is onvoldoende ontwikkeld en de beheersing van de productie- en ondersteunende processen dient nog te worden verbeterd.

Het onderzoek van Woudman [1992] is beperkt tot het eerste convenant zelfbeheer. Vier convenanten en drie jaarverslagen verder is zelfbeheer tot een goed bruikbaar instrument gegroeid. De conclusie dat de beoogde doelen niet worden bereikt kan thans niet meer worden onderschreven. Immers, door de grotere beslissingsruimte, o.m. speelruimte binnen de budgetten, is de motivatie en creativiteit verhoogd en functioneert de organisatie soepeler. Ook het leveren van de afgesproken output voldoet aan de verwachtingen.

Er zijn knelpunten blijven bestaan die een verdere uitgroei van het zelfbeheer belemmeren. Op het financiële en bedrijfseconomische vlak zijn dit o.m. het niet synchroon lopen van convenant en begroting, en de slechte toepasbaarheid van bepaalde regelgeving in een zelfbeherend productiebedrijf.

Veranderingsproces

In alle publicaties over zelfbeheer wordt aandacht geschonken aan de begrippen cultuur en cultuurverandering. In de wereld van het kaarten maken, tot voor kort met vele ambachtelijke trekken, is de cultuur gekenmerkt door het streven naar perfectie van de produkten. De ontwikkelingen in de maatschappij, de nieuwe uitdagingen in het veld van de geografische informatievoorziening, en de invoering van zelfbeheer gebaseerd op de Resultaatverantwoordelijke Eenheid (RVE)-gedachte, hebben deze wereld behoorlijk aan het

wankelen gebracht. De hoofddoelstelling van de reorganisatie was te komen tot een structuur die beantwoordde aan de nieuwe produktiemethode en die gericht zou zijn op een doelmatige en resultaatgerichte bedrijfsvoering. Deze doelstelling opnemen in een realisatiememorandum is echter wat anders dan een noodzakelijk veranderingsproces op gang brengen.

In het jaar van de reorganisatie is een gerichte actie op gang gebracht om via managementtrainingen de noodzaak van veranderingen bewust te doen worden. Hiertoe is o.m. een *mission statement* (zie kader) gedefinieerd en breed besproken.

Bij een zelf-perceptie-oefening van alle leidinggevenden (30 van de 160 medewerkers) dichte vrijwel iedereen zich een rolgerichte houding toe.

Haast iedereen stemde echter ook in met de gedachte dat taakgerichtheid de voorkeur verdient. Het veranderingsproces is ingezet. Het besef dat verandering nodig is om greep te houden op de veranderde omgeving is groeiende. Het blijven stimuleren en onderhouden van dit proces is één van de belangrijkste opgaven om de weg naar verdere verzelfstandiging te doen slagen.

Een stap verder

Uitbouw van zelfbeheer tot een vorm van verdere verzelfstandiging is de laatste jaren enkele malen aan de orde geweest. In het Masterplan Verbetering Bedrijfsvoering KL van 1993, was een onderzoek voorzien naar de status economische verzelfstandiging. Het adviesbureau Burson-Marsteller

heeft in opdracht van de Bevelhebber in 1994 een onderzoek naar de mogelijkheden en gevolgen van verdere verzelfstandiging verricht. Belangrijk onderdeel hiervan was een marktverkenning naar de behoeften bij Defensie en in de civiele sector. Deze verkenning vond een goed uitgangspunt in een zojuist succesvol afgeronde studie van de RAVI, naar de haalbaarheid van een nationaal geometrisch basisbestand voor de overheid. Uit het onderzoek resulteerden belangrijke aanbevelingen, die kortweg op het volgende neerkomen: maak de Topografische Dienst veel zelfstandiger en geef haar de status van agentschap onder aansturing van een bestuursraad. Tevens werd aanbevolen de civiele taak even serieus op te pakken als de militaire taak. Beide kunnen immers in nauwe samenhang met elkaar worden uitgevoerd en geven – mede gezien de groeipotentie in de overheidsmarkt – een breder financieel draagvlak aan de Dienst. De Bevelhebber heeft in zijn beleidsvoornemen van 20 maart 1995 de aanbevelingen overgenomen.

De verdere verzelfstandiging van de Topografische Dienst heeft een extra dimensie gekregen in het kader van de *task force* Doelmatigheid. In de eindrapportage van de regiegroep is opgenomen dat bij de Topografische Dienst een doelmatigheidswinst van 4,8 miljoen kan worden behaald door een vermeerdering van inkomsten, mede door haar de status agentschap te geven. De oprichting van een bestuursraad met vertegenwoordigers van de krijgsmacht en andere overheidssectoren vindt thans plaats.

Vier jaar zelfbeheer hebben veel problemen (lees: onvervulde randvoorwaarden) aan het licht gebracht, waarvoor oplossingen werden gevonden. Ook is bekend welke zwakke punten in de bedrijfsvoering nog aandacht moeten krijgen om verder te kunnen verzelfstandigen. Daarnaast vraagt de overgang naar agentschap een nieuw besturingsmodel, nieuwe financiële regelingen, een goed bedrijfsplan een bewustwording van

MISSIE

De Topografische Dienst levert producten en diensten t.b.v. de geografische informatievoorziening voor Defensie en civiele gebruikers.

Uitwerking van de missie (*mission statement*)

Waar we naar buiten voor staan...

1. De producten en diensten van de Topografische Dienst voorzien in de behoefte van de klant(en) aan midden- en kleinschalige geografische informatie.

2. De digitale bestanden en kaarten van de Topografische Dienst zijn landsdekkend en worden gekenmerkt door uniformiteit, consistentie, integriteit en metrische nauwkeurigheid.

3. De Topografische Dienst wil zodanig werken voor Defensie, dat deze haar klant wil blijven.

4. Een zeker aandeel in de civiele markt is voor de Topografische

Dienst een noodzakelijke voorwaarde voor het werken t.b.v. Defensie. Het stimuleert marktconform gedrag en creëert flexibiliteit. 5. De Topografische Dienst zoekt naar samenwerking om efficiënter te produceren en haar klanten beter te bedienen.

Geldt ook naar binnen...

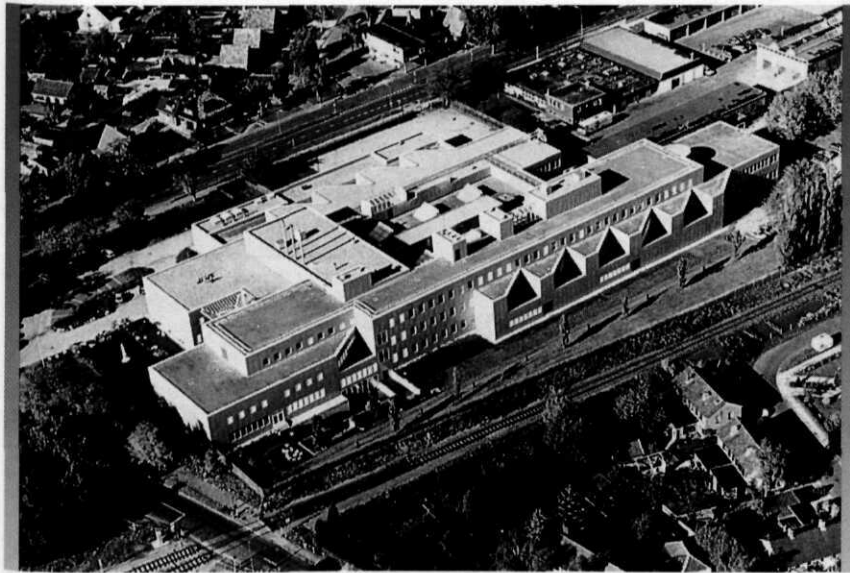
6. De Topografische Dienst wil een modern bedrijf worden: efficiënt en resultaatgericht.

7. Marktconform werken vraagt het nakomen van afspraken, een flexibel inzet en goed kostenbesef.

8. Informatieuitwisseling binnen het bedrijf, op de juiste tijd en in de juiste mate, is een essentiële voorwaarde om gezamenlijk en individueel te functioneren.

9. Aandacht voor en open communicatie met collega's in alle sectoren en tussen alle niveaus is onmisbaar om gezamenlijk de gestelde doelen te bereiken.

10. De uitdagingen van technologie en markt inspireren ons tot *samen denken* en *samen doen*.

Afb. 4 Gebouw TDN te Emmen

de eigen verantwoordelijkheid: een doorgaand proces van cultuurverandering.

Voor het succesvol maken van de

nieuwe toekomstige positie, is constante aandacht voor marketing en produktontwikkeling onmisbaar. Meerdere jarencontracten met Defensie als

Literatuur

Beleid Bedrijfsvoering Defensie, - DP 51-05. (1993).

H.J. ter Bogt en G.J. van Helden - Zelfbeheer en contractmanagement. *Management in overheidsorganisaties*, C1160 p. 1-26 (1995).

Burson-Marsteller B.V. - *Eindrapportage van het onderzoek naar de mogelijkheden en gevolgen van een verzelfstandiging van de Topografische Dienst te Emmen*. Den Haag (1995).

Convenant Zelfbeheer TDN (1991 t/m 1995).

Jaarverslagen TDN (1991 t/m 1993).

F.L. de Leeuw - *Agentschappen en de Nederlandse rijksdienst*, Bestuurskunde, nr. 1, p. 46-56 (1993).

Raad van Advies voor de Vastgoed-informatie - *Structuurschets Vast-*

goedinformatievoorziening. RAVI Rapport nr. 27. Apeldoorn (1992).

W.F.J. Verhoeven - Valkuilen bij de invoering van contractmanagement. In: *Zelfbeheer en contractmanagement*, Publicatiereeks samenwerkingsverband Bestuurswetenschappen Noorden des Lands, nr. 5, p. 23-37, Groningen (1986).

Zelfbeheer bij Defensie. Op een breed front naar meer decentraal beheer. Den Haag (1988).

A.W. Wamsteker-Meijer - In Nederland behoeft niemand in het ravijn te storten. *Eindrapport studie-opdracht ruimtelijke informatie-voorziening*. Ministerie van economische zaken. Den Haag (1988).

M.R. Woudman - *Zelfbeheer bij de Koninklijke Landmacht*, Afstudeer-opdracht KMA, Breda (1992).

grootste klant, maar ook met andere gebruikers uit de (semi-)overheid zullen daarbij de continuïteit van het productieproces moeten waarborgen.

Kans en uitdaging

De situatie rondom de topografische informatievoorziening is in 1988 vanuit Economische Zaken scherp geanalyseerd (rapport Wamsteker):

„Voor wat betreft de kleinschalige topografische informatie is de zorg voor actuele en betrouwbare gegevens niet formeel bepaald. Hoewel de Topografische Dienst in principe alleen tot taak heeft om stafkaarten voor militaire doeleinden te vervaardigen, heeft zij een lange traditie op het gebied van de kaartproductie voor een scala van gebruikers. In de praktijk blijkt vrijwel al het gebruik van kleinschalige kaarten als ondergrond te geschieden op basis van kaarten van de Topografische Dienst. Deze dienst heeft echter geen wettelijke basis voor een dergelijke - bredere maatschappelijke - functie en zweeft voor wat betreft haar diensten dus altijd tussen minimaal, ad hoc, een beetje commercieel en een beetje maatschappelijk in.”

Verdere verzelfstandiging van de Topografische Dienst biedt de kans om de bovengeschetste situatie, en daarmee dus de nationale geografische informatievoorziening, structureel te verbeteren. Dit zal leiden tot een aanzienlijke verbreding van het financiële draagvlak voor de Topografische Dienst, en dus tot kostenbesparingen voor Defensie. Blijft de uitdaging voor de medewerkers om de kansen in de overheidsmarkt op te pakken en de unieke positie van de Dienst uit te buiten. Hoe kan dat beter dan door het leveren van een goed produkt, tegen een scherpe prijs, op de afgesproken tijd?

Alles heeft zijn prijs

Doelmatigheidsverbetering bij ondersteunende diensten

prof. dr. N.P. Mol¹ - hoogleraar bedrijfseconomie KMA

In dit artikel wordt aandacht gevraagd voor de keuze van een doelmatige bekostigingswijze van ondersteunende diensten binnen de krijgsmacht. Dit keuzeprobleem zal worden beschouwd tegen de achtergrond van het streven die ondersteunende diensten zoveel mogelijk (krijgsmachtbreed) te bundelen. Met name zullen de voor- en nadelen van een afzonderlijke budgettering van deze diensten ten opzichte van een prijsstelling voor de afnemers worden onderzocht.

Samen doen wat samen kan?

De met de Novemberbrief-operatie beoogde besparingen door een doelmatigheidsverbetering bij overhead en ondersteuning, hebben vooral in aanbevelingen voor een bundeling van ondersteunende diensten binnen de defensieorganisatie geresulteerd. Bleef het onderzoek naar „spoor 1” van de Novemberbrief ten aanzien van de overhead vooralsnog steken in een herhaling van eerdere voornemens tot personeelsreductie, voor wat betreft de ondersteuning werden met die aanbevelingen wel spijkers met koppen geslagen. Onder het motto „samen doen wat samen kan” komt er één organisatie voor verkeer en vervoer, één voor de personeelsvoorziening en één voor de automatisering. Voorts zal nader worden onderzocht

of de in het Natco gebundelde KL-diensten met die van andere krijgsmacht delen tot een Natco-nieuw stijl kunnen worden geïntegreerd. Ontkokering door „interservice” dienstverlening zal de efficiencywinsten moeten opleveren waarmee ingrepen in de operationele capaciteit van de krijgsmacht kunnen worden voorkomen.

Met dit streven naar samenwerking is de efficiencywinst echter nog niet binnengehaald. Daarvoor zullen de voorstellen uiteraard eerst nog moeten worden geconcretiseerd en uitgevoerd. Vooral voor de opzet van een Natco-nieuw-stijl zullen bij luchtmacht en marine ongetwijfeld nog enige weerstanden moeten worden overwonnen. En pas bij de daadwerkelijke samenvoeging zal blijken of de op zich plausibele besparingsmogelijkheden – door schaalvoordelen met name – niet door allerlei onbedoelde neveneffecten ongedaan worden gemaakt.

Geïntegreerde ondersteuning is niet altijd voordeliger! Als afschrikwekkend voorbeeld moge het voormalige Rijksinkoopbureau (RIB) dienen. De door dit rijksbreed opererende bureau bedongen kwantumkortingen, wogen naar algemeen besef niet op tegen de vele tekortkomingen van de RIB-bureaucratie. Een trage uitvoering van orders en een gebrekkig inspelen op (klant)specifieke behoeften brachten een stroom van klachten over de gedwongen winkelnering bij deze dienst met zich mee. De privatisering van het RIB in 1990 werd dan ook door weinigen betreurd. Of met een ander voorbeeld van een minder succesvolle geïntegreerde ondersteuning:

wat te denken van de ervaringen met de Rijksautomobielcentrale, die in 1989 als onderdeel van de PTT werd meegeprivatiseerd?

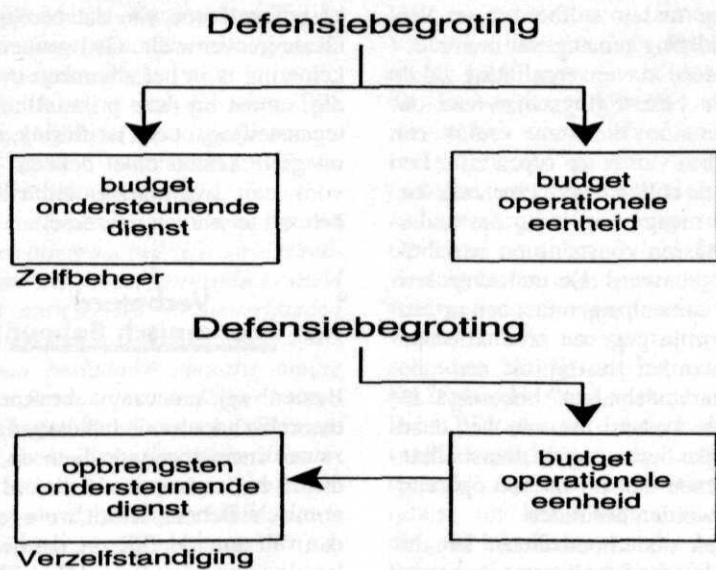
Interservice – of „single service”, als één krijgsmachtdeel mede aan de andere toelevert – is voor een doelmatige dienstverlening nog geen garantie. Het hangt er maar vanaf, hoe de bedrijfsvoering bij de dienst is vormgegeven. Het behoeft ook weinig betoog, dat de relatie met de klant daarbij centraal dient te staan. Terecht is de inzichtelijkheid van de kosten en van de mogelijkheden deze binnen defensie te verrekenen – op basis van een verzakelijking van de relatie tussen „klanten” en „leveranciers” van interne diensten – door de staatssecretaris in zijn brief van 9 mei 1995 aan de Kamer dan ook een voorwaarde voor het slagen van de doelmatigheidsoperatie genoemd. Een Verbeterd Economisch Beheer, waarover eind maart 1995 – ongeveer gelijktijdig met de voorstellen voor doelmatigheidsverbetering – door een projectgroep is gerapporteerd, zal deze voorwaarde moeten vervullen. Een kritische beschouwing van het door de projectgroep gepresenteerde „raamwerk” roept op dit punt echter vragen op, die hierna aan de orde worden gesteld.

Budgetten en prijzen

De resultaatverantwoordelijkheid van ondersteunende diensten kan in beginsel op tweeërlei wijze worden vormgegeven:

– door een *taakstellende budgette-*

¹ Met dank aan maj J.H. Bulsing en drs. R.M. Vijn voor hun commentaar op een concept van dit artikel.

Afb. 1 Geldstromen bij zelfbeheer en verzelfstandiging

ring: op basis van een inventarisatie van de behoeften van de afnemers worden aard en omvang van de dienstverlening vastgesteld en worden de benodigde middelen geraamd en gebudgetteerd;

- door een *interne prijsstelling*: op basis van tarieven wordt het aanbod van diensten afgestemd op de vraag, die de klanten naar die diensten uitoefenen, zodat de kosten van de dienstverlening uit opbrengsten worden gedekt.

In de typologie van het Beleid Bedrijfsvoering Defensie (BBD) worden deze modellen als *zelfbeheer(+)* resp. *economische verzelfstandiging* aangeduid (Rapport van de stuurgroep Bedrijfsvoering Defensie, september 1993, hfdst. 4). Schematisch is de bekostiging in beide modellen weergegeven in afb. 1 (zie voor een nadere beschouwing Groot en Van de Poel, 1993, hfdst. 9 en Mol, 1993, hfdst. 5).

In de typologie van het BBD wordt (economische) verzelfstandiging ten opzichte van zelfbeheer(+) als een verdergaande vorm van decentralisatie aangemerkt. Bedrijfseconomisch gezien beperkt de resultaatverantwoordelijkheid bij zelfbeheer zich tot een verantwoording van de gemaakte kosten, terwijl die verantwoordelijkheid bij verzelfstandiging een verant-

woording van de verworven baten mee omvat. Economische verzelfstandiging berust in wezen op de toepassing van het marktmechanisme, terwijl aan zelfbeheer het budgetmechanisme ten grondslag ligt. Samenhangend met deze mechanismen hebben beide bekostigingsmodellen - in het algemeen - hun voor- en nadelen. Naar de mate waarin die voor- en nadelen in concrete gevallen actueel zijn, zal een doelmatige keuze ten gunste van het ene, dan wel het andere model uitvallen.

Vanuit het onderscheid tussen het budget- en het prijsmechanisme is de keuze tussen beide modellen als een afweging van bureaucratiekosten (bij zelfbeheer) en transactiekosten (bij verzelfstandiging) op te vatten. Bureaucratiekosten hangen onmiddellijk samen met de centrale planning en beheersing van de bedrijfsvoering, die een taakstellende budgettering met zich meebrengt. Transactiekosten vloeien voort uit de afstemming van vraag en aanbod op de decentrale markten binnen de defensieorganisatie, waarmee voor die organisatie als geheel slechts een overheveling van middelen van „vestzak” naar „broekzak” is gemoeid. De relatieve omvang van bureaucratie- en transactiekosten zal voor ondersteunende diensten afhangen van de aard en omvang van

hun productie en klantenpopulatie. Naarmate bijv. meer uiteenlopende diensten aan sterker van elkaar verschillende klanten moeten worden geleverd, zal de handhaving van kwaliteit, levertijd en flexibiliteit d.m.v. centrale planning ook verhoudingsgewijs hogere (bureaucratie)kosten veroorzaken. Als de behoefte aan ondersteuning vooraf, bij de begrotingsvoorbereiding, al gemakkelijk is te ramen, brengt de creatie van interne markten overbodige transactiekosten met zich mee.

Naast de „directe” kosten van de bedrijfsvoering bij ondersteunende diensten zullen ook de „indirecte” kosten daarvan in aanmerking moeten worden genomen: de gevolgen van de gekozen bekostigingswijze voor de dienstverlening zelf. Die gevolgen zullen echter zelden in een kostprijsvergelijking van de productie tot uitdrukking kunnen worden gebracht. Meestal omvatten zij tal van moeilijk kwantificeerbare verschillen, die betrekking kunnen hebben op de kwaliteit (bijv. bij opleidingscentra), de wachttijd (bijv. bij inkoop en distributie van munitie), de flexibiliteit (bijv. bij gestandaardiseerde informatiesystemen) enz. Niettemin kunnen omtrent de indirecte kosten, die met uiteenlopende typen van resultaatverantwoordelijkheid samenhangen, wel enige veronderstellingen worden gemaakt. Met de toekenning van resultaatverantwoordelijkheid gaan bedoelde en onbedoelde gedragsveranderingen gepaard. Hoe nadrukkelijker commandanten op een bepaald resultaat worden afgerekend, hoe minder zij zich om andere gevolgen van hun bedrijfsvoering zullen (kunnen) bekommeren. De daarmee samenhangende kosten voor de defensieorganisatie bestaan dan in de afwenteling van de zorg voor die aspecten op andere eenheden of de organisatie als geheel.

De karakteristieke vorm van afwenteling door zelfbeherende ondersteunende eenheden betreft de kosten, die deze eenheden voor hun afnemers kunnen veroorzaken. Die kosten drukken niet op het eigen budget en dreigen derhalve bij de bedrijfsvoe-

ring te worden genegeerd. Door Van der Hoek is dit afwentelingsgedrag als „potjeseconomie” getypeerd en met o.a. het volgende voorbeeld geïllustreerd (Overheidsmanagement, 1995:33):

Een universitair bureau zaalplanning stuurde aan het begin van elk semester een collegerooster naar alle betrokken docenten. Althans, tot het bureau een eigen budget kreeg toebedeeld, waaruit mede de kosten van deze toezending moesten worden gedekt. Het bureau besloot daarop nl. de toezending tot één exemplaar van het rooster per vakgroep te beperken. De inspanningen, die de vakgroepen zich vervolgens moesten getroosten om de relevante informatie tijdig bij de docenten te doen belanden, bleven daarbij buiten beeld. Met name de kopieerkosten vielen daardoor na de decentralisatie voor de universiteit als geheel veel hoger uit.

De karakteristieke vorm van afwenteling door verzelfstandigde eenheden hangt samen met de monopoliepositie die deze in het algemeen innemen. Dat monopolie stelt hen in staat hogere prijzen te bedingen en aldus met minder waar voor meer geld hun kosten te dekken. De introductie van concurrentie bij de verzelfstandiging van overheidsdiensten blijkt veelal dan ook met onmiddellijke tariefsverlagingen gepaard te gaan. Dat bleek bijv. bij de opheffing van de gedwongen winkelnering bij het RCC (het Rijkscomputercentrum), en ook het Nederlandse loodswezen reageerde prompt met kortingen op haar tarieven, toen haar wettelijk monopolie onlangs werd opgeheven. Met inachtneming van de indirecte (afwentelings)kosten is de kostenver-

gelijking tussen zelfbeheer en verzelfstandiging samengevat in afb. 2. Vanuit deze kostenvergelijking zal de optimale bekostigingswijze van ondersteunende diensten veelal een mengvorm van beide typen zijn. Een m.n. in de collectieve sector vaak toegepaste mengvorm, is op het onderscheid tussen constante en variabele kosten gebaseerd. De constante kosten, die samenhangen met een op langere termijn gegeven productiecapaciteit, worden daarbij uit een „beschikbaarheidsbudget” bekostigd. De variabele kosten, die van het daadwerkelijke beroep op de dienst afhangen, dienen dan uit interne opbrengsten te worden bestreden.

Voor een onderhoudsdienst kan het beschikbaarheidsbudget op de gebouwen en outillage betrekking hebben, terwijl de verrichte werkzaamheden via een uurtarief worden verrekend. Voor een centrale personeelsvoorziening kan een basisformatie worden gebudgetteerd, die dan bijv. met een commissievergoeding voor de geworven en geselecteerde personeelsleden wordt aangevuld. In deze mengvorm kunnen zowel de bureaucratiekosten als de transactiekosten beperkt van omvang blijven. De budgettering richt zich alleen op de vaste kosten, voortvloeiend uit een productiecapaciteit, waarover ook bij verzelfstandiging slechts in geringe mate centraal zal worden beslist. De prijsstelling beperkt zich tot de directe variabele kosten en wordt derhalve niet met allerlei moeizame kostentoe-rekeningen aan de diverse diensten belast. Ook het risico van afwenteling kan met deze mengvorm sterk worden gereduceerd. De tarieven weerspiegelen de kosten van het beroep, dat de klant op de dienst doet, en brengen zo

kosten en baten van dat beroep met elkaar in evenwicht. Gedwongen winkelnering is in het algemeen overbodig, omdat bij deze prijsstelling – in tegenstelling tot een tarifiëring, die de integrale kosten moet dekken – niet voor een overmatige uitbesteding behoefte te worden gevreesd.

Verbeterd Economisch Beheer

Bezien wij nu vanuit bovenstaand theoretisch kader de bekostigingswijze van ondersteunende diensten, zoals die in het raamwerk Verbeterd Economisch Beheer wordt voorgesteld, dan valt onmiddellijk op, dat de in de typologie van het Beleid Bedrijfsvoering Defensie onderscheiden (economische) verzelfstandiging daarin zonder meer is weggeschreven. Niettegenstaande het „decentraal, tenzij ...” beginsel, dat aan de verbetering van de bedrijfsvoering bij Defensie ten grondslag ligt, wordt op voorhand voor de meer centralistische sturing via budgetten gekozen:

Het raamwerk Verbeterd Economisch Beheer (VEB) staat, met betrekking tot de planning, het beheer en de verantwoording van interne dienstverlening binnen krijgsmacht delen, tussen krijgsmacht delen en tussen een eventuele interservice-organisatie en de krijgsmacht delen een budgetterings-systeem voor” (Raamwerk VEB, alinea 352).

Bij de uitwerking van dit budgetterings-systeem in het raamwerk wordt de daarmee gepaard gaande bureaucratie onverhuld geëtaleerd. Periodiek (jaarlijks) moet de totale omvang van de onderlinge dienstverleningen tussen alle RVE'en in termen van hoeveelheid, tijd en kwaliteit in kaart worden gebracht (alinea 353-354). Die dienstverlening maakt daarbij niet alleen deel uit van „integrale bedrijfsvoeringsbudgetten” van de ondersteunende diensten, zij wordt ook nog eens in afzonderlijke „hoeveelhedenbudgetten” voor de operationele eenheden gepresenteerd (alinea 355-358), overigens zonder dat

	zelfbeheer	verzelfstandiging
directe kosten	bureaucratiekosten	transactiekosten
indirecte kosten	'potjeseconomie'	monopoliepositie

Afb. 2 Kostenvergelijking zelfbeheer/verzelfstandiging

die eenheden substitutievrijheid bij de aanwending van die „budgetten” wordt toegekend.

Met betrekking tot de mogelijke afwentelingen in deze „potjeseconomie” worden slechts bezwerende spreuken geformuleerd:

„Een voorwaarde voor de toepassing van een integraal bedrijfsvoeringsbudget voor een ondersteunende eenheid is het ontwikkelen en onderhouden van toereikende normatuur op basis waarvan periodieke planafstemming ten aanzien van de onderlinge diensten kan plaatsvinden” (alinea 357), en: „Tijdens de uitvoering dient de aandacht van het management gericht te zijn op een doelmatig gebruik van de beschikbaar gestelde capaciteit” (alinea 359).

Voor deze eliminatie van (economische) verzelfstandigingsalternatieven uit het in te voeren raamwerk wordt in het projectgroepproject geen rechtvaardiging gegeven. Dat mag opmerkelijk worden genoemd, omdat het rapport zelf refereert aan voorafgaande consultaties binnen de defensieorganisatie, waarin tarifiëring van dienstverlening tussen beleidsterreinen (krijgsmachtdelen) uitdrukkelijk werd aanbevolen (Raamwerk VEB, bijlage C). In de nadere uitwerking van het Verbeterd Economisch Beheer in het zogeheten Financieel Economisch Raamwerk (FER) van de KL kan men wel een toelichting aantreffen, al worden ook daar weinig woorden aan die keuze gespendeerd.

„Gezien de nadelige gevolgen van suboptimalisatie op de korte termijn, wordt van deze vorm van verrekenen binnen de KL afgezien”, merkt het

FER-rapport slechts op (alinea 45).

Vanuit het hierboven geschetste theoretisch kader moge duidelijk zijn, dat dit keuzevraagstuk niet op deze manier kan worden afgedaan. Zowel budgetten als prijzen leiden bij ondoelmatige toepassing tot suboptimalisatie (op korte en lange termijn). Op basis van het Beleid Bedrijfsvoering Defensie mag een meer zorgvuldige onderbouwing worden verwacht, als één van de daarin onderscheiden bedrijfsvoeringstypen uit het raamwerk wordt verwijderd.

In het FER worden de genoemde hoeveelhedenbudgetten als „trekkingsrechten” omschreven (waarover in relatie tot het Commando Opleidingen KL reeds in de Militaire Spectator van november 1994 werd bericht). Daarbij wordt echter uitdrukkelijk onderkend, dat deze trekkingsrechten niet alternatief aanwendbaar zijn (overigens in strijd met de stellingname dienaangaande in het BBD-rapport, alinea 524). Vanwaar dan toch deze trekkingsrechten in het FER?

Trekkingsrechten kunnen in het algemeen als alternatief voor prijzen en budgetten dienen, als beoogd wordt de keuze van de rechthebbende tot bepaalde diensten dan wel tot bepaalde leveranciers te beperken, zonder hem beide keuzemogelijkheden te ontnemen. Het eerste is bijv. het geval bij de verstrekking van voedselbonnen (*food stamps*) in plaats van bijstandsuitkeringen in de Verenigde Staten, het tweede bij de afgifte van tegoedbonnen aan klanten, die gekochte goederen willen „ruilen”. Ook binnen de krijgsmacht kunnen

trekkingsrechten als zodanig een zinvol alternatief vormen voor hoeveelhedenbudgetten, waarin de begunstigde beide keuzemogelijk wél worden ontzegd. Hoeveelhedenbudgetten, die ten onrechte als trekkingsrechten worden geëtiketteerd, leveren slechts voordelen voor de ondersteunende diensten zelf op. De afzet is bij voorbaat gegarandeerd, omdat de afnemer toch niet over alternatieve aanwendingsmogelijkheden van zijn rechten beschikt, en inhoudelijke wijzigingen die de klant in het gebruik van zijn rechten zou willen aanbrengen kunnen alleen met instemming van de dienst worden gerealiseerd.

Slot: verkokerde ontkokering

Met bovenstaand pleidooi voor de toepassing van het verzelfstandigingsmodel in de krijgsmacht, wordt niet beoogd alle dienstverlening binnen de defensieorganisatie aan de wetten van vraag en aanbod te onderwerpen. Tarifiëring is een nodeloos omslachtig coördinatiemechanisme, als de vereiste onderlinge afstemming ook door rechtstreekse afspraken tussen RVE'en, zonder interventie vanuit centrale plannings- en beheersingsystemen, kan worden bewerkstelligd. Voor RVE'en, die tot verschillende beleidsterreinen behoren, zijn de mogelijkheden tot een dergelijke directe afstemming echter veelal beperkt. Interne marktvorming op basis van een vooraf geaccordeerd tariefstelsel kan de doelmatigheid van de bedrijfsvoering dan ten goede komen. De koppeling van een „ontkokerde” krijgsmachtbrede dienstverlening aan een „verkokerde” afzonderlijke budgettering van die dienstverlening, staat borg voor hoge bedrijfsvoeringskosten. Niet alleen dreigen daarmee de in de Novemberbrief verwachte efficiencywinsten bij de ondersteuning in rook op te gaan, ook van de nog in te vullen reductie op de overhead, zou door de ermee gemoeide bureaucratie wel eens weinig terecht kunnen komen.

Literatuur

- Directie Economisch Beheer KL – *Hoe nu FER-der? Financieel Economisch Raamwerk voor de toekomst*, (maart 1995).
- T.L.C.M. Groot en J.H.R. van de Poel – *Financieel management van non-profit organisaties*. Wolters-Noordhoff, Groningen (1993).
- L.A.F. Hovens – Het Commando Opleidingen KL en haar markt in 1998.

Militaire Spectator 163(1994)(11) 495-502.

N.P. Mol – *Bedrijfseconomie voor de collectieve sector*. Samsom, Alphen a/d Rijn (1993).

Projectgroep Verbeterd Economisch Beheer – *Raamwerk VEB* (Eindrapport), (29 maart 1993).

Stuurgroep Bedrijfsvoering Defensie – *Beleid Bedrijfsvoering Defensie*, (september 1993).

Machiavelli

En de politiek-militaire arena (slot)

J.F.W. van Angeren en drs. A.J. Vinke - kolonel en majoor van de Koninklijke Luchtmacht

Menig document dat wordt geschreven op een „Haagse (militaire) staf” is een politiek document. Zo'n document komt tot stand in een politiek-militaire context. Er wordt aan gewerkt door militaire en burgerambtenaren en door de politieke top van het ministerie. De „omgeving” waarin enerzijds de operationele of militaire besluitvorming plaatsvindt en anderzijds het politieke debat zich afspeelt, zou men kunnen zien als twee arena's: de (ambtelijke) militaire arena¹ en de politieke arena. Formeel zijn deze strikt gescheiden. De bewindslieden zijn politiek verantwoordelijk en bedrijven dus politiek. De ambtelijke (al dan niet militaire) top heeft als taak het adviseren en ondersteunen van de bewindslieden en het voorbereiden, respectievelijk (laten) uitvoeren van het beleid. Het zal reeds na deze korte schets van verantwoordelijkheden duidelijk zijn dat beide arena's zeer nauw verbonden zijn. Sterker nog, hoezeer formeel ook sprake is van een scheiding, in de praktijk zijn de politieke en de militaire arena voor een (belangrijk) deel met elkaar verweven en overlappen elkaar. Met het oog daarop rijst vaak de vraag of, en in welke mate, militairen zich moeten of mogen begeven in de politieke arena. Veelvuldig wordt het gevaar beschreven van militairen die „politiek gaan bedrijven”. In dit kader moet men onderscheid maken tussen „politiek bedrijven” en „het militaire bedrijf vertegenwoordigen in de politieke arena”. Met het oog op

dat laatste is het niet slechts legitiem, oorbaar en wijs als (top)militairen zich in de politieke arena begeven; het is zelfs niet te vermijden. De militaire organisatie is immers geen „dood” orgaan. De krijgsmacht wordt gevuld met levende mensen, met hun eigen inzichten en belangen. Voor een goed functionerend (militair) bedrijf is een overlap van politieke en militaire arena dus een „must”. De grens waarbinnen (top)militairen zich „politiek mogen gedragen” ligt overduidelijk bij „het in de politieke arena behartigen van de veiligheidsbelangen van de staat en de functie van de krijgsmacht daarin”.

Opereren van militairen in de politieke arena kan echter een probleem opleveren, want door velen – ook binnen de militaire gemeenschap – worden de politiek en politici met argusogen bekeken. De wijze van opereren op politiek niveau, zeg maar in de politieke arena, wordt vaak gewantrouwd. Niet zelden veroordelen mensen hetgeen op politiek niveau plaatsvindt. Een veroordeling lost echter niets op en is daarenboven wel erg goedkoop. Bovendien is daartoe lang niet altijd aanleiding. Natuurlijk zijn er ook politici die fouten, en mogelijk zelfs misbruik maken van hun positie. De achterdocht die bij militairen leeft t.o.v. het opereren in de politieke arena, wordt echter vaak veroorzaakt door gebrek aan kennis van de spelregels die gelden binnen het politieke spel. De vergelijking met de sport dringt zich hierbij op. Voetbal en rugby hebben in bepaalde opzichten overeenkomsten. De spelregels wijken echter wezenlijk van elkaar af. Er ontstaat dus verwarring als je een rug-

bywedstrijd beoordeelt op basis van de voetbalspelregels. Een écht probleem ontstaat, indien iemand tijdens een voetbalwedstrijd de rugbyspelregels meent te moeten toepassen.

Dit artikel beoogt de misverstanden, het gebrek aan kennis en het onbegrip enigszins weg te nemen. We gaan ervan uit, dat de regels die gelden in de militaire arena gevoeglijk bekend zijn. De regels die gelden binnen de politieke arena zijn in belangrijke mate beïnvloed door – wat bekend staat als – de realistische politieke visie, die goeddeels is terug te voeren op hetgeen is beschreven door Machiavelli.

Zoals blijkt uit het eerste deel van het eerste artikel (*Machiavelli en zijn politieke leer: Zijn list en bedrog toepasbare loffelijke eigenschappen?*), zou men Machiavelli's denken grofweg als volgt kunnen samenvatten.² Hij richtte zich op het optimale gebruik van macht (voor het bereiken van de doelstellingen van een staat). Hij constateerde bijv. dat vrede niet wordt bewaard door een beroep op een hogere orde te doen, maar door een machts-evenwicht te bewaren. Zijn denken vertegenwoordigde een vorm van politiek, die los stond van de gangbare moraal en vormde daardoor een breuk met de christelijke traditie, die vóór de Renaissance gebruikelijk was. De theorie van de internationale politiek die Machiavelli ontwikkelde was gebaseerd op praktische, realistische uitgangspunten. Zijn nuchtere, maar ook pessimistische en zelfs cynische interpretatie van de politiek, is tot

¹ We beperken ons in het vervolg van het artikel voornamelijk tot de militaire dimensie van de ambtelijk-militaire arena.

² Williams, Wright en Evans, blz. 70.

vandaag de dag de leidraad van de politiek die het eigen (staats)belang als uitgangspunt van politiek handelen kiest en daarbij geen hogere normen erkent.³

De vraag over de hedendaagse betekenis van Machiavelli kan zich richten op:

– zijn de mechanismen in de maatschappij en het huidige leiderschap nog net zo als in zijn tijd?
– is de handelwijze die hij in die context voorstond nog mogelijk (en wijs)?
Uit dit artikel zal blijken dat Machiavelli ook tegenwoordig nog niets aan betekenis heeft ingeboet. De „echte wereld” waarin politici moeten opereren vergt van hen een grote dosis realiteitszin (*Realpolitik*). Het is daarom zinvol die hedendaagse politieke arena eens nader onder de loep te nemen en haar te vergelijken met de huidige militaire arena.

Politieke versus de militaire arena

Het citaat in het kader hiernaast lezend zal menig lezer zich afvragen waarom wij Don Quichot ten tonele voeren. Wat heeft Don Quichot te maken met Machiavelli. Wel, eigenlijk niets en juist daarom zo veel: het zijn elkaars tegenpolen. Hoewel beide „kinderen”⁴ zijn van dezelfde historische periode: de *Renaissance* – Machiavelli levend in de 15e eeuw en Don Quichot, als geesteskind van Michael de Servantes Saavedra, ca. 100 jaar later is Machiavelli de pragmaticus en Don Quichot de idealist. Wij hebben niet de intentie Don Quichot te hanteren als symbool voor het militaire denken. Hoewel idealisme, ridderlijkheid en edelmoedigheid iets is waarin menig militair zich herkent, gaat dat bepaald niet op voor de dwaasheid en onpraktische benadering van Don Quichot. We hebben

³ Van der Pijl, blz. 18 en 19.

⁴ Natuurlijk wordt hier niet bedoeld 'blind' idealisme. Het gaat om een doelgericht idealisme, met beide benen op de grond, naar een tevoren vastgesteld doel, via van tevoren vastgestelde wegen, in keurig omschreven plannen.

„Wat ben je toch onwetend in het ridderlijke, Sancho!” antwoordde Don Quichot. „Zwijg stil en oefen geduld; de dag zal komen waarop je met eigen ogen zult zien hoe eenzaam het is deze roeping te mogen volgen. Of zeg mij eens, bestaat er ter wereld geen groter voldoening dan zegepralend uit den slag te treden, dan wel is er enige vreugd te vergelijken met triomf over den vijand? Geen, immers.”
„Dat zal wel”, antwoordde Sancho, „al weet ik daar zo niet van; maar wat ik wel weet is dat wij sedert wij dolende ridders zijn, of liever sinds U Edele dat is ... nog nooit een slag hebben gewonnen ...”

De geestrijke ridder Don Quichot van de Mancha, van Miguel de Cervantes Saavedra, blz. 121.

Don Quichot gekozen om aan te geven dat een mens zich moet aanpassen aan zijn tijd en omgeving en niet – zoals Don Quichot – de normen en waarden van een vergangen tijd (voor hem de riddertijd) kan hanteren in een volledig nieuwe of andere tijd of situatie. Don Quichot was een zielig figuur omdat hij zich niet wist aan te passen. Hij leefde met al zijn hoge morele waarden in een andere geesteswereld en hanteerde bij gevolg een achterhaald referentiekader.

Wat een militair in de politieke arena moet voorkomen is gedrag à la Don Quichot. Don Quichot wordt dus ten tonele gevoerd als waarschuwing tegen een soort gedrag dat tot niets leidt. Immers, de politieke en militaire arena vertegenwoordigen twee afwijkende culturen! Menig militair die wordt geplaatst op het politieke niveau van ons defensiebedrijf ondergaat een cultuurschok. Militairen moeten wennen aan het feit dat pragmatisch handelen in de politieke arena de boventoon voert i.t.t. het idealisme⁴, dat overheerst in de militaire arena. Waar politici soms kunnen genieten van het politieke spel,

gaat het militairen minder om het spel en meer om de knikkers. Een probleem is dus de binding die militairen – mede als gevolg van hun *lifetime*-carrière – hebben met het produkt; ze kunnen daardoor minder „genieten” van het politieke proces, dan (relatieve) buitenstaanders.

De genoemde tegenstelling tussen pragmatisme en idealisme is één van de in het oog springende verschillen tussen de politieke en de militaire arena, die nadere beschouwing verdient. Alvorens wat nader wordt ingegaan op de specifieke tegenstellingen tussen de politieke en de militaire arena, zullen eerst enige algemene kenmerken van de politieke arena worden geschetst.

Algemene kenmerken politieke arena

If everyone were perfectly agreed on ends and means, no one would ever need to change the way anyone else behaved. Hence no relations of influence or power would arise. Hence no political system would exist. ... Conflict and politics are born as inseparable twins.

Robert A. Dahl, blz. 72.

In de politiek is in wezen alles betrekkelijk; op politiek niveau bepaalt de gekozen invalshoek vaak de uitkomst. Politiek erkent dat men vanuit twee (of meer) – alle legitieme, maar tegengestelde – invalshoeken tot twee (of meer) volledig tegenstrijdige (maar alle als juist ervaren) conclusies kan komen. Politiek is daarbij de kunst van het maken van keuzes tussen – van die legitieme, maar elkaar wederzijds uitsluitende – visies. Bovendien, en dat is een zeer belangrijk gegeven, moeten politici hun beslissing aanvaardbaar maken voor alle partijen. Politiek bedrijven is dus keuzes maken. Niet zozeer tussen goed en kwaad; dat is gemakkelijk⁵. Politiek is ook de vaardigheid te beslissen en toch de boel bijelkaar houden. Poli-

tiek bedrijven is daarmee het zoeken naar een balans tussen geven en nemen.

Het is voor een leider niet noodzakelijk minzaam, trouw, eerlijk en menslievend te zijn! Het is veel nuttiger als een leider die eigenschappen lijkt te bezitten! Immers, iedereen ziet wat ge schijnt te zijn, maar weinigen bemerken hoe ge in werkelijkheid zijt!

Gelijk en waarheid in de politiek

Politiek is, zoals gezegd de kunst van het maken van keuzes tussen – legitieme, maar elkaar wederzijds uitsluitende – visies. Het is ook de vaardigheid te beslissen, maar de zaak toch bij elkaar te houden. Politiek is voorts het zoeken naar een balans tussen geven en nemen en is daarnaast de kunst van het bereiken van het haalbare in een situatie waarin iedereen (vanuit zijn eigen invalshoek) gelijk heeft. In die wereld is gelijk hebben onmogelijk; gelijk in de absolute zin bestaat niet. Gelijk hebben is dan ook in de politiek irrelevant; het gaat om het gelijk krijgen. Politici zullen dan ook bij het nemen van hun beslissingen veel moeten afdaan op hun intuïtie, wat wij in ons jargon wel noemen: *gut-feeling*. In de politiek zal men daarom menigeen horen verzuchten: „Wat is wijsheid?” Dat betekent vaak

⁵ Absoluut goed en absoluut kwaad zijn soms ook moeilijk te definiëren. Het gaat erom wat de politicus als goed en kwaad ervaart, en dat kan bij veel politici verschillend zijn. Maar toch, als in hun belevingswereld de keuze gaat tussen goed en kwaad is dat niet moeilijk.

⁶ Het dilemma daarbij is dat vaagheid en het scheppen van een 'kunstmatige realiteit' weliswaar kan leiden tot grotere aanvaardbaarheid, maar vervolgens afbreuk kan doen aan de geloofwaardigheid, hetgeen weer leidt tot afname van de aanvaardbaarheid. Men kan dus niet onbeperkt gebruik maken van deze methodiek.

⁷ Zo kan men genoodzaakt zijn de benzineaccijns te verhogen om daarmee de financiële positie van de Staat te verbeteren (doel is 'meer geld'). Als argument gebruikt men echter het terugdringen van het autoverkeer (verbeteren milieu).

⁸ Oud-ambassadeur van Nederland in Bonn, J.G. van der Tas in NRC 24 mei 1993.

het zoeken naar compromissen. Wat men daarbij ook moet bedenken, is dat politieke besluitvorming vaak het begin is van een ingewikkeld en langdurig proces. Soms is men in zo'n onoverzichtelijke situatie gedwongen „tollen vast te zetten” via een arbitraire beslissing, om vervolgens gevolgen van verdere beslissingen te kunnen overzien. Of men gelijk blijkt te hebben gehad wordt later pas duidelijk. Of men ook gelijk blijkt te krijgen is vervolgens weer een vraag van andere orde.

Om zo'n compromis „verkoopbaar” te maken zal men vaak „onduidelijk” moeten zijn om daarmee alle partijen zich in de conclusie te laten herkennen. Vaagheid is dus nodig in het gevecht om „gelijk te krijgen”. Men spreekt ook wel over het „scheppen van een kunstmatige werkelijkheid”. Dat wil zeggen dat op allerlei manieren, o.m. gebruik makend van de media, wordt getracht een beeld te creëren van de situatie, die het best past bij het nagestreefde doel.⁶ Behalve de eerder genoemde eigenschappen gaat politiek ook over het verkrijgen van zoveel macht dat men gelijk kan krijgen. Politiek is daarmee een machtspeel, waarbij inhoud en vorm wezenlijk van elkaar kunnen verschillen.⁷ Dat betekent tevens dat de argumenten die leiden tot de conclusie over wat men moet bereiken, (vaak) niet dezelfde zijn als de argumenten die leiden tot het bereiken van dat doel. Het maken van beleid kan daardoor in een andere context plaatsvinden dan het uitvoeren (en verkopen) van dat beleid. Het nemen van beslissingen neemt daarbij een bijzondere plaats in.

Jan Boerdam gaat zelfs zo ver het volgende te beweren:

„De democratie is een mooi voorbeeld van een passend ritueel dat is verzonnen om maatschappelijke tegenstellingen onschadelijk te maken”

Jan Boerdam in zijn artikel „Een kaartje voor de verzorgingsstaat”, NRC Handelsblad 9 april 1994.

Anderzijds mag van politici op bepaalde momenten méér worden verlangd dan de vaardigheid om de boel bij elkaar te houden – hoe belangrijk dat op zich ook is. Het gaat hier om de eeuwige afweging tussen tactiek en strategie, tussen pappen en nathouden en de politieke gok om een ruk te geven aan het roer. Met alle risico's van dien.

Editoriaal NRC Handelsblad 13 febr. 1993.

Pragmatisme in de politiek

Politiek gaat dus over het maken van keuzes. Hierbij kan men kiezen voor een ethische en moreel hoogstaande oftewel normatieve benadering, danwel voor een pragmatisch georiënteerde of realistische benadering. Symbolisch voor de pragmatische benadering is onder meer de uitspraak ooit gedaan door premier Lubbers: „Als het niet gaat zoals het moet, moet het maar zoals het gaat.” Ook Machiavelli onderkende dat in de praktijk een realistische benadering de meeste kans op succes geeft:

Een mens, die onder alle omstandigheden het goede wil doen, gaat ten onder te midden van de velen, die niet goed zijn. Een leider dus, die zich wil handhaven, moet leren nu en dan niet goed te zijn.

Met name bij sommige Nederlandse politici bestaat soms „belangstelling voor belangeloosheid, of ... een oer-Nederlandse dosis moralisme: onverdachte belangeloosheid (te) beschouwen als een typisch produkt van wat wel eens de weg-met-ons-school ... is genoemd”⁸. Maar het merendeel der politici bedrijft politiek langs de genoemde realistische lijnen. Men zal als gevolg hiervan zelden in politieke kringen een veroordeling horen van wat kan worden omschreven als „machtspolitiek”. Politici weten als geen ander dat de wereld is zoals zij is en niet zoals men haar wenst. Niet onbelangrijk in dit verband is het

feit dat in de politiek – vrijwel – uitsluitend het resultaat telt. Ook Machiavelli had dat begrepen:

Het is inconsistent om enerzijds Hannibal's grote daden te bewonderen en anderzijds de voornaamste oorzaak te veroordelen, die deze roemrijke verrichtingen mogelijk maakte: zijn wreedheid.

De huidige politieke praktijk kent voorbeelden van beslissingen, die wellicht niet de schoonheidsprijs verdienen, maar wèl tot het gewenste resultaat leidden. „Lekken” richting pers is zo'n voorbeeld. Men gaat door voor geniaal als het lukt en loopt het risico te worden verguisd als het mislukt. Maar *that's all in the game!*

Legitimiteit en legaliteit in de politiek

Wat eveneens een belangrijk punt van overweging is, is dat politici de norm vaststellen; zij maken de wet. Daarbij zijn zij grensverleggend bezig. Niet alles is nog geregeld en wat geregeld is, blijkt vaak in de praktijk nèt niet volledig aan te sluiten bij de werkelijkheid. Wat zij hebben vastgesteld bepaalt de legaliteit van iets. Maar voorafgaand aan die legalisering vindt veelal eerst een legitimatie plaats. Legitiem is „wat je in alle oprechtheid, vanuit jouw eigen perspectief, te rechtvaardigen vindt, zonder dat je je daarbij voor 100% kunt baseren op de wet”. Zoals al eerder werd betoogd berust wat legitiem of rechtmatig is dus op een inschatting, een perceptie. De politiek moet kiezen of iets legitiem is en kan dat vervolgens tot uitdrukking brengen door iets te legaliseren. Met andere woorden: legitieme zaken kun je legaal maken door ze vast te leggen in de wet. Wie zich bevindt op het niveau van de regelgever (wetmaker), de politicus dus, bevindt zich op het snijvlak van legaliteit en legitimiteit. Zaken van een hogere orde kunnen legitimiteit verschaffen aan iets dat strikt genomen illegaal lijkt te zijn. Opmerkelijk was in dit kader de volgende uitspraak:

„Het gerechtelijk onderzoek terzake komt neer op criminalisering van verschillen van inzicht over beleidskwesties, die thuishoren in de politieke arena.”

President George Bush dec. 1992 bij het verlenen van gratie aan Casper Weinberger naar aanleiding van het Iran/Contra-schandaal.

Zijn daardoor politici (in alle opzichten) boven de wet verheven? Natuurlijk niet! Het is echter zo – en moet ook zo zijn – dat de vanzelfsprekendheid waarmee in niet-politieke kringen de wet als vaststaand feit wordt ervaren, in mindere mate geldt in politieke kringen.

De politieke en militaire arena met elkaar vergeleken

Verantwoording

In de politieke cultuur speelt de verantwoording tegenover de kiezer een hoofdrol. Kiezers zijn in beginsel niet deskundig. Ingewikkelde materie moet daarom vaak simpel, soms zelfs simplistisch worden uiteengezet. Argumenten zijn daarbij ondergeschikt aan symbolen. Wij plegen dat wel eens laatlunkend aan te duiden met: „een politicus moet scoren”. Gelet op de specifieke verantwoordelijkheid van de politicus tegenover degenen die hij vertegenwoordigt is zo'n opmerking, met een wat minachtende ondertoon, echter niet „fair”. In de militaire cultuur speelt verantwoording t.o.v. „meerdere” en „minderen” de belangrijkste rol. Meestal zijn ze allemaal deskundig en moeten ze dus genuanceerd, op basis van argumenten worden geïnformeerd. Informatieuitwisseling geschiedt meestal op basis van concrete gegevens.

Als leider moet gij zich nooit, tenzij in uiterste noodzaak, met iemand verbinden die machtiger is dan gij om een derde te bestrijden. Immers als hij overwint bevindt gij u in zijn macht; dit moet indien enigszins mogelijk worden vermeden.

Belangen

Politici moeten belangen afwegen, die bovendien vaak vaag zijn. Het maken van een keuze wordt daardoor bemoeilijkt. Het vergt de nodige visie en inschattingsvermogen. In de militaire cultuur zijn belangen veel concreter. Duidelijkheid is immers nodig voor het opereren op zich. Ook op militair vlak moeten keuzes worden gemaakt, maar die zijn veel tastbaarder. Er is veel vaker sprake van goede en slechte keuzes. Kennis is vaak belangrijker dan visie of perspectief. Bij militairen spreekt men veel vaker van een „foute beslissing” dan bij politici. Politici maken „foute inschattingen”.

Duidelijkheid en beslissingen

In de militaire arena heerst duidelijkheid. Wie kent bijv. niet de regels: „regel 1: de commandant heeft gelijk; regel 2: indien de commandant geen gelijk heeft treedt automatisch regel 1 in werking.” Modern leiderschap vergt dat inspraak wordt toegestaan, waar de beschikbare tijd zulks toestaat. Na verloop van tijd neemt evenwel de commandant een beslissing en allen voeren die loyaal uit. In de politieke arena is een beslissing zelden definitief. Een beslissing van een minister kan in het kabinet worden teruggedraaid, vervolgens in het parlement en desnoods – na verkiezingen – door een nieuw kabinet. In de praktijk begint in de politieke arena de strijd om het gelijk vaak pas echt nadat (op enig niveau) een beslissing is genomen. In de *Realpolitik* is het nl. zo, dat zodra er een beslissing is gevallen, tevens het standpunt van de beslisser bekend is. Tegenstanders van dat standpunt zijn vervolgens in staat veel effectiever de genomen beslissing aan te vallen. Aangezien dus het gevecht vaak pas echt begint zodra er een beslissing is gevallen, hanteren politici de volgende les (die duidelijk anders is als in de militaire cultuur): neem beslissingen zo laat mogelijk! Soms ook kiest men daarom voor de methode om „een probleem op te lossen door het te negeren”. Zo in de zin van: „als je er niet aan denkt, of er althans niet over

praat, komt er vanzelf een oplossing, al dan niet vanaf – wat dan heet – de werkvloer”. Men legt zich vervolgens neer bij dit „voldongen feit”.

Wanneer strijdende partijen van dien aard zijn dat gij de overwinnaar niet behoeft te vrezen, is het des te wijzer geen partij te kiezen

Argumenten

In de militaire arena pleegt men beslissingen te nemen op basis van herkenbare, verifieerbare – zo mogelijk na te rekenen – argumenten. Een kritische beschouwer zal opmerken dat ook binnen het militaire bedrijf menigmaal „doelredeneringen” worden gevolgd. Maar zelfs indien dat het geval is, doet men een poging subjectieve elementen te objectiveren. Omdat in de militaire arena het primaat van de leider duidelijk wordt erkend, zullen zelfs geobjectiveerde subjectieve argumenten door de gemeenschap als valide argument worden aanvaard en loyaal meegenomen in de verdere besluitvorming. Daarom hoeft men beslissingen ook minder „verkoopbaar” te maken.

In de politieke arena doen argumenten (in militaire zin) veel minder ter zake. Een keuze tussen onverenigbare grootheden is zelden te beargumenteren. *Gut-feeling* of intuïtie speelt een voorname rol.

Conclusie

Men kan concluderen dat de waarden en normen binnen de politieke arena anders zijn dan die binnen de militaire arena. Dat komt niet doordat militaire „goed” zijn en politici „slecht” of omgekeerd, en ook niet doordat er in elk der arena's volledig andere doelstellingen worden nagestreefd. De doelstelling (namelijk „succes”) is gelijk, of het nu gaat over het parlement of over het slagveld, maar het is de weg erheen, de praktijk, die verschilt. De militaire arena vergt daardoor andere spelregels dan de politieke. Toepassen van politieke regels in het militaire „spel” leidt tot misver-

standen en omgekeerd. Militairen die in hun functie de politieke arena moeten betreden moeten zich dit verschijnsel realiseren. Het heeft voor hen geen nut en het geeft ook geen pas de politieke cultuur en handelwijze ter discussie te stellen of te veroordelen. Zij zullen de flexibiliteit moeten opbrengen zich aan te passen.

Dit artikel richt zich primair op de militaire lezer en daarmee op diens handelen in de politieke arena. Politici van hun zijde dienen zich echter eveneens de eigen cultuur van de militaire arena te realiseren. Ook zij zullen zich moeten aanpassen in die gevallen dat zij de militaire arena betreden. Ook zij kunnen hun werkwijze niet onverkort hanteren als ze acteren in de militaire arena. Doen ze dat wel, dan lopen zij het gevaar beticht te worden van manipulatie. Zij zullen dan waarschijnlijk worden aangemerkt als onbetrouwbaar en vervolgens op afstand worden gehouden. Men zou het ook als volgt kunnen formuleren. Het is een feit dat de ruimte die de politieke cultuur biedt aan politici hen in staat stelt – desgewenst naar willekeur – beslissingen te nemen. Maar zelfs als zij dat doen binnen de politieke arena zal dat vaak al op de nodige weerstand stuiten. Daarentegen zal het naar willekeur handelen in de militaire arena, je geloofwaardigheid volledig aantas-

ten. Dat geldt voor zowel militairen als politici.

Ten slotte

Plaatsing van een militair op een „Haagse staf”, in het bijzonder op het ministerie (de CO), en dan m.n. wat dichter bij de (politieke) top, betekent vaak iemand parachuteren van de ene cultuur in de andere. Deze militairen zijn jarenlang opgegroeid met hun eigen spelregels. Ze moeten zich er echter van bewust zijn, dat er in de politieke arena een ander spel wordt gespeeld en dat er (dus) andere regels gelden. Weinigen beseffen hoe groot deze overgang in de praktijk is. Het is juist daarom jammer, dat er in de opleiding van (top)militairen zo weinig aandacht wordt besteed aan de verschillen tussen de politieke en militaire arena. Men moet het nu met vallen en opstaan in de praktijk zelf leren. Enige aanvullende gerichte scholing zou zeker van nut kunnen zijn. Bestudering van Machiavelli, naast Von Clausewitz c.s., onder meer tijdens de Hogere Vorming van officieren, zou bijv. volledig op zijn plaats zijn. Daarnaast zou men ook moeten streven naar het eerder in de loopbaan plaatsen van militaire functionarissen (waarvan men verwacht dat zij in de toekomst een topfunctie zullen gaan bekleden) bij de Centrale Organisatie.

Literatuur

- E. Barincou – *Niccolo Machiavelli in Selbstzeugnissen und Bilddocumenten*. Hamburg (1958).
A. Ehnmark – *De geheimen van de macht. Een essay over Machiavelli*. Stockholm (1986).
N. Machiavelli – *De Heerser*. Amsterdam (1981).
N. Machiavelli – *De Vorst*. Uit het Italiaans vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door dr. J.F. Otten. Gommer/Becht (1990).
N. Machiavelli – *Gedanken über Politik und Staatsführung*. Deutsche Gesamtausgabe. Stuttgart (1977).
R.R. Palmer and J. Colton – *A History of the Modern World*. New York (1978).
G.H. Sabine en Th. L. Thorson – *A His-*

- tory of Political Theory*. Indiana University, USA (1981).
Q. Skinner – *Machiavelli*. Oxford (1981).
H. Williams, M. Wright en T. Evans (red) – *International relations and Political Theory*. Open University Press. Buckingham (1993).
K. van der Pijl – *Wereldoorlog en Machts-politiek, visies op de internationale betrekkingen van Dante tot Fukuyama*. Het Spinhuis (1992).
R. A. Dahl – *Modern political Analysis*. Prentice Hall Inc. (1963).
M. de Cervantes Saavedra – *De geestrijke ridder Don Quichot van de Mancha*. Vertaling J.W.F. Werumeus Buning en C.F.A. van Dam (12e druk) Querido (1993).

BOEKEN

bespreking

De bevrijding van Nederland 1944-1945

Oorlog op de flank, door C. Klep en B. Schoenmaker (red), 396 blz. geïll. Uitg.: Sdu Uitgeverij, Den Haag 1995. Prijs: f 59,90

ISBN 90.12.08.191.2

Zonder meer een uitstekend boek. Zo kort en bondig kan deze uitgave van de Sectie Militaire Geschiedenis van de Koninklijke Landmacht worden gekwalificeerd. Het is zeker niet eenvoudig de militaire operaties die zich bij de bevrijding van Nederland hebben voltrokken, overzichtelijk en waar nodig ook in voldoende detail te boek te stellen. Als dat dan bovendien geschiedt op een wijze waarop het ook voor de lezer met wat minder historische kennis, zeer goed leesbaar blijft, dan moet worden geconcludeerd dat de schrijvers goed werk hebben geleverd. Die leesbaarheid is vooral ook bevorderd door de goede structuur. Na een korte inleiding waarin de militair-geschiedkundige en wetenschappelijke context waarbinnen dit boek is beschreven wordt weergegeven, worden in de eerste twee hoofdstukken de operaties die zich gedurende de bevrijding van Nederland op Nederlandse bodem werden uitgevoerd, in een breder historisch perspectief geplaatst. Schrijvers schromen daarbij zeker niet persoonlijke standpunten in te nemen. Dit alleen al plaatst de beschreven historische feiten in een bijzonder interessant en authentiek daglicht. De daarop volgende (zes) hoofdstukken beschrijven stapsgewijs de afzonderlijke deeloperaties die op Nederlandse bodem werden uitgevoerd. Te denken valt daarbij o.a. aan de operatie Market Garden, de slag om de Westerschelde, de geallieerde opmars in Brabant, de oorlog langs de oostgrens en ten slotte de snelle opmars naar het noorden. In het achtste en laatste hoofdstuk wordt dan nog beschreven wat de individuele militair zelf vond van het vechten in Nederland. Zoals de titel van dit hoofdstuk luidt: „*Dreary,*

depressing and dangerous”, is een antwoord dat niets aan duidelijkheid te wensen overlaat.

Interessant te vermelden is dat bij het tot stand komen van dit boek intensief is samengewerkt met Duitse collega's van het *Militär-geschichtliches Forschungs Amt* van de Bundeswehr.

In elk geval heeft dit de auteurs de gelegenheid geboden (daar waar inderdaad deze informatie beschikbaar is) beide partijen over het verloop van de strijd aan het woord te laten. Dat geldt ook voor de wederzijdse en vaak sterk verschillende veronderstellingen, inschattingen en beoordelingen van de toestand. Zo is één van de algemene conclusies, dat de Geallieerden aanvankelijk de Duitse bezetters inschatten als een nauwelijks nog serieus te noemen tegenpartij, bestaande uit onervaren jongeren, niet of nauwelijks nog gemotiveerde ouderen, zieken en herstellenden, of bestaande uit eenheden die elders gesleten in de strijd, nu in Nederland weer op verhaal moesten komen. Kortom, een tegenstander waarmee relatief snel zou kunnen worden afgerekend. En hoewel dit deels een goede weergave van de werkelijkheid was, bleek de daaruit door de Geallieerden getrokken conclusie absoluut in strijd met de werkelijkheid. Met de Duitsers diende wel degelijk rekening te worden gehouden. Niet omdat aan Duitse kant altijd en overal even hardnekkig tegenstand werd geboden, alhoewel er zeker tijdelijk en plaatselijk wel sprake van is geweest, maar vooral ook omdat het terrein in de Nederlandse situatie de verdediger nu eenmaal een belangrijke voorsprong geeft. Dit maakt het optreden van een aanvallende partij (in dit geval de Geallieerden) die bovendien lang niet altijd even ervaren is, tot een uiterst lastige opgave. In het boek komt daarbij dan tevens de indringende vraag aan de orde, of het als zodanig ervaren gebrek aan mobiliteit (manoeuvre-ruimte) door de Geallieerden wel altijd even noodzakelijk door een overdosis aan vuurkracht diende te worden gecompenseerd. In een aantal gevallen bestaan daarover ook nu nog grote twijfels.

Eveneens is het interessant te lezen wat de inschattingen van de Duitsers waren. Naar bedoelingen van de aanvaller diende vaak te worden gegist; het bepalen van het zwaartepunt van de aanval blijft een

hachelijke onderneming en ook hier steekt weer het dilemma van „wie alles wil verdedigen, verdedigt niets” duidelijk de kop op. Zo verbaasden de Duitsers zich er vaak over dat, gelet op de getaxeerde gevechtskrachtverhoudingen, de geallieerde doorbraken veelal niet werden uitgebuit en dat vele door de Duitsers onderkende overige voortzettingmogelijkheden, niet of nauwelijks door de Geallieerden werden benut.

Deze tegenstellingen alleen al maken het interessant dit boek te lezen. Dat het daarbij gaat om operaties die zich in werkelijkheid en op het Nederlandse grondgebied hebben voltrokken, geven daaraan uiteraard een bijzonder cachet.

Dat de bevrijding van Nederland vooral ook heeft samengehangen met de gedrevenheid van Montgomery om binnen het geallieerde optreden de beslissende rol te spelen, wordt glashelder uiteengezet. Zeker toen het Montgomery tijdens de operatie Market Garden niet lukte het initiatief definitief naar zich toe te trekken, werd de strijd in Nederland zoals de ondertitel van het boek luidt: een „*Oorlog op de flank*”. Voor de Geallieerden was de opmars naar het hart van Duitsland en de totale en definitieve overgave van de Duitse strijdkrachten vele malen belangrijker dan de strijd op Nederlandse bodem. Een aantal in deze boekbespreking genoemde aspecten, geselecteerd uit een boek met een hoge informatiedichtheid, doet uiteraard onvoldoende recht aan de (historische) waarde van het boek als geheel. Het zijn echter naar mijn oordeel naast de geschiedkundige, juist deze militaire-technische, tactische en strategische dimensies, die het boek vooral voor de militaire lezer bijzonder maken. Daarnaast strekken ook de vlotte schrijfstijl, de vele toegevoegde overzichten, slagorders, registers en de uitstekende cartografie, beslist tot aanbeveling.

Ten slotte dient te worden vermeld dat de uitgelezen schare deskundige „meelezers” die aan het tot stand komen van het boek hebben meegewerkt, op geen enkele wijze afbreuk doet aan de prestaties die door de auteurs zijn geleverd. Ik denk dat de „meelezers” het zonder twijfel als een genoegen hebben ervaren aan het uitbrengen van dit kwalitatief hoogstaande werk te hebben kunnen bijdragen.

drs. G.J.C. ROOZENDAAL, bgen mpsd

Duel in de wolken

De luchtoorlog in de gevarendriehoek Roermond-Luik-Aken, door R. Pütz, 308 blz., geïll. Uitg.: De Bataafsche Leeuw, Amsterdam, 1994. Prijs: f 49,50
ISBN: 90.6881.037.5

Dat de luchtoorlog in West-Europa in de Tweede Wereldoorlog een hoge tol heeft geëist aan vliegtuigen en mensenlevens is vrij algemeen bekend. Dat in de kleine driehoek Roermond-Luik-Aken bijna 400 geallieerde en Duitse vliegtuigen hun einde vonden is minder bekend. Aan de hand van minitieuze spoorwerk, interviews met ooggetuigen en voormalige piloten en veldonderzoek, zijn de schrijver en collega-onderzoeker Peter Mourmans erin geslaagd de gebeurtenissen van toen te achterhalen en te doen herleven.

Het boek beoogt „een beeld te geven van de vergeten oorlog die kilometers hoog, vaak bij temperaturen tot minus 40 graden Celcius, uitgevochten werd”. „Het gaat om de belevenissen van jonge mannen die vliegen konden voordat ze een rijbewijs hadden behaald. Het zijn verhalen van jongens die elke dag weer opnieuw aan boord gingen in de wetenschap dat ze, statistisch gezien, uiteindelijk geen overlevingskans hadden.” Het overgrote deel van de crash-oorzaken was het gevolg van luchtgevechten (48%), terwijl 21% van de vliegtuigen door luchtafweergeschut werd neergehaald. Van 31% van de gevallen is de crash-oorzaak onbekend of werd veroorzaakt door zaken als motorstoring, brandstoftekort of „simpelweg” gebrekkige vliegkunst. Deze laatste reden speelde vooral de Duitse *Lufwaffe* tegen het einde van de oorlog parten. De zgn. „*Nachwuchsbemannungen*” hadden in tegenstelling tot de „oude rotten in het vak” niet veel ervaring en vormden daarom relatief gemakkelijke prooien voor de geallieerde vliegers.

Duel in de wolken bestaat uit tien hoofdstukken die tezamen een chronologisch overzicht bieden van de luchtoorlog boven Noordwest-Europa. De luchtoorlog die in het boek aan bod komt, is die tussen enerzijds de *Royal Air Force* (m.n. *RAF Bomber Command*) en de 8e en 9e *United States Army Air Forces*, en anderzijds de

Duitse *Lufwaffe* (m.n. de nachtjagereenheden en de grondgebonden luchtafweer (Flak)).

De lezer wordt op uiterst boeiende wijze meegevoerd op de veelal noodlottige missies. Een attritiepercentage van 5% per missie was daarbij zowel aan Duitse als geallieerde zijde heel normaal, met als uitschieters de in het boek op uitstekende wijze verhaalde *Schweinwurt/Regensburg raids* van 17 augustus en 14 oktober 1943. De *Black Thursday raid* van donderdag 14 oktober 1943 wordt in het hoofdstuk beschreven als „het schuttersfeest”. Met name de *305e Bomb Group* van de *1e Bombardment Division* (8 USAAF) leed daarbij het ongelooflijk hoge verliespercentage van 87%. Met name de frontale aanvallen van de B-17's door *Fucke Wulfs* en *Messerschmitts* waren zeer moeilijk af te slaan.

De „omgekeerde wereld” wordt in het laatste hoofdstuk (*De adelaar verliest zijn veren*) beschreven. Hierin wordt aandacht besteed aan het Duitse optreden in het kader van *Herbstnebel*, beter bekend als het Ardennenoffensief, en aan operatie *Bodenplatte*. *Bodenplatte* was de naam van een massale Duitse verrassingsaanval die de geallieerde luchtmacht op 1 januari 1945 op de grond moest vernietigen. Het tegendeel zou waar blijken. Binnen een tijdsbestek van vier uur verloor de Duitse *Lufwaffe* rond de 300 toestellen en 250 van haar vliegers.

Het is een intrigerend boek dat boeit van het begin tot het eind. Daarbij heeft de auteur een goede balans weten te vinden tussen het Duitse en geallieerde optreden. Slechts mineure kanttekeningen kunnen worden geplaatst. Zo wordt op een enkele plaats pas later in de tekst uitleg gegeven van bepaalde begrippen. Voor de minder in de luchtoorlog ingevoerde lezer zal een zin zoals „markering vond plaats door Oboe Mosquito's die rode TI's dropten; op de rode bakens volgden op hun beurt groene 'kerstbomen'” niet veel zeggen. Pas later in de tekst wordt deze geheimtaal volledig duidelijk. Bovendien zou een verklaring van de structuur van de Duitse *Lufwaffe* en de geallieerde vliegende eenheden verduidelijkend hebben gewerkt.

Voor de geïnteresseerden in de luchtoorlog tijdens de Tweede Wereldoorlog in het algemeen, en die in het Noordwestelijk deel van Europa in het bijzonder, is het

boek een uitstekende aanvulling op de rijke literatuur over de luchtoorlog. Het graaf- en spoorwerk van de heren Pütz en Mourmans zijn op bijzonder goed wijze zichtbaar gemaakt. Dit kwalitatief uitstekende boek wordt de lezer van harte aanbevolen.

F.H.MEULMAN, Ikol KLU

The duke and the emperor

door J. Strawson, 319 blz. geïll. en met 4 krtn. Uitg.: Constable, London 1994 (import. Nilsson & Lamm B.V., Weesp). Prijs: f 57,65.
ISBN: 0.09.472930.1

Strawson is niet de eerste schrijver, die beide opponenten van Waterloo tegenover elkaar plaatst. Recentelijk is in dit blad een soortgelijk boek besproken (MS 164(10)488).

Wellington en Napoleon hebben gemeen dat ze in hetzelfde jaar (1769) het levenslicht zagen, beiden beroepsmilitair werden en tevens als bestuurder leiding gaven aan een imperium. Maar daarmee zijn de overeenkomsten wel zo ongeveer geschetst. Napoleon intelligent, egoïstisch, agressief, vol zelfvertrouwen en vastbesloten te excelleren, leerde het vak op een militaire academie en „vocht” zich een weg naar boven toen de gelegenheid (de Franse Revolutie) zich voordeed. Hij bereikte al snel de top en was op 35-jarige leeftijd keizer van Frankrijk. Wellington (toen nog Arthur Wesley geheten) daarentegen bezocht o.a. Eton, speelde viool en was „*dreamy, idle and shy*”. Hij moest als derde zoon van een Brits edelman zijn heil maar zoeken in de strijdkrachten. Wellingtons militaire carrière had meer een geleidelijk verloop. Als kapitein van dragonders werd hij in 1792 nog „te licht” bevonden om met een adellijke dame te huwen. Daarna krijgt ook zijn carrière een versnelling. In het najaar van 1794 is hij als bataljonscommandant reeds in Nederland en ervaart daar de effecten van nederlaag en terugtocht. In juni 1796 gaat hij met zijn bataljon op de boot naar India. In de periode dat West- en Midden-Europa onder de heerschappij van Napoleon komt, houdt Wesley zich bezig met het bestrijden van Indiase opstandelingen. Omdat zijn oudere broer Richard wordt benoemd tot gouverneur-generaal van

India en besluit de oude familienaam *Wellesley* in ere te herstellen, moet ook Arthur zijn naam wijzigen. Of zijn broer daarop invloed heeft gehad, is niet duidelijk, maar Arthur krijgt belangrijkere commando's. Onafhankelijk van deze eventuele steun weet Arthur de verschillende campagnes succesvol af te sluiten en als hij in maart 1805 (36 jaar) terugvaart naar Engeland is hij generaal-majoor en *Sir Wellesley*.

Nadat een eerdere interventie in Portugal en Spanje, ondanks evacuatie van de Britse troepen, toch strategisch succesvol was geweest en persoonlijk optreden van Napoleon in Spanje noodzakelijk had gemaakt, besloot de Britse regering opnieuw troepen naar het Iberische schiereiland te sturen. Op 22 april 1809 landde Wellesley met ongeveer 20.000 man Britse troepen in Lissabon en tezamen met Duitse en Portugese hulpstroepen was de sterkte 40.000 man. Hij blijft daar vijf jaar en krijgt te maken met een tegenstander die aanvankelijk beschikte over 200.000 man. De Britse troepen wisten echter veelal de Franse aanvallen af te slaan. Dit dankzij het regelmatig gebruik maken van de achterhelling en het hebben van een goede vuurdiscipline. Door volhouden, goede planning en een goede logistieke ondersteuning wist Wellesley geleidelijk de Fransen terug te drijven, zodat in 1814 de gevechten op Franse bodem plaatsvonden. Vanwege het succes bij de *Slag bij Talavera* op 28 juli 1809 werd Wellesley verheven tot *Viscount Wellington*. De *Slag bij Vitoria* op 13 juni 1813 bracht hem de maarschalksstad, en het beëindigen van de campagne de titel van hertog. De verschillende tactische verbeteringen in het Britse leger, die belangrijk bijdroegen aan het succesvol optreden, waren vooral het werk geweest van generaal Moore, die bij de eerdere Iberische expeditie was gesneuveld. Wellesley is op het Iberisch schiereiland niet geconfronteerd geweest met Napoleon zelf; hij had te maken met diens maarschalken, w.o. Soult. Deze laatste was tijdens de *Slag bij Waterloo* de chefstaf van Napoleon en heeft nog getracht deze te wijzen op het defensief optreden van Wellington en de standvastigheid van de Britse soldaten. Napoleon heeft dit echter niet ter harte genomen. Parallel aan

Wellingtons activiteiten beschrijft Strawson ook de campagnes van Napoleon. Hieruit blijkt nog eens overduidelijk, dat beide opposanten tot Waterloo bij geheel verschillende operaties waren betrokken. Zoals gebruikelijk bij de meeste Britse schrijvers, was Waterloo een Brits-Franse aangelegenheid, met aan het einde van de slag nog enige Pruisische steun. Men krijgt in dit boek nauwelijks de indruk dat er ook nog Nederlanders bij waren betrokken en dat bijv. *Quatre-Bras* al door hen was bezet voordat Wellington daartoe de opdracht gaf. Het interessantste, maar ook het discutabelst zijn de laatste hoofdstukken van het boek. Hierin poogt Strawson een verklaring te geven voor het feit dat de verliezer van Waterloo uiteindelijk meer naam in de geschiedenis heeft gemaakt dan de winnaar. Dit ondanks de vele functies die Wellington na de *Slag bij Waterloo* heeft vervuld w.o. die van premier. Vermoedelijk is de conservatieve, koele en flegmatieke opstelling en de afwachtende houding van Wellington hieraan debet geweest. Napoleon daarentegen was dynamisch en inspirerend voor zijn mensen, wekte vrouwen en afhankelijkheid. Zijn activiteiten op bestuurlijk gebied hebben verder ertoe bijgedragen, dat veel wetten (de „Code Napoleon”) nog vele decennia later hun geldigheid behielden.

Of deze en andere door de schrijver gegeven redenen de mate van waardering voor beide personen afdoende verklaren, is de vraag. Maar interessant is het.

T. DE KRUIJF, genm gn b.d.

Standort Holland

Duitse soldaten over hun oorlogstijd in Nederland, door A. Jongbloed, 144 blz. Uitg.: Walburg Pers, Zutphen, 1995. Prijs: f 29,50
ISBN: 90.6011.9258

In dit boek wordt een poging gedaan de situatie en de gedachtenwereld van de Duitse soldaat die gedurende de Tweede Wereldoorlog in Nederland dienst deed (*Standort Holland*) te beschrijven. Natuurlijk erkent ook de auteur dat het bij een poging zal moeten blijven. Omdat situaties en personen sterk van elkaar verschilden, bestaat er uiteraard niet een een-

duidelijk en algemeen geldig beeld over de Duitse militair in Nederland. Natuurlijk waren Duitse militairen ook betrokken bij razzia's en executies. Er waren echter ook anderen, zoals de Duitse hospik, die ver weg van alle krijgshandelingen zijn dienst vervulde bij een in Nederland gestationeerde Duitse geneeskundige eenheid. In dit boek komt een aantal Duitse militairen zelf aan het woord over hun periode in *Standort Holland*. Alleen al het feit dat deze voormalige Duitse militairen zich leenden voor een interview, betekent dat slechts een selecte groep van hen in het boek aan het woord komt. Opmerkelijk is dat er in de ervaringen van deze militairen veel overeenkomsten zijn aan te wijzen. Vrijwel allen geloofden aanvankelijk in de goede zaak waarvoor zij als militair werden ingezet. Vrijwel zonder uitzondering ook geven zij aan het geloof in de goede zaak gedurende de Tweede Wereldoorlog te hebben verloren. In de interviews tonen de voormalige Duitse militairen m.n. hun menselijke gezicht. Natuurlijk stak het hen dat zij vaak door Nederlanders uitsluitend als de bezetter werden gezien, waarmee men maar beter geen contacten kon onderhouden. Ook hun relaties tot het vrouwelijke deel van de Nederlandse bevolking leden uiteraard hieronder.

In het boek plaatst de auteur de interviews van zeven Duitse militairen in een historisch perspectief. Deze dienstplichtigen die „ook maar werden gestuurd” en aan wiens geheugen met recht nog wel eens mag worden getwijfeld, zetten echter een levensecht beeld neer van de gevoelens van tenminste een deel van de Duitse militairen, die tijdens de Tweede Wereldoorlog in Nederland dienst deden. De „bezetter”, de „hospik”, de „parachutist”, de „SS'er”, de „vlieger”, de „deserteur” en de „overlevende” geven een indruk (en ook niet meer dan dat) van de persoonlijke ervaringen. Echte misdaden komen er vrijwel niet in voor. Gevoelens wel.

Al met al een boekje dat de gebeurtenissen in bezet Nederland eens in een ander perspectief plaatst. Uiteraard is het perspectief van deze geïnterviewden slechts een deel van het (Duitse) verhaal. Het zal de lezer van dit boekje weinig moeite kosten dat in gedachten te houden. Met deze

nuances in het hoofd laat het zich gemakkelijk lezen. Het is nl. in een leesbare, verhalende stijl geschreven, waarbij het door de auteur toegevoegde historisch materiaal veel van de situatie verduidelijkt. Juist in deze tijd, waarbij een goede poging wordt gedaan samen met onze oosterburen over de bevrijding te praten, is het een goed boekje dat ik zeker kan aanbevelen.

drs. G.J.C., ROOZENDAAL, bgen mpsd

De geschiedenis van het Britse leger

The Oxford Illustrated History of the British Army, o.r.v. D. Chandler en I. Beckett, 494 blz., geïll. Uitg.: Oxford University Press, Oxford, 1994. Prijs: £ 25,- ISBN: 0.19.869.178.5

Om maar met de deur in huis te vallen, dit fraaie standaardwerk behoort de boekenkast te sieren van iedere geïnteresseerde in de geschiedenis van de Britse landmacht en zeker die van de professionele militair, danwel burger (beleids-)ambtenaar die met leden van het Britse leger moet verkeren. Onder de bezielende leiding van David Chandler, tot voor kort hoofd van de afdeling *War Studies* van de RMA Sandhurst, hebben twintig gerenommeerde militair-historici, de *fine fleur* van de Britse militaire geschiedschrijving, voor de inhoud getekend. En waar de beschikbare expertise op het eiland tekort schoot, hebben de eindredacteuren over de plas gewinkeld. Zo heeft de Amerikaan Carlo d'Este de lotgevallen van het Britse leger in de confrontatie met de Asmogendheden geboekstaafd.

In de twintig hoofdstukken, elk geschreven door een gezaghebbend auteur, wordt de geschiedenis van het Britse leger behandeld vanaf haar middeleeuwse oorsprong tot aan de dag van vandaag. Zo behandelt Michael Yardley in het slot hoofdstuk, heel toepasselijk *Towards the Future* gedoopt, de gevolgen van de *Options For Change* (1990) en het *Defensie Witboek* van juli 1992. Hij geeft een goed geschreven overzicht van de herstructureringsprocessen en schuwt daarbij niet een eigen, vaak kritisch geluid te laten weerklinken. Zo merkt hij na zijn

beschrijving van de operaties tijdens de recente Golfoorlog op „*Yet, this vital lesson from the Gulf, the need to be able to project significant strategic force quickly, has not really been learned*” (444). Ook over *24 Airmobile Brigade* kraakt hij een kritische noot: „*(...) an interesting concept with lots of potential, remains a paper tiger*” (445). En deze aanpak tekent, m.u.v. het hoofdstuk van genm b.d. John Strawson over de jaren 1963 tot 1992, dat detoneert door braafheid en lof-trompetterij, het algehele werk. De auteurs nemen positie en prikkelen mede daardoor de lezer tot gedachtenvorming.

Naast goed geschreven overzichtsartikelen over verschillende tijdvakken, fraaie en met zorg gekozen illustraties, een chronologisch overzicht van de belangrijkste jaartallen en een nuttige bibliografie per hoofdstuk, biedt dit standaardwerk ook zo'n 40 korte bijdragen. In aparte kaders van één tot drie bladzijden lengte, worden dan meer gedetailleerd significante ontwikkelingen, belangrijke gebeurtenissen of saillante personen beschouwd. Wapentechnische ontwikkelingen, grote veldheren, het verloop van veldslagen, de logistieke verzorging, de sociale status van het personeel, militaire denkers als Fuller en Liddell Hart, maar ook een stripfiguur als colonel Blimp, het kazerneleven in de negentiende eeuw als de organisatie van het Britse leger nu, passeren de revue. Duidelijk wordt dat het Britse leger, waarvan met trots wordt opgemerkt dat zij uiteindelijk alleen de Amerikaanse onafhankelijkheidsoorlog op het slagveld heeft verloren, vooral haar sporen heeft verdiend in een bijna voortdurende inzet tijdens operaties in niet-westerse gebieden. En wil men, zoals Hew Strachan zeer juist opmerkt, spreken van een Britse militaire traditie, dan zal die vooral in die inzet ver overzee moeten worden gezocht; een inzet bovendien die de regimentsbinding zo'n aparte betekenis heeft gegeven. Op strategisch niveau heeft de verdediging van het Britse rijk primair in handen van de *Royal Navy* gelegen. De vloot moest indringers buiten de deur zien te houden en macht projecteren. Het leger moest de binnenlandse rust en orde garanderen en daarnaast de koloniale tuin op orde houden. Dit optreden buiten Europa krijgt dan ook de aandacht die zij verdient.

Het werk biedt ook stof tot reflectie waar het de werking van een beroepskrijgsmacht betreft. Opgemerkt wordt bijv. dat vooral de reservisten (en hulpkorpsen) een wezenlijke rol hebben gespeeld bij de verankering van de krijgsmacht in de samenleving. In tegenstelling tot het beeld dat hier te lande wordt gekoesterd, mag de Britse beroepsmilitair zich niet in veel maatschappelijke warmte koesteren, tenzij net een klinkende overwinning is behaald.

De beperkte omvang van een beroepsleger in combinatie met een pragmatisch handelen in niet-westerse gebieden, heeft er verder toe geleid – aldus enkele auteurs – dat doctrinevorming van oudsher een ondergeschoven kind is gebleven. „*Britain's conduct of its major wars has been the product primarily of pragmatism and expedience, not theory*” (418). Van oudsher worstelt het Britse leger bovendien met een recruiteringsprobleem, terwijl haar personele samenstelling – de Britse beroepsmilitair vormt bepaald geen dwarsdoorsnede van de samenleving – niet heeft geholpen om het traditionele wantrouwen van die samenleving jegens haar wapendragers, te elimineren.

Samenvattend: een kloek boek, niet alleen om te hebben, maar vooral om te bestuderen. Warm aanbevolen dus.

drs. P.H. KAMPHUIS (SMG/KL)

Rectificaties

In MS 164(1995)(6)303 verscheen een recensie van het boek *Decisive Battles of the Western World* (dl 1). Wellicht ten overvloede wordt opgemerkt dat het hier behandelde boek een reproductie is van de originele tekst/illustraties. *Decisive Battles of the Western World*, door J.F.C. Fuller verscheen voor het eerst in 1954.

In MS 164(1995)(10)451 wordt een foto getoond van P.W. Best in het uniform van kolonel van de Generale Staf. De redactie wijst erop dat hij uiteindelijk luitenant-generaal der artillerie is geworden, in welke rang hij ook in Duits krijgsgevangenschap verbleef.

REGELS VOOR KOPIJ- VERZORGING

De redactie verzoekt de auteurs de omvang van hun artikelen zoveel mogelijk te beperken. Dat komt de leesbaarheid van hun bijdrage alsmede de variatie van de inhoud ten goede. Als richtlijn kan men uitgaan van een gemiddelde van 6 blz. zónder, tot 8 blz. mèt illustraties. Een pagina telt ca. 800 woorden; dit komt globaal overeen met 2 bladen A4, getypt met ruime marge en 1½ regelafstand.

Bij het manuscript de *diskette* aanleveren: WordPerfect 5.1 (DOS). (NB. Alinea's eindloos typen; slechts ter afsluiting een HARDE RETURN geven, evenals voor een witregel. Geen speciale codes en lay-out-elementen invoeren. Voorts onderstaande aanwijzingen in acht nemen.)

1. MANUSCRIPT

1.1. Tekst

- a. Onder de titel (kort houden): naam auteur met evt. academische titel; daaronder rang of functie.
- b. Kopij typen met anderhalve of dubbele regelafstand.
- c. Marge ca. 5 cm.
- d. Pagina's bovenaan doorlopend nummeren.
- e. Bij latere tussenvoeging van pagina's: nummer van voorgaande pagina, gevolgd door letter (a, b, . . .).
- f. Spelling: voorkeurspelling (Van Dale / Woordenlijst Spellingscommissie).
- g. Opnieuw typen van een pagina aanbevolen in geval van veel doorhalingen/wijzigingen/correcties.

1.2. Tabellen

- a. Niet in tekst opnemen, doch op aparte pagina('s) aan het slot toevoegen.
- b. Doorlopend nummeren en nummer boven tabel plaatsen (Tab. 1, Tab. 2, enz.)
- c. Daarachter evt. titel(s) van tabel(len).
- d. In de tekst verwijzingen naar desbetreffende tabel(len) opnemen (nummer).
- e. Tabel-indelingen uitsluitend met horizontale lijnen.
- f. Tabellen dienen niets anders te bevatten dan letters/woorden en/of cijfers.

1.3. Literatuuropgaven

- a. Samen te vatten aan het slot, onder kopje Literatuur.
- b. Literatuuropgaven nummeren in volgorde van vermelding in artikel.
- c. Verwijzingen in de tekst d.m.v. desbetreffende nummer tussen rechte haken: [], achter naam schrijver of citaat.
- d. Vermelding tijdschriftartikelen in literatuurlijst als volgt: Auteur — Tijdschrift jaargang(jaar)(nummer)blz. Voorbeeld: 3. F. J. van Doorn — Mil. Spect. 140(1971)(4)170.
- e. Vermelding van boeken: Auteur — Volledige titel. Uitgever, plaats (jaar)blz. (Vermelding blz. facultatief). Voorbeeld: 7. A. Etzioni — De moderne organisatie. Spectrum, Utrecht (1970)36.
- f. Vermelding brochures: Auteur — Titel brochure. Uitgever of firma, plaats (jaar)blz. (paginacijfer facultatief). Voorbeeld: P. van Duyn — Toepassingen van infrarood. N.V. Fictief, Den Dam (1971)4.
- g. In literatuuropgaven is vermelding van titelatuur e.d. bij auteursnamen niet gebruikelijk.

h. Afkorting tijdschrifttitels volgens richtlijn NEN 782

i. Indien in een artikel niet expliciet naar de literatuur wordt verwezen, kan nummering van de opgaven achterwege blijven.

1.4. Voetnoten

- a. Deze beïnvloeden de leesbaarheid van een artikel ongunstig en dienen zoveel mogelijk te worden vermeden.
- b. Indien gebruik van enkele voetnoten onvermijdelijk is, dan per artikel doornummeren (dus niet per pagina) in met ¹ beginnende reeks.
- c. Voetnootcijfers in de tekst, bij voorkeur ná desbetreffende zin, superieur typen, zónder haken: ¹.
- d. De voetnoten zélf, ook met voorin het cijfer superieur, kunnen aan het slot, na evt. literatuurlijst, worden getypt (bij opmaak komen ze zoveel mogelijk onder de kolom(men), waarin de verwijzing staat).

2. ILLUSTRATIES

2.1. Foto's

- a. Foto's zwart-wit, glanzend: formaat liefst 9 x 12 of 13 x 18 cm (bij voorkeur geen kleurenfoto's of diapositieven).
- b. Op de achterzijde vermelden: Mil. Sp./naam auteur/nummer waarmee in tekst naar de afbeelding wordt verwezen.

2.2. Tekeningen

- a. Geheel in Oostindische inkt, op calqueer- of wit tekenpapier; papierformaat max. ca. 25 x 35 cm. Inschriften niet typen (zie ook pt 2.3.).
- b. Letters/cijfers m.b.v. sjablonen zo groot tekenen, dat bij verkleining van tekening tot kolombreedte (ca. 7,5 cm) letter/cijferhoogte ten minste 1 mm is (in uitzonderingsgevallen kunnen grote tekeningen worden gereproduceerd over 1½ of 2 kolom = ca. 10 of 15 cm; max.-hoogte ca. 22 cm).
- c. In plaats van getekende sjabloonletters kunnen ook plak/afwrijfletters worden toegepast, waarvoor dezelfde maatnormen gelden.
- d. Wanneer het zwart-witcontrast optimaal is, zijn scherpe lichtdrukken op wit papier ook bruikbaar.
- e. Calqueerpapier alleen éénzijdig gebruiken.
- f. Computertekeningen zijn slechts bruikbaar indien vervaardigd m.b.v. een speciaal tekenprogramma (zie ook pt. 2.2.b.) ▶

- g. Buiten het te reproduceren vlak, boven of onder tekening vermelden: Mil. Sp. / naam auteur / nummer waarmee in tekst naar afbeelding wordt verwezen (zie ook pt. 2.3.).
 h. Tekeningen vóór inzending goed controleren: in een eenmaal vervaardigde opname is correctie vrijwel onmogelijk.

2.3. Onderschriften/legenda's bij afbeeldingen

- a. Nummering van foto's en tekeningen doorlopend en dóór elkaar.
 b. Verwijzingen in de tekst met: afb. 1 t/m afb.
 c. Onderschriften bij afbeeldingen zijn essentieel; dus niet alleen maar nummeren.
 d. Onderschriften, getypt, aan het slot van artikel opnemen (ná evt. literatuurlijst en voetnoten), in volgorde van, en mét nummering. Zij behoeven niet op de achterzijde van foto's vermeld, noch op tekeningen getekend. Dit geldt ook voor evt. legenda's bij tekeningen, die (getypt) onder desbetreffende onderschriften kunnen worden opgenomen.
 e. Bevat een legenda tekens/symbolen die niet kunnen worden gezet, dan dient de gehele legenda in de tekening opgenomen (getekend).

2.4. Algemeen

Foto's en tekeningen nooit in tekst opnemen, maar altijd los bijvoegen.

3. DRUKPROEF

- a. Als regel ontvangt de auteur een drukproef ter correctie, alsmede genummerde afdrucken van evt. illustraties ter kennisneming.
 b. Hiervan kan worden afgeweken op verzoek van auteur of bij ontbreken van voldoende tijd voor deze procedure.
 c. Voor het corrigeren zoveel mogelijk gebruik te maken van officiële correctietekens volgens NEN 632.

4. MENINGEN VAN ANDEREN

4.1. Aantal exemplaren

Bijdragen voor de rubriek „Meningen van anderen” dienen in tweevoud te worden ingezonden.

4.2. Tijdstip inzending

Indien een reactie op een artikel uiterlijk 1 week na verschijnen van dat artikel in het bezit van de redactie is, kan ze in principe, samen met een evt. wederwoord, op de kortst mogelijke termijn worden gepubliceerd.

5. RUBRIEK VAKPERS

5.1. Titel

Deze dient een zo woordelijk mogelijke vertaling te zijn van de titel van het gerefereerde artikel.

5.2. Bronvermelding

Aan het slot van het uittreksel een bronvermelding opnemen, bevattende: Auteur — titel oorspronkelijk artikel. Naam tijdschrift jaargang(jaar)(nummer)blz. (zie ook pt. 1.3.d.).

6. BOEKBESPREKINGEN

6.1. Titelbeschrijving

Medewerkers, die van de redactie een boek ter recensie ontvangen, gelieven de bespreking te doen voorafgaan door een volledige titelbeschrijving, bevattende: Titel, auteur, aantal blz., aantal afb.*, aantal tabellen*. Uitgever, plaats, jaar. (Importeur v. Ned.*). Prijs. (*: voor zover van toepassing). ISBN-nummer.

Voorbeeld:

Die Streitkräfte der siebziger Jahre

door dr. F. Wiener, 192 blz., 159 afb., 12 tab. Uitg.: J.F. Lehmanns Verlag, München, 1971. Prijs: DM 20,-, ISBN: ...

6.2. Honorering

In tegenstelling tot artikelen en andere bijdragen worden besprekingen niet gehonoreerd; de recensent mag het besproken boek behouden.

7. BEWIJSNUMMERS

Iedere auteur ontvangt automatisch en zonder kosten 5 bewijsexemplaren van het nummer waarin zijn artikel is opgenomen.

Meer exemplaren à f 3,- per nummer te bestellen door storting/overschrijving op bankgiro 51 43 38 997 t.n.v. Militaire Spectator, Den Haag, bij de ABN-AMRO, Postbus 165, 2501 AP Den Haag (giro 71 12), onder vermelding van het gewenste.

8. HONORARIUM

Het auteurshonorarium voor artikelen bedraagt f 50,- per gedrukte pagina, incl. bijgeleverde, reproduceerbare illustraties, met een minimum van f 100,-.

9. NAAM, ADRES, GIRO/BANK AUTEUR

De auteur dient op de eerste pagina van zijn manuscript links bovenaan te vermelden: naam, adres en giro- of bankrekeningnummer.

10. KOPIJ-INZENDING, OVERLEG

Kopij te zenden aan:
 Redactie Militaire Spectator,
 p/a Instituut Defensie Leergangen, MPC 59H,
 Postbus 20701, 2500 ES Den Haag
 tel. (015) 215 27 00.

Door auteurs, voor of tijdens het schrijven, gewenst overleg m.b.t. onderwerp, inhoud, mogelijkheid van plaatsing, gewenste omvang e.d. kan via evengenoemd adres plaatsvinden.

Overleg m.b.t. reproduceerbaarheid van illustraties, alsmede over drukproeven/correcties:
 Bureau redactie/productieafdeling,
 Instituut Defensie Leergangen, MPC 59H,
 Postbus 20701, 2500 ES Den Haag
 tel. (015) 215 27 67.